

ВОЈВОДСТВО СРБИЈА
И ТАМИШКИ БАНАТ (1849-1861)

ВОЈВОДСТВО СРБИЈА И ТАМИШКИ БАНАТ (1849-1861)

SZEGEDIN
XVI.
Baja
Theresianopel.
I
XV.
Theiss-fl:
Bezdan
IX
ZOMBOR
X
Nag
XIV
Franzens-Canal
IX
IX
Apatin
Kula
O.Becse
Verbasz
IX
Török Becs
Esseg
X.
Vukovar
NEUSATZ
Peterwardein
Tovarnik
Illok
XII
Titel
Karlowitz
Csalma
XIII
XI
Ruma
XIII
Mitrowitz
Semlin

MAKO
Arad
Maros Fl.
N. Szt. Miklos
Vinga
Lovrin
Komlos
Kikinda
Kis Becskerek
Pekas
Facet
TEMESVAR
Lugos
Bega Canal
N. Becskerek
Denta
Karansebes
Temes Fl.
Werschitz
Alibunar
Ulma
Oravicza
Weisskirchen
Mehadia
Pancsowa
BELGRAD
Donau Strom.
Orsova
I
II
III
IV.
V
VI
VII.
VIII

АРХИВ ВОЈВОДИНЕ

БИБЛИОТЕКА
П О С Е Б Н А И З Д А Њ А

Главни и одговорни уредник
Бранимир Андрић, директор

Уредник
Весна Башић

Рецензент
Проф. др Дејан Микавица

Аутор текста каталога и изложбе
Зоран Стевановић, архивиста

Дизајн каталога
Татјана Јонаш

Визуелизација и техничка поставка изложбе
Александар Павловић

ISBN 978-86-80017-31-0

Реализацију изложбе и каталога омогућио је
Покрајински секретаријат за културу и јавно информисање АП Војводине.

Војводство Србија и Тамишки Банат (1849–1861)

Поводом 165 година од оснивања Војводства Србије и Тамишког Баната

Нови Сад, 2014.

Садржај

302

Књижевно обявленіе.

Нѣгова Екселенція нашъ обште почитованый Господинъ
военый и гражданскій Губернеръ, Фелдмаршалл-Лайта-
нантъ Графъ Коронини изпао є высоку милостъ
белетристично заниманѣ мое одобрити, покрови-
телствујући сваку тежню, коя се труди постићи
красно, добро, и племенито.
У слѣдству неоцѣниме милости ове изићи ће одъ
1/13 Юлія т. г. новъ часописъ србскій подъ именомъ:

Световидъ.

Правацъ и тежня ~~белетристичногъ~~ новогъ часописа овогъ,
увиди ће се найбоље изъ слѣдујућегъ програма
нѣговогъ:
1. Световидъ био є старый богъ язичны Славена.
Историци доказују, да є онъ четири главе имао.
Ово представленіе види се; да є сходно данашнѣмъ
стању славенскогъ књижества, кое се изъ четири
гране састои, а те су русско, полячко, ческо и југосла-
венско књижество. Поредъ оригиналны ствари
жели дакле Световидъ саобштавати Стихотворе-
нія, Приповѣдке и Новеле изъ дотичны славенски
нарѣчія, неизкључавајући одличне производе прочи
народа.
2. Друга рубрика тежи ће, да с. читатель упозна
обширно са древностима славенске вѣштине и
славенскогъ књижества, а са найновіимъ произво-
дима истогъ вида у кратко и у библіографиче-
номъ прегледу.
3. Трећа главна рубрика стара ће се за образованѣ
различны станова, нарочито женскиня у землоо-
писной, историчной, землодѣлной и моралной
струки.
4. У четвртой главной рубрики саобштава ће Свето-
видъ по примѣру овдешнѣгъ „банатскогъ Телеграфа"
кратке вѣсти и новости, изкључавајући не само по-
литична претресаня, коя у политичне Новине спа-
дају, него и убиточне простачке шале.
5. Напосле саобштава ће Световидъ загонетке,
шараде, анаграмме и логогрифе, и афорисме за
вѣштину, знаность и животъ.
Часописъ оваквогъ опредѣлѣногъ садржанія за насъ є
одъ найвеће нужде и ползе. Нѣгова є тежня изо-
бражавати народъ србскій, и упознавати га са ~~стран~~
~~ним~~ производима изображены народа у духу вре-
мена, у духу чистогъ Славенства безъ панслави-
стичне сласе, коя се са злокупаности наше монар-
хіє неслаже, па (као народъ болестне фантазіе
Световидомъ зацѣла подранѣивати неће.

1852, Темишвар. *Програм* српског часописа *Светович*, који је уредник и издавач Александар Андрић предложио наменику Коронинију. (АВ, Ф. 23, През. сп., а. ј. 2451)

Реч рецензента

Проф. др Дејан Микавица

Војводина је дефинисана као национални и политички програм српског народа. Ова идеја је изграђивана на народно-црквеним саборима, највишим народним и црквеним представничким скуповима Срба православне вере у Карловачкој митрополији, који су одржавани на просторима Хабзбуршке монархије, најчешће у Сремским Карловцима, још од краја 17. века. Право на одржавање сабора произилазило је из слова привилегија које су Србима давали аустријски цареви и угарски краљеви. Формулисање захтева за засебном територијом у оквиру које би се Срби политички и управно организовали као народ, зависило је више од тумачење оног што је стајало у привилегијама, него од онога што су оне заиста садржавале и представљале. За српски народ и творце његове политичке идеологије у Хабзбуршкој монархији, а то је све до укидања аустријске круновине под називом Војводство Србија и Тамишки Банат и одржавања Благовештенског сабора 1861, била пре свега црквена јерархија, полазиште су чиниле царске привилегије из 17. и 18. века. Оне су представљале нешто више од обичног акта царске милости према српском народу, јер су одувек подразумевале: право на статус и признање посебног политичког народа, посебну територију, слободан избор духовних и световних старешина (архиепископа и војводе), а тиме и право на самосталну управу.

Упркос заједничком, успешном завршетку ратовања на страни бечког двора, српски народ није стекао Војводину какву је захтевао на Мајској скупштини 1848. године и која је подразумевала уважавање српског народа као политички независног под домом аустријским и општом круном угарском, формирање и признавање посебне политичко-територијалне јединице на простору Срема, Барање, Бачке, Баната и Војне границе и све друге одлуке у које је спадао и избор српског војводе, владе и српског патријарха као највиших носилаца световне и црквене власти. Окончањем Револуције 1848/49. године, у којој су се пречански Срби борили за Српску Војводину, а Мађари за независност од хабзбуршке централне власти и очување политичког суверенитета и територијалног интегритета Угарске, уведен је апсолутистички режим, а од дотадашње територије Јужне Угарске, створе-

на је царским патентом од 18. новембра 1849. посебна царско-краљевска круновина чија је историја, настанак и једанаестогодишње постојање, тема изложбе *Војводство Србија и Тамишки Банат* (1849–1861). Архив Војводине се определио да поводом 165 година од оснивања ове круновине приреди изложбу архивских докумената. Изложба је приређена на модеран и ликовно атрактиван начин, а архивисти су користећи савремена техничка достигнућа израдили дигиталне копије докумената, које су у самој поставци комбиновали са оригиналима, тако да је визуелизација докумената изузетно занимљива, и сигурни смо да ће посетиоци препознати тај труд и брижљиво осмишљен начин у приступу теми, избору и презентацији грађе.

[...] У новој круновини Срби су представљали мањину према несрпским народима што се може видети и из докумената о попису становништва презентованих на овој изложби. [...] Будући да је према етничкој структури становништва, својим границама, политичком положају Срба и надлежностима које су произилазиле из њеног статуса, новооснована круновина била битно другачија од Српске Војводине као федералне јединице коју су прогласили и због које су свесно страдали пречански Срби у претходном, ратном и револуционарном времену, ни међу српским, немачким, хрватским и мађарским историчарима није постигнута сагласност о карактеру и значају ове области, иако се са великом поузданошћу данас може тврдити да је реч о крунској области значајној за Србе, већ само стога што су њеним оснивањем на одређени начин призната српска права, посведочено признање са царске стране, народних и историјских успомена, омеђена српска национална територија. На експонатима изложбе наша научна и општа јавност може непосредно да се увери какав је био карактер Војводства Србије и Тамишког Баната и да се упозна са чињеницама које говоре о томе, да види учене Србе који су учествовали у јавном животу ове круновине, као и књижевне и јавне раднике, који су доприносили њеном напретку и какво место они заузимају у укупној друштвеној историји српског народа. Посебно, у том контексту сматрамо да је вредно да истакнемо, да су на изложби у оквиру десет тематских целина, приказана до сада мање позната или потпуно непозната документа: о пописима становништва, организацији власти ВСТБ, раду српских школа, културном животу, новим достигнућима и развоју привреде итд.

У српској историографији се посебно истиче да су Срби овим и оваквим Војводством били веома незадовољни сматрајући га српским једино по називу, иако је сасвим извесно и ова изложба то потврђује, да су у праву они који тврде да значајнији резултат од постигнутог у овој крунској области у борби за освајање политичке равноправности и истицање српског идентитета у контексту политичко-територијалне аутономије, ни пре оснивања Војводства ни после његовог укидања, пречани нису остварили. [...]

У време апсолутизма (1849–1860) у Хабзбуршкој монархији изведене су бројне грађанско-демократске реформе које су оставиле трага и на друштвени живот у Војводству Србији и Тамишком Банату. Ове реформе, иначе спровођене патентима и наредбама, противно формалним уставним принципима и либерално-демократским начелима, односиле су се на низ прописа о војсци, монополу дувана, разним таксама и бројним прописима осмишљеним да, након укидања феудализма, уведу у ред и озаконе новонастале капиталистичке односе, али и да од ненемачких покрајина Хабзбуршке монархије створе јединствену царевину. [...]

Слобода штампе била је спутавана оштрим мерама власти и неумољивом цензуром, али су српски листови у Војводству ипак одолевали притисцима и проналазили одговарајуће начине да заступају демократске и националне интересе народа и становништва које је у њему живело. Ова изложба је својеврстан подсетник на те листове и часописе, као што је била *Војвођанка* или *Србски дневник*, *Свeтовид*, *Јужна пчела*, *Школски лист* итд.

О посебном напретку српског интелектуалног и друштвеног живота сведоче документа која су пред нама. [...] Неки од тих истакнутих школованих Срба су такође на овој изложби добили посебно место, као што је на пример Ђорђе Стојаковић. Деловање ове политичке и интелектуалне генерације пречанских Срба [...], који су имали материјалних могућности, нарочито деца трговаца и богатијих сељака, али и занатлија, били су ђаци и студенти. Захваљујући томе, знатан део српске интелигенције у Угарској који је после слома апсолутизма стајао на челу националне и грађанске политике стекао је образовање управо у време трајања Бахове владе и постојања Војводства Србије. [...]

Упоредо са оваквим одлукама, вођена је од стране аустријске владе и бечког двора политика попуштања мађарским магнатима староконзервативне оријентације. Она је потврђена прихватањем њихових предлога, а са циљем да се зауставе мађарски таласи великих демонстрација који су претили прерастањем у револуцију, проглашењем Октобарске дипломе. То је уједно био увод у укидање Војводства Србије и Тамишког Баната као посебне крунске области. Царским решењем је објављено 27. децембра 1860, укидање Војводства Србије и Тамишког Баната и спајање ових територија са Угарском на основу њених „државно-правних претензија”, изузимајући Румски и Илочки срез који су припојени Хрватској. Документа Архива у вези са анексијом Војводства (31. децембар 1860) и о распуштању Намесништва (2. фебруар 1861), сведоче о овом питању, будући да је аутор изложбе приказао грађу Архива која је до сада била мање позната. Тада је у ствари био дефинитивни крај Војводства Србије и Тамишког Баната у Хабзбуршкој монархији. [...] Мађари и Немци били су одушевљени овом одлуком, а Срби и Румуни су разочарање и тугу показивали тако што су стављали црне фло-

рове на шешире и капе. Узалудни су били и сви српски покушаји да се спаси Војводство. Стратимировић је у том смислу (17. децембар 1860) упутио промеморију председнику владе, грофу Јохану Бернарду фон Рехбергу. Њему је упутио приватно писмо и владика Самуило Маширевић (26. децембар 1860). Александар Стојачковић је, на иницијативу српске јерархије, написао и објавио књигу која говори у прилог српским историјским правима, али све је било узалуд. Више није било могућности за заузимање другачије позиције српске стране нити воље бечког двора да промени смер аустријске политике, као што је то учињено 1848. године. Војводство Србија и Тамишки Банат су од тада постали за представнике српске политичке елите део историјског искуства које је могуће различито интерпретирати у настојању да се постигне равноправност која не би противречила мађарском државном праву. [...]

На крају, али не мање важно, искрено честитам архивистима Архива Војводине, и аутору изложбе Зорану Стевановићу, као и свима који су учествовали у приређивању изложбе и каталога који је прати, и препоручујем овај изложбени и издавачки подухват стручној, научној и широј јавности.

Уводна реч

О изложби, теми и подстицајима

Весна Башић

д оснивања Војводства Србије и Тамишког Баната, круновине Аустријског царства, у којој се српски народ борио за аутономију и слободу, прошло је 165 година. Упркос значајној временској дистанци, историја овог периода још увек није довољно истражена и обрађена, с обзиром на њен значај за националну науку и културу. Будући да је Војводство Србија и Тамишки Банат (1849–1861) до сада ређе било тема проучавања и анализа, у српској историографији још увек не постоји ниједно монографско дело на ову тему. Најчешће је Војводство Србија и Тамишки Банат само један део у оквиру проучавања других, ширих историјских периода и тематских целина, у стручној и научној литератури и уџбеницима из историје. С обзиром на важност овог периода за српску националну историју и архивску грађу коју чувамо у нашим фондовима и збиркама, определили смо се да поводом 165 година од оснивања Војводства Србије и Тамишког Баната уприличимо ову репрезентативну изложбу, и тиме дамо свој допринос проучавању овог сегмента националне историје.

Многи аутори, с правом, посвећују велику пажњу догађајима током Револуције 1848/49. године, нарочито анализирајући и описујући настанак и живот Војводовине Србије (1848–1849). На тај начин, у њиховом проучавању Војводство Србија и Тамишки Банат често остаје у сенци Војводовине Србије, без обзира на то што Војводство представља историјско-логички след Војводовине и што је кроз ове две политичке творевине одржан континуитет српске националне идеје.

Ниједна наша установа није до сада приредила и организовала изложбу о Војводству Србији и Тамишком Банату. Зато се Архив Војводине определио за овај тежак и одговоран, али и леп задатак, желећи да одбиром грађе и другог репрезентативног материјала укаже на чињенице, догађаје и личности из тог значајног периода. Документа Архива Војводине сведоче да је ова круновина имала елементе државности, те смо се трудили да изабраним документима која се односе на оснивање, правно-политички систем, живот Срба и њихову борбу за аутономију у круновини Војводство Србија

и Тамишки Банат, научној и широј јавности дамо и нови подстрек за истраживање грађе. Истовремено, документа ће овако представљена, бити знатно доступнија научној и широј јавности, дајући нове подстицаје у попуњавању празнина које имамо у историографији. Већина докумената ће бити први пут приказана у јавности. Аутор изложбе је резултате својих истраживања, уз објашњења и критичка тумачења изнео у уводној студији каталога, који прати изложбу.

Архив Војводине чува драгоцену архивску грађу, коју су стварале институције Војводства Србије и Тамишког Баната. Архив је пре четрдесет година започео с обрадом ове архивске грађе, али је највећи део, нажалост, још увек необрађен. Пре свега зато што су ретки архивисти који су савладали језик грађе, углавном немачки, писмо готицу, архаичну језичку норму, уз често непоштовање граматичких и правописних правила, нечитак рукопис, нејасан административни језички стил – те је грађа још увек неприступачна за кориснике и истраживаче. Недостатак филолошке компетентности за прецизно рашчитавање страних језика у српском преводу, као и упорности у проучавању изворних докумената, довели су до тога да подаци нису увек тачни, нити наведени извори проверљиви, па се пропусти и омашке у литератури понављају. Уз све ове проблеме, архивисти Архива Војводине су ипак обрадили, приредили и објавили 25 књига аналитичких описа садржаја архивских предмета, али Војводство Србија и Тамишки Банат је још увек неоправдано скрајнута тема.

Непроцењиво вредни извори који сведоче о раду институција Војводства Србије и Тамишког Баната, налазе се у Архиву Војводине у једанаест архивских фондова: Ф. 19, *Дистриктски врховни комесаријат за Бачку, Торонтал и Вршац*, Ф. 20, *Комесаријат за Средњу и Доњу Бачку*, Ф. 21, *Комесаријат за Горњу Бачку*, Ф. 22, *Земаљска школска управа за Српско Војводство и Тамишки Банат*, Ф. 23, *Земаљска управа за Српско Војводство и Тамишки Банат*, Ф. 24, *Земаљска грађевинска управа за Српско Војводство и Тамишки Банат*, Ф. 26, *Земаљска управа Српско-банатских помоћних уреда*, Ф. 28, *Политичко-организациона комисија у Темишвару*, Ф. 32, *Финансијска управа за Српско Војводство и Тамишки Банат*, Ф. 33, *Српско-банатска земаљска комисија за организациона питања* и Ф. 34, *Мешовита земаљска комисија за Српско Војводство и Тамишки Банат*. На изложби су представљена најзначајнија документа већине ових архивских фондова, као и документа других провенијенција, која се такође чувају у фондовима Архива Војводине: Ф. 18, *Аустријско-српски корпус под генерал-мајором Тодоровићем*, Ф. 35, *Друштво за Српско народно позориште*, Ф. 373, *Збирка карата и планова*, Ф. 468, *Збирка диплома професија и занимања*, Ф. 469 *Вариа*, Ф. 470, *Збирка грађанских личних докумената* и *Заоставштина Јоце Вујића*.

Просторне могућности наметнуле су нам обим изабраних докумената у односу на количину грађе коју Архив чува. Изложбени материјал одабрали смо према критеријуму временског настајања, али и историјског значаја његове садржине, персоналне и територијалне припадности, научне, културне и уметничке вредности.

Изложбу која је пред нама, чини 153 експоната: документа, књиге, ликовни материјал, серијске и периодичне публикације, картографска и рукописна грађа, који су највећим делом из фондова Архива Војводине, а само мањим делом из фондова других установа културе. На изложби је приказан и ликовни материјал, чије дигиталне копије је Архив Војводине откупио од Аустријске националне библиотеке у Бечу. Такође, на изложби су представљени и садржаји ретких аустријских службених листова као и релевантни статистички подаци. Ради боље прегледности и свеобухватнијег утиска посетилаца, определили смо се за десет тематских целина. Приредили смо и каталог са пописом експоната на изложби, и уводном студијом Зорана Стевановића, архивисте у Архиву Војводине: „Војводство Србија и Тамишки Банат – Идеја аутономије у држави апсолутизма". Аутор је обрадио, превео и за потребе саме поставке и уводне студије, протумачио и презентовао садржину око хиљаду архивских предмета, који су до сада били мање познати или потпуно непознати стручној и научној јавности. Ове претходно необјављиване резултате сопствених истраживања обрадио је научном методом. Обим студије као и целовит приступ теми одређују њен монографски карактер.

Тематска изложба ***Војводство Србија и Тамишки Банат* (1849–1861)** уједно представља и резултат рада неколико генерација искусних архивиста, чија су прегнућа на сређивању и обради грађе видљива у десетинама хиљада описа садржаја архивских предмета, који су били основа за припрему саме изложбе. Стога ова изложба за нас архивисте, али и за истраживаче, историчаре, јавне и културне раднике, школску младеж, публицисте, књижевнике – представља и својеврстан поглед у будућност.

Овај изложбени и издавачки подухват има и васпитно-образовни карактер, јер ће доприносити новом, промењеном односу шире заједнице према књизи и архивској грађи, као и спознаји важности заштите културних добара. Само на тај начин измениће се и однос према националном културном наслеђу, а његово коначно укључивање у свест људи постаће неодложна потреба. То ће бити она права, врхунска заштита, диктирана сазнањем да очувањем културног наслеђа, чувамо и сопствени национални идентитет. Тиме ћемо доказати да смо истински баштиници европских културних и духовних вредности, идеја и тековина.

Реч захвалности упућујемо установама културе и образовања, које су нам помогле да садржајно и ликовно употпунимо изложбену целину која

је пред нама: Историјском архиву Града Новог Сада, Архиву САНУ у Београду, Архиву САНУ у Сремским Карловцима, Музеју Војводине, Галерији Матице српске, Рукописном одељењу Матице српске, Библиотеци Матице српске, Гимназији „Јован Јовановић Змај" у Новом Саду, као и свима који су својим трудом и знањем допринели обликовању ове изложбе.

Захвалност дугујемо и проф. др Дејану Микавици, рецензенту изложбе и каталога, на свесрдној помоћи и сарадњи током припреме изложбе, др Мирјани Брковић и проф. др Драгињи Рамадански, на корисним саветима и сугестијама, као и Покрајинском секретаријату за културу и јавно информисање АП Војводине, који је имао разумевања да и материјално подржи поставку изложбе и штампање каталога.

Војводство Србија и Тамишки Банат
Идеја аутономије у држави апсолутизма

Зоран Стевановић

Увод

Војводство Србија и Тамишки Банат (1849–1861) је била круновина Аустријског царства, која је декларативно представљала аутономију српског народа. Међутим, круновина је постојала у време Баховог апсолутизма (1849–1859) када су грађанске и националне слободе биле спутаване и гушене. Ипак, и у таквим условима, српска национална идеја је била жива.

Бечки двор је сматрао да Војводство Србија и Тамишки Банат представља награду и високи дар милости Србима за учешће у Револуцији 1848/49. године на страни цара. Мађари су, због побуне, били кажњени нарушавањем територијалног интегритета Угарске. Међутим, Срби нису били задовољни таквим решењем, јер је нова круновина у великој мери одступала од Војводовине Србије прокламоване на Мајској скупштини 1848. године.

У време Војводства Србије и Тамишког Баната Срби су чували своју националну идеју учествујући у раду управних и судских институција и служби, бавећи се привредом, бринући се о српским школама и неговањем властите културе. На тај начин је одржан континуитет идеје српске аутономије у Хабзбуршкој монархији. Идеје која је зачета крајем 17. века када су Срби добили царске привилегије, а која је сазрела 1848/49. године у току Револуције, показујући се тада савременом, припадајући општем европском духу развоја грађанске и националне свести.

Зачетак идеје српске аутономије у Хабзбуршкој монархији

У Великој сеоби Срба из постојбине у Хабзбуршку монархију у полупусте пределе северно од Саве и Дунава, у Јужну Угарску, 1690. године, Срби су донели своје историјске успомене, као и чврсту решеност да их бране и чувају. Пристижући на угарску територију, желели су да имају властите духовне и световне вође и право да негују своју културу, српски језик и ћирилицу, српске школе и учитеље, православље и светосавље, и вековне обичаје и традицију. На основу ратних заслуга у борби против Османлија цар Леополд I (Leopold I) је Србима доделио привилегије 1690, 1691, 1695, 1698. и 1699. године.[1] Поред привредно-финансијских права, тј. повластица у вези са кулуком и плаћањем пореза, у привилегијама је првенствено остварена верска аутономија. То је подразумевало да Срби могу слободно да исповедају своју веру, а да се односи у православној јерархији уређују властитим правом. Српске привилегије су имале персонално важење, јер су се односиле на сваког Србина и сваког припадника Српске православне цркве у Хабзбуршкој монархији, без обзира на засебну територију на којој је живео или на посебно право које је ту важило. Овако дефинисана привилегијална права су омогућила оснивање Карловачке митрополије,[2] која је у 18, 19, па све до почетка 20. века била главно упориште у борби за аутономију Српске православне цркве, за слободу верског и културног живота, за властиту територију на којој би српски народ развијао посебан, штедро чувани национални идентитет.

Иако је већ у првој Леополдовој привилегији стајало да ће сви Срби у Хабзбуршкој монархији бити пресељени на заједничку територију, спровођење овог става се вешто заобилазило. Налазећи се између негативних реакција угарског племства у односу на српске привилегије, уз прозелитистичке тежње католичког свештенства, и с друге стране жеље да се Срби придобију за властите ратне походе, хабзбуршки владари су увек поступали смишљено и користољубиво. Како Леополд I, тако и његови наследници на престолу, сходно ситуацији час су потврђивали српске привилегије, а затим их ограничавали разним декретима, деклараторијама и регуламентима.[3] Међутим,

[1] Ј. Адамовић, *Привилегије српског народа у Угарској и рад Благовештенског сабора*, Српска штампарија, Загреб 1902, 1–106; Ј. Радонић, М. Костић, *Српске привилегије од 1690. до 1792*, Научна књига, Београд 1954, 1–96; Д. Микавица и др., *Знаменита документа за историју српског народа 1538–1918*, Филозофски факултет, Нови Сад 2007, 13–25.

[2] Р. Веселиновић, *Како је постала Српска Карловачка архиепископија и митрополија*, Привредник, Београд 1935.

[3] Ј. Адамовић, *Привилегије српског народа...*, 107–132; Ј. Радонић, М. Костић, *Српске*

и у таквом повесном и судбинском таласању, Срби су чврсто држали правац своје националне и државноправне политике.

Већ 1694. године, у Баји, на збору српских првака, углавном официра,[4] истакнут је захтев за политичко-територијалном аутономијом. Наиме, тражено је да се Срби настане на једној територији на којој ће њихов живот бити организован у посебну националну, верску, војну и политичку заједницу на челу са властитим поглаварима, својим патријархом и својим подвојводом. У патријарховом писму цару од 1706. године и у закључцима Крушедолског сабора 1708. године захтев за аутономном територијом је поновљен и допуњен захтевом за српским представницима на бечком двору.[5] На Сабору је замишљено да се Срби населе у Бачкој, Банату, Срему и Славонији.[6] На овај начин је заметнута клица идеје српске аутономије, која се постепено развијала, штавише била је јака, као на Темишварском сабору када се уз потпору антифеудалних и грађанских идеја одржала, без обзира на супротна гледишта,[7] или била још снажнија, као у време Војводовине Србије.

Сазревање идеје српске аутономије 1848/49. – Војводовина Србија

Војводовина Србија је настала 1848. године, у јеку Револуције, као израз националне свести и жеље Срба за политичком аутономијом. Циљ сваке револуције је нагла и насилна промена политичког система. Овакве тежње, подстакнуте су незадовољством према окошталим друштвеним и привредно-економским односима који представљају кочницу развоја. Тако су и револуционари из 1848. године захтевали државно преуређење у правцу грађанских слобода, нових аграрних односа, који би подразумевали укидање феудализма и кметства и сразмерно плаћање пореза, затим развој демократске државе, поделу власти на законодавну, извршну и судску, увођење општег права гласа итд.

привилегије..., 97–223; Д. Микавица и др., *Знаменита документа...*, 41–42; 66–73; 94–118, 128.

[4] Д. Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, књига прва, Матица српска, Нови Сад 1957, 335–338.

[5] Р. Веселиновић, *Народноцрквена и привилегијска питања Срба у Хабсбуршкој Монархији 1699–1716. године*, у: *Историја Срба*, књ. 4, т. 1, СКЗ, Београд 1986, 45–48, 51–52.

[6] Ј. Адамовић, *Привилегије српског народа...*, 89.

[7] „Народни конгреси овостраних Срба", у: *Србскій лѣтописъ за годину 1862*, часть прва, год. XXXVI, кнь. 105, Матица србска, Будим, 1863, 66–129; С. Гавриловић, Н. Петровић, *Темишварски сабор 1790*, Архив Војводине, С. Карловци, 1972, 486–552, 579–592; Д. Микавица и др., *Знаменита документа...*, 118–126.

Ипак, оно што је посебно одликовало Револуцију 1848/49. године, у односу на све претходне, је снажно изражено национално питање засновано на принципу народности. „Што значи народност поједином народу, појединoм племену, што значи национална племенска идеја, то није поникло у Угарској, него много даље, у далеком изображеном делу Европе."[8] Понесени општим европским духом, Срби су ушли у револуцију „искорачивши из тесних привилегијалних оквира свог правног положаја у Монархији и заснивајући своје одлуке на принципима грађанских и политичких слобода".[9] Колико се српски народ позивао на стечена историјска права, толико је истицао и природно право народа на самоопредељење. Духовна клима Европе је довела до тога да су се и други народи позивали на ово право негујући при томе супротстављене националне идеологије. На реалном повесном плану, то је значило крваве сукобе.

Рат између Срба и Мађара, који је започео у јуну 1848. године, био је неминован. Мађарима је сметало то што Срби желе да се остваре као нација, док је Србима сметала идеја да у Угарској може да постоји само мађарска нација. У том смислу, Срби нису могли да прихвате ни Кошутово решење аграрног питања и пореза. Иако је мађарски вођа омогућио сељацима да постану слободни поседници земље, нека питања земљишних односа су ипак остала нерешена. На тај начин је и даље давана превласт племству и жупанијском систему.[10] Слободарски српски народ и контрареволуционарни бечки двор су сада имали заједничког непријатеља. Желећи да заувек покопају идеју мађарске хегемоније Срби су стали на страну аустријског цара, надајући се да ће тако лакше остварити своје националне интересе.

Повод за оружане сукобе би требало тражити у одлукама Мајске скупштине која је заседала 1/13. и 3/15. маја.[11] На Скупштини је проглашена Војводовина Србија, коју су сачињавали Бачка с Шајкашким батаљоном и Потиским крунским дистриктом, Барања, Срем с Границом и српски део Баната с Границом и Великокикиндским крунским дистриктом. Пуковник Стеван Шупљикац је изабран за српског војводу, а Јосиф Рајачић је извикан за српског патријарха. Основан је и Главни одбор као извршно тело за спровођење свих одлука Скупштине.

У наредном периоду, Главни одбор је настојао да укине све органе власти из претходног система и да оснује српске окружне и месне одборе широм Војводовине. Одбори, Главни одбор, патријарх и војвода представља-

[8] М. Полит-Десанчић, *Како је то било у нас Срба у Буни године 1848*, Архив Војводине, Нови Сад 1996, 41.

[9] Љ. Кркљуш, *Пројекти устава за Војводовину Србију настали у току Српског народног покрета 1848–1849*, Матица српска, САНУ, Огранак у Новом Саду, Нови Сад 2006, 11.

[10] С. Гавриловић, *Срем у револуцији 1848–1849*, САНУ, Београд 1963, 91–92.

[11] В. Ђ. Крестић, *Срби у Угарској 1790–1918*, Матица српска, Нови Сад 2013, 98–110.

ДРАГА БРАЋО И НАРОДЕ СРБСКІЙ!

Познато є, да є у Карловци изабранъ нашъ Србскій Войвода, и да є повраћено достоинство Патріярха; изъ тогъ узрока, што є Србинъ одъ давны времена имао право себи самъ своє поглаваре и старешине избирати, и съ тымъ у своіой кући и земльи господарити. Туђинъ се є увукао на нашу жалость а противъ наше користи, а мы смо на жалость спавали и трпили, да насъ гази и одъ наши уста найлепше залогає отима. Али ни єдно зло не трає навѣкъ, тако се и мы првогъ Мая т. г. пробудисмо и почесмо онымъ путемъ корачати, кои ће, ако Богъ да и храбрый народъ помогне, скорымъ насъ одъ доякошньи бѣда отрести. Изъ тога видишъ милый народе, да ово избраніє ніє на ползу и славу єдногъ човека, него твога благополучія ради учинѣно, єръ увѣренъ можешъ быти, да Твога рода поглавари неће Теби као досадашня несносна господа, него любезна браћа и добри наставници быти; они неће Србина, као досада што є было, за роба туђи намѣреня употребити, него за одбрану собственогъ дома и за утврђенѣ собствене миле народности. То смо мы и зрѣлія часть народа увидили, па смо за одсуствіє Войводе изабрали, да за Васъ и за Вашу користь радимо, да све оне Ваше тегобе, коє ће на олакшанѣ Вашегъ досаданѣгъ бѣдногъ станя, као: робіє, плаћаня превелике порціє и други свію тегоба, клонити се, преслушати у свему помогнемо и олакшамо. Да то можемо чинити, морамо, браћо, одъ Васъ свію послушани и са оружаномъ рукомъ подпомагани быти, єръ тако укоренѣно бывше зло само ее са мачемъ у храброй Србской десници може искоренити; зато Васъ, браћо, овымъ позывамо, да заповѣсти и наставлѣнія одъ привр. Србскогъ у Карловци постоєћегъ Правлѣнія примате и слушате, єръ само онда можемо оно за Васъ дѣлати, што є на Вашу, нашу и ползу нашегъ Цара и Краля Фердинанда. И тако да живи нашъ Царъ и Краль Фердинандъ, и да живи Србска народность са уставномъ слободомъ!

У Карловци 12. Мая 1848. год. № 2.

Изъ 8. Засѣданія Одбора Србско-Народногъ привр. Правлѣнія.

Предсѣдатель,
Ђорђе Стратимировићъ. с. р.

Членови:

Теофилъ Димићъ. с р,
Станиславъ Гвозденацъ. с. р.
Ђорђе Варсанъ. с. р.
Димитріє Илієвићъ. с. р.
Ананіє Субићъ. с. р.
Петаръ Никовићъ. с. р,
Лазаръ Марковићъ. с. р.
Александеръ Стоячковићъ. с. р
Савва Александровићъ. с. р.

Яковъ Игнятовићъ. с. р.
Илія Захарієвићь. с. р.
Никола Томашевићъ. с. р.
Петаръ Стойшићъ. с. р.
Стеванъ Ристићъ. с. р.
Светозаръ С. Милетићъ. с. р.
Михаилъ Крестићъ, с. р.
Арсеніє Коларскій. с. р.
Александеръ Андрићъ. с. р.
Василіє Василієвићъ. с. р.

Секретаръ,
Іованъ Станковићъ. с. р.

1848, Карловци. Проглас да се народ подреди изабраном српском војводи и српском патријарху.
(АВ, Заоставштина Јоце Вујића, а. ј. 45)

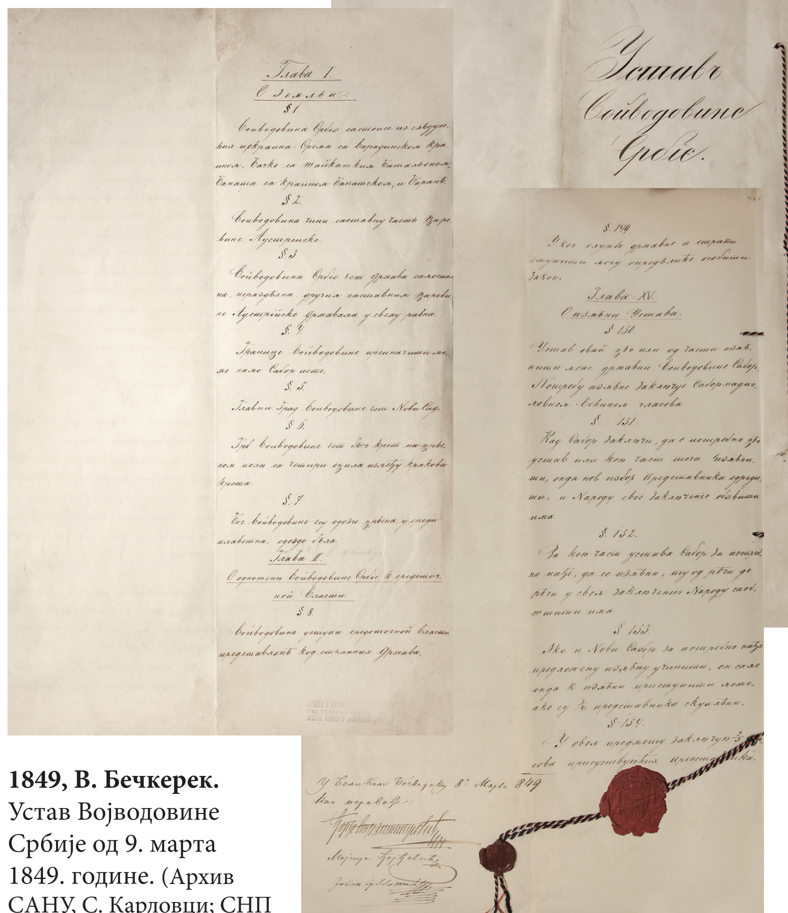
ли су српску власт, уз коју је стајала српска народна војска. Међутим, нова власт је била кратког даха, само формална, а не и суштинска. „Главни одбор био је више репрезентативна власт према другим факторима у држави него нека стварна извршна власт [...] нити је имао своју одређену област, ни утврђен делокруг, ни стално седиште, па ни сталног председника, нити било какву већу власт".[12] Штавише, Главни одбор се у највећој мери бавио унутрашњим политичким сукобима између Стратимировића и Рајачића, који су кулминирали након преране смрти војводе Шупљикца.[13] С друге стране, окружни и месни одбори нису били организовани на целој територији коју је Војводовина Србија требало да обухвата, а чак и тамо где су организовани више су били фолклорног карактера и нису дуго функционисали. Такође, и

[12] Д. Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, књига трећа, 1963, 245.

[13] Љ. Кркљуш, *Средишњи органи власти у Српској Војводовини*, Матица српска, Нови Сад 2013, 111–151; В. Ђ. Крестић, *Срби у Угарској...*, 172–178, 187–189.

народна војска је врло брзо интегрисана у аустријску војску. Исто тако, цар Франц Јозеф I (Franz Joseph I) је Патентом од 15. децембра 1848. године[14] признао достојанство српског патријарха Јосифа Рајачића и српског војводе Стевана Шупљикца, али не и Војводовину Србију, њену територију и организацију власти.

Иако процес организовања Војводовине Србије није био успешан, идеја националне аутономије код Срба је била снажнија него икада. Дух слободарства је био свеопшти, надахњујући Србе пролећним, мајским одлукама, којима је било истакнуто њихово историјско и природно право, прокламована њихова политичка слобода и једнакост са другим народима, оцртана територија Српске Војводовине и систем националне власти. Српски прваци су састављали различите прописе и законе и утркивали се у обликовању најбољег устава.[15]

Устав Воиводовине Србие.
Глава I.
§ 1.
§ 2.
§ 3.
§ 4.
§ 5.
§ 6.
§ 7.
Глава II.
§ 8.
§ 149.
Глава XV.
§ 150.
§ 151.
§ 152.
§ 153.
§ 154.

1849, В. Бечкерек. Устав Војводовине Србије од 9. марта 1849. године. (Архив САНУ, С. Карловци; СНП у Вој., 1849, бр. 2242)

Све до почетка 1849. године пламтела је национална идеја као жива буктиња у срцима свих оних који су се окупљали под српском заставом, која се после Мајске скупштине вијорила на многим кућама и у многим местима. „Ја држим", писао је Полит-Десанчић „да би требало дати праву слику о српском устанку из године 1848, а то би било кад би се изнела, такорећи, читава душа српског народа из оног доба. [...] Ту је, наравно, и романтика играла неку улогу. Ми имамо о томе неке романе и новеле. Писали су ту романтику Богобој Атанацковић и Јован Суботић [...] Често сам мислио на то, не би ли се дао саставити какав опширан, интересантан роман [...] Требала би ту барем велика духовитост каква француског романсијера да ту задаћу изврши као што треба [...] Но, ја држим, да би довољна била само слика. Та би слика морала садржавати

....

[14] *Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für Kaiserthum Oesterreich*, Jahrgang 1849, Erg. Bd. (Dez 48–Okt 49), Hof- und Staatsdruckerei, Wien 1850, № 25.

[15] Љ. Кркљуш, *Пројекти устава*…

известан колорит са романтиком, али том колориту морају дати повода извесна факта."[16]

Пошто српски национални покрет током Револуције није улазио у сукобе с бечким двором, већ се, напротив, уз аустријску војску борио против заједничког непријатеља, мађарских револуционара, Срби су очекивали да ће питање територијалне и политичке аутономије решити уз цареву подршку и то онако како су замислили и прокламовали на Мајској скупштини позивајући се на своја историјска и природна права. Међутим, Октроисани устав је донео разочарење, пошто није остварио српску националну идеју. Војводовина Србија није добила аутономију, а Војна граница је проглашена за посебно управно подручје независно од Војводовине. Иако је Уставом било загарантовано будуће успостављање Војводства Србије, у складу са интересима српског народа и његове црквене заједнице и на основу старих привилегија, Устав је такође оставио и могућност спајања Војводства са неком другом круновином.[17]

Проīлашење Срӣске Војводине, Павле Симић (ГМС/У 2873)

Незадовољство Срба Октроисаним уставом је било велико о чему је посебно сведочио либерални лист *Найредак*. Незадовољство је прерасло и у политичку кризу, тј. отворени сукоб између Рајачића и либерала.[18] Српски либерали су отворено критиковали Рајачића због тога што је без отпора прихватио Царско писмо од 2. априла 1849. године, састављено у Оломуцу, јер је њиме територија, која је према мајским одлукама припала Војводовини Србији, стављена под власт кнеза Виндишгреца (Alfred Candidus Ferdinand zu Windisch-Graetz) и команду генерал-мајора Мајерхофера (Ferdinand

....

[16] М. Полит-Десанчић, *Како је ӣо било у нас Срба...*, 27.

[17] *Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt...*, Jahrgang 1849, Erg. Bd. (Dez 48–Okt 49), № 150, §§ 72, 75.

[18] В. Ђ. Крестић, *Срби у Уīарској…*, 200–212.

Mayerhofer von Grünbühl).[19] Такође, Рајачићева улога је била сведена на позицију царског комесара.

Српски народни покрет је био под све већим утицајем аустријских политичара и официра, услед чега је све више заступао аустријске интересе, а напуштао српске, мајске тековине. Рајачић је постао одан бечком двору, а уједно је развијао чврсте везе са Мајерхофером. Дотле је генерал-мајор настојао да угуши српски народни покрет укидањем српских одбора, увођењем немачког језика у администрацију и прогоном неистомишљеника. Коначно, на његову иницијативу развлашћен је и сам Рајачић.[20] Положај Срба додатно је био погоршан мађарском контраофанзивом, која је низала успехе, док су српске јединице трпеле поразе, а српски народ насиље и терор.

Након свега, дух и морал српског народа су били крајње ослабљени. У мислима су одзвањали српски вапаји и јауци крај попаљених огњишта. Спознаја да су изиграни од стране Беча и да су бесмислено проливали крв, и то не само за своје интересе, већ и за туђе, био је болан. Међутим, идеја српске аутономије ипак није угасла, чак и кад се у најтежим тренуцима њен сјај једва назирао. Штавише, српска идеја је током 1848/49. године толико сазрела да је прерасла у идеолошки капитал и симболички оквир српске политичке културе у надолазећим временима, у којима је најважнији циљ и даље био освајање националне слободе. Неговање националне идеје морало се прилагодити новом државном устројству и новој епохи, односно новим друштвеним односима, који још нису били јасно дефинисани у транзиционом постреволуционарном периоду.

....

[19] Д. М. Павловић, *Србија и српски покрет у Јужној Угарској 1848. и 1849*, Београд 1904, 117, 118.

[20] В. Ђ. Крестић, *Срби у Угарској…*, 219–220.

Идеја српске аутономије и Бахов апсолутизам Војводство Србија и Тамишки Банат

Оснивање Војводства Србије и Тамишког Баната

Заједнички циљеви свих револуционарних покрета из 1848. године су нашли своје остварење у многим државама Европе, без обзира на то што је Револуција доживела слом. У том смислу је и Аустријско царство ушло у изузетно важну фазу промена. То је била последња степеница коју је држава Хабзбурговаца требало да пређе како би довршила трансформацију започету још половином 18. века и постала модерна, грађанска држава. У склопу свеопштих реформи, основано је и Војводство Србија и Тамишки Банат.

Још током Револуције, цар Фердинанд I (Ferdinand I) је Патентом[21] од 7. септембра 1848. године најавио укидање феудалних односа. Патент је предвиђао растерећење земљишта, тј. укидање властелинстава и властелинских права и ослобађање подложника од зависног положаја. Даља модернизација државе огледала се у доношењу Октроисаног устава, 4. маја 1849. године, којим је цар Франц Јозеф I гарантовао грађанска права, равноправност свих народа и њихово право да негују своју народност и језик,[22] а истог дана је донесен и Царски патент,[23] чиме су, такође биле загарантоване верске и политичке слободе. С друге стране, тим уставом је учвршћен централизам, јер су све круновине Царства проглашене за „нераздруживе конститутивне аустријске наследне земље" о чијем уређењу одлучују цар и општи аустријски парламент.[24]

На развалинама феудализма, у постреволуционарној националној атмосфери и у оквиру централистичког државног система основано је Царским патентом[25] од 18. новембра 1849. године **Војводство Србија и Тамишки Банат**. Према тумачењу бечког двора, Срби су награђени добијањем аутономне територије. Међутим, овако организовано Војводство је стајало у дубокој супротности у односу на идеју аутономије како су је Срби желели и како су је прокламовали на Мајској скупштини.

....

[21] *Politische Gesetze und Verordnungen*, Bd. 76/1848, K. k. Hof- und Staats-Aerarial-Druckerey, Wien 1851, № 112.

[22] *Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt...*, Jahrgang 1849, Erg. Bd. (Dez 48–Okt 49), № 150, §§ 23–32.

[23] *Исто*, № 151.

[24] *Исто*, № 150, §§ 2, 83.

[25] *Исто*, (Nov–Dez 49), Stc. VI, № 25.

У Патенту којим је основано, Војводство није експлицитно означено круновином, већ управном облашћу и делом земље,[26] али се оно већ у првим царским законима који су се односили на ову територију, издатим почетком 1850. године, званично водило као круновина.[27] Војводство је имало неколико службених назива. Већ у самом оснивачком Патенту, уз став којим је одређен званични назив Војводство Србија и Тамишки Банат (Woiwodschaft Serbien und Temeser Banat), појављује се у наслову и назив Војводство Србије и Тамишког Баната (Woiwodschaft von Serbien und Temeser Banat). У царским законима и у службеним документима, који су настајали радом институција и јавних служби ове круновине, она је такође називана Српско Војводство и Тамшки Банат (Serbische Wojwodschaft und Temeser Banat) и Српско Војводство с Тамишким Банатом (Serbische Wojwodschaft mit Temeser Banat). У мање службеном тону постојали су такође и следећи називи: Тамишки Банат и Српско Војводство, Српско Војводство, Српска Војводина, Војводство Србија, Војводство, Војводина. С друге стране, називом Војводина је у то време често означаван простор који је на Мајској скупштини проглашен Војводовином Србијом, односно цео географски простор на којем су живели Срби у Бачкој, Банату, Срему и Барањи.

[26] У питању су појмови Verwaltungsgebiet и Landesteil. Појам Verwaltungsgebiet се преводи као управна област, према Ђ. Поповић, *Речник срйскоīа и немачкоīа језика*, део I, Наклада књижаре Браће Јовановић, Панчево 1886, а подразумева Bezirk и Kreis (срез, округ, област) и Provinz (провинција, покрајина), према *DUDEN Herkunft* [*SW*], CD-ROM, Dudenverlag, Sat-Wolf, Bayern; *Duden Rechtschreibung der deutschen Sprache*, CD-ROM, Bibliographisches Institut & F. A. Brockhaus AG, Mannheim 1997. Појам Landesteil се тумачи као део неке земље, нпр. неког краљевства, према Jacob Grimm, Wilhelm Grimm, Deutsches Wörterbuch, Bd. VI, S. Hirzel, Leipzig 1885, али и као значење појма Provinz, према *DUDEN Herkunft* [*SW*], односно синоним појму Verwaltungsbezirk (управна област) у значењу Bezirk, Kreis, Distrikt (дистрикт, округ), Gouvernement (губернија) и Provinz, према *Duden*, *Sinn- und sacherwandte Wörter*, CD-ROM, Bibliographisches Institut & F. A. Brockhaus AG, Mannheim 1997.

[27] Нпр: *Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt...*, Jahrgang 1850, Wien 1850, № 53, 183 и даље. Академик Василије Крестић, напротив, пише да „патентом од 18. новембра 1849 […] Војводина није постала круновина" (В. Крестић, *Срби у Хабсбуршкој Монархији 1849–1868*; у: *Исшорија Срба*, књ. 5, т. 2, 1981, 110; В. Ђ. Крестић, *Срби у Уīарској…*, 245). Проф. др Љубомирка Кркљуш такође истиче да Војводство Србија и Тамишки Банат није било круновина, већ тврди да је било само једна административна јединица (Љ. Кркљуш: „Аутономија Војводине до 1918. године – да ли је постојала, када и каква?" у: *Анали Правноī факулшеша у Беоīраду*, год. LVIII, бр. 2, 2010, 33; Љ. Кркљуш, *Пројекши усшава...*, 14). Напротив, проф. др Дејан Микавица пише: „ (…) уследио је царски патент (18. новембар 1849) којим је створена посебна круновина под називом Војводство Србија и Тамишки Банат са седиштем у Темишвару." (Д. Микавица, *Срйско йишање на Уīарском сабору 1690–1918*, Филозофски факултет, Нови Сад 2011, 101), а слично и проф. др Радош Љушић: „Царским патентом од 18. новембра 1849. године основано је *Војводсшво Србија и Тамишки Банаш*, као једна од круновина Хабзбуршке монархије" (Р. Љушић, *Срйска државносш 19. века*, СКЗ, Београд 2008, 461).

Војводсшво Србија и Тамишки Банаш (Р. Љушић, П. В. Крестић, *Хабзбуршка монархија у XIX веку*, Београд, 2003)

Приликом оснивања, Војводству Србији и Тамишком Банату је припала територија Бачке и Баната, без Војне границе и део Срема, тј. Румски и Илочки срез. Питање Срема је поделило Србе и Хрвате. Срби су сматрали да им Срем припада на основу националног и историјског права, а Хрвати да припада њима, позивајући се на државно и историјско право. После многобројних политичких расправа у Бечу и свађа у које су се укључиле и српске и хрватске новине, Срем је подељен.[28] Дакле, Војводство је формирано од бивших вишевековних угарских жупанија, Бачко-бодрошке, Торонталске, Тамишке и Крашовске, као и дела Сремске жупаније, с тим да је стари жупанијски систем укинут. На овај начин, Мађари су због свог револуционарног покрета и намере отцепљења од Аустријског царства кажњени нарушавањем територијалног интегритета, док су Срби били навод-

[28] В. Ђ. Крестић, *Срби у Угарској*..., 243–245.

но награђени. Они су, наиме, добили засебну територију, независну од Угарске, којом је de jure призната посебност српског народа, тј. његово „национално и историјско памћење” и његови интереси. Укидањем феудалних жупанија Срби су се фактички ослободили мађарске хегемоније на одређено време. Мађарски службеници и мађарски језик су потиснути из администрације, али је тада наступила немачка хегемонија.

Ипак, српски народ је имао много разлога за незадовољство. Земљом није управљао српски војвода, већ је цар себе прогласио великим војводом (Grosswoiwod) Војводства Србије и Тамишког Баната, постављајући уједно подвојводу (Vice-Woiwod), тј. земаљског шефа (Landeschef) или земаљског управника (Landesverwalter, Landesvorstand), који није био српске националности и који је у целокупну администрацију у круновини увео немачки језик. Центар Војводства Србије и Тамишког Баната није био Нови Сад, како су Срби желели пошто су у том граду чинили значајну већину, него Темишвар. Територија нове круновине није одговарала територији Војводовине Србије прокламоване на Мајској скупштини. Изостављени су део Срема, Барања и Војна граница. На тај начин је велики део српског становништва остао у Војној граници која је према Октроисаном уставу одређена за посебну управну област.[29]

Званични резултати пописа 1850. године говоре да је Војводство Србија и Тамишки Банат имало 1.398.997 држављана од којих је 21.562 привремено било одсутно из круновине. У Војводству је такође било и 48.786 странаца, тако да је укупан број становника износио 1.426.221; Срба је било 289.376, Румуна 398.605, Немаца 339.448, Мађара 241.749, а било је и Буњеваца, Шокаца, Русина, Словака, Хрвата, Славонаца, Бугара, Чеха, Моравaца, Руса, Пољака, затим народ Галиције, народ Шлезије, група „осталих Словена”, Јевреји, Роми, Грци, Јермени, Турци, Италијани, Французи и Енглези. Српским језиком је говорило 384.046 становника у односу на румунски

Bevölkerung.

Bevölkerung nach Sprachstämmen im Jahre 1851.

Kronländer	Deutsche	Slaven	Magyaren	Romanen	Armenier	Zigeuner	Israeliten	Summe
Oesterreich unter der Enns	1,515.284	18.303					4.460	1,538.047
Oesterreich ob der Enns	706.316							706.316
Salzburg	146.007							146.007
Steiermark	642.194	363.750						1,005.944
Kärnthen	223.489	95.735						319.224
Krain	37.626	426.328					2	463.956
Görz und Gradisca, Istrien, Triest sammt Gebiet	13.551	334.790		189.820			4.756	542.917
Tirol und Vorarlberg	528.739			328.520			944	858.203
Böhmen	1,693.832	2,621.450					70.612	4,385.894
Mähren	497.654	1,264.747					37.437	1,799.838
Schlesien	209.512	226.311					2.763	438.586
Galizien und Krakau	93.387	4,146.395			2.733		312.962	4,555.477
Bukowina	25.592	150.834	5.586	184.718	2.240		11.856	380.826
Dalmatien		378.676		14.645			394	393.715
Lombardie				2,741.100			3.018	2,744.118
Venedig	12.084	26.676		2,236.451			4.788	2,279.999
Ungern	756.420	2,324.580	4,000.266	533.048	3.144	18.864	227.940	7,864.262
Serbische Wojwodschaft und das Temeser Banat	335.080	442.070	221.845	400.279		11.440	15.507	1,426.221
Kroatien und Slavonien	7.903	848.220	5.732	4.082			2.519	868.456
Siebenbürgen	219.374	207	585.342	1,202.050	7.879	52.665	6.220	2,073.737
Militärgränze	37.875	800.280	4.985	115.258			479	958.877
Summe	7,701.919	14,469.352	4,823.756	7,949.971	15.996	82.969	706.657	35,750.620

	Slaven							Romanische Stämme					
	Čechen, Mährer und Slovaken	Polen	Ruthenen	Slovenen	Kroaten	Serben	Bulgaren	Italiener	Friauler	Ladiner	Ost-Romanen (Walachen und Moldauer)	Albanesen	Griechen sammt Macedonier, Wlachen (Zizaren)
Oesterreich unter der Enns	11.843				6.460								
Steiermark				363.750									
Kärnthen				95.735									
Krain				408.745	17.583								
Görz und Gradisca, Istrien, Triest sammt Gebiet				202.287	88.343	44.160		137.473	49.552		2.795		
Tirol und Vorarlberg								319.852		8.668			
Böhmen	2,621.450												
Mähren	1,264.027				720								
Schlesien	88.068	138.243											
Galizien und Krakau	455	1,864.101	2,281.839										
Bukowina	1.844	4.008	144.982								184.718		
Dalmatien						378.676		13.701				944	
Lombardie								2,741.100					
Venedig				26.676				1,884.646	351.805				
Ungern	1,704.312		440.600	44.862	71.926	62.880					526.760		6.288
Serbische Wojwodschaft und das Temeser Banat	25.607		6.777		2.860	384.046	22.780				397.459		2.820
Kroatien und Slavonien	1.130				625.028	222.062		3.995					87
Siebenbürgen							207				1,202.050		
Militärgränze	8.822				480.494	310.964		384			113.723	1.151	
Summe	5,727.558	2,006.352	2,874.198	1,142.055	1,293.414	1,402.788	22.987	5,101.151	401.357	8.668	2,427.505	2.095	9.195
	14,469.352							7,949.971					

Auf das k. k. Militär entfallen nach einer approximativen Berechnung von den einzelnen Sprachstämmen: Deutsche 168.800, Slaven 333.400, Magyaren 42.800, Romanen 102.200, Zigeuner 800; im Ganzen 648.000 Mann. Die nicht zahlreich im Militär dienenden Armenier und Israeliten wurden hierbei je nach den einzelnen Kronländern den herrschenden Stämmen beigezählt. Die Israeliten können überhaupt sprachlich schwer ausgeschieden werden, da sie sich zwar der Mehrzahl nach der deutschen, aber auch der slavischen, magyarischen und italienischen Landessprache bedienen, wesshalb ihre Zahl in dieser Nachweisung in Vergleichung mit der richtigeren Ziffer auf der Seite 4 zu niedrig angesetzt erscheint.

Број становника према матерњем језику, 1850. година. (*Tafeln zur Statistik der Österreichischen Monarchie, Neue Folge*, Bd.I, Wien, 1856; Tl. I, Hf. I, Tafel 2)

....

[29] *Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt...*, Jahrgang 1849, Erg. Bd. (Dez 48–Okt 49), № 150, § 75.

400.279, немачки 335.080, мађарски 221.845, итд. Што се тиче верске припадности, најбројнији су били православци 680.781, а затим католици 612.912, лутерани 50.737, калвинисти 26.113, припадници јеврејске вере 15.942 и гркo-католици 12.512.[30]

Према статистичким прегледним прорачунима с краја 1854. године у овој круновини је живело 1.574.428 становника.[31] Попис из 1857. године[32] евидентирао је 1.540.049 становника. Било је 1.526.105 држављана, 29.059 су били привремено одсутни из Војводства, и 43.003 странца. С обзиром на националну припадност према статистичким прегледним прорачунима из 1860. године, 414.046 становника су били Срби, 419.591 Румуни, 365.080 Немци, 241.845 Мађари итд. Верска структура је била следећа: 698.307 католика, 691.605 православаца, 56.871 лутерана, 29.281 калвиниста, 26.126 гркo-католика, 23.203 припадника јеврејске вере и др.[33]

Анализирајући изложену статистику јасно је да Срби у Војводству Србији и Тамишком Банату не само да нису имали апсолутну већину, него нису били ни најбројнији народ. Упркос томе, и без обзира на изузетно велика ограничења српских права, Војводство Србија и Тамишки Банат је било узор другим обесправљеним народима у Царству. У својој борби за национална права Словака, Јан Колар (Ján Kollár) је захтевао аутономију по узору на Војводство.[34]

30 У погледу пописа 1850. године академик Василије Крестић, проф. др Љубомирка Кркљуш, проф. др Дејан Микавица, др Антал Хегедиш, др Катарина Чобановић и Љубивоје Церовић дају делимично другачије податке (В. Ђ. Крестић, *Срби у Угарској…*, 245; В. Крестић, *Срби у Хабсбуршкој Монархији 1849–1868*, 110; Љ. Кркљуш, *Аутономија Војводине...*, 22; Љ. Кркљуш, *Правна историја српског народа*, Правни факултет, Нови Сад 2004, 350; Љ. Кркљуш, *Историја политичких и правних институција Војводине*, Правни факултет, Нови Сад 2004, 92; Д. Микавица, *Српско питање...*, 102; A. Hegediš, K. Čobanović, *Demografska i agrarna statistika Vojvodine 1767–1867*, Filozofski fakultet, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad 1991, 114; Љ. Церовић, *Срби у Румунији*, Матица српска, Нови Сад 1997, 208). Ми смо се руководили изворним документима и званично објављеним подацима и резултатима пописа из 1850. године. Дакле, прелиминарни подаци пописа: Архив Војводине (у даљем тексту АВ), Ф. 23, Српско Војводство и Тамишки Банат (Landesverwaltung der Serbischen Woiwodschaft und des Temescher Banat) – Темишвар (1849–1861), 1849–1861, Генерална акта, 1851, бр. 5126, и коначни и званични подаци пописа: Исто, Президијални списи, а. ј. 1725; *Tafeln zur Statistik der Österreichischen Monarchie*, Neu Folge, Bd. I, Kaiserlich-königliche Hof- und Stattsdruckerei, Wien 1856, Tfl. 2.

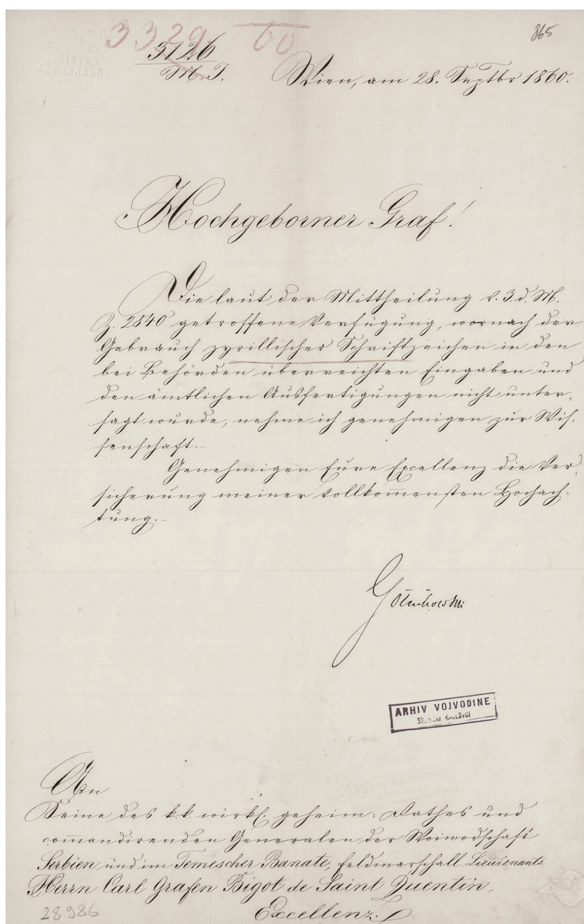
31 *Übersichtstafeln zur Statistik der Österreichischen Monarchie nach den Ergebnissen der Jahre 1851–1855*, Hf. I, Kaiserlich-königliche Hof- und Stattsdruckerei, Wien 1855, 8–9.

32 *Србски дневник*, бр. 19, 20, 21, 23/1860; A. Ficker, *Bevölkerung der Österreichischen Monarchie*, Justus Perthes, Gotha 1860, 13, 45.

33 F. Schmitt, *Statistik des österreichischen Kaiserstaates*, Tendler & Comp., Wien 1860, 96.

34 В. Ђ. Крестић, *Срби у Угарској…*, 246.

Апсолутизам

3329 60
5126
M. J.
865

Wien, am 28. Dezbr 1860.

Hochgeborner Graf!

Die laut der Mittheilung v. 3. d. M. Z. 2340 getroffene Verfügung, wornach der Gebrauch cyrillischer Schriftzeichen in den bei Behörden überreichten Eingaben und den ämtlichen Ausfertigungen nicht untersagt würde, nehme ich genehmigend zur Wissenschaft.

Genehmigen Euer Excellenz die Versicherung meiner vollkommensten Hochachtung.

Gołuchowski

ARHIV VOJVODINE

An
Seine des k.k. wirkl. geheimen Rathes und commandirenden Generalen der Woiwodschaft Serbien und im Temescher Banate, Feldmarschall Lieutenants Herrn Carl Grafen Bigot de Saint Quentin Excellenz

28986

1860, Беч. Након увођења језичких слобода, дозвољава се употреба ћириличког писма у службеним актима. (АВ, Ф. 23, През. сп., а. ј. 28986)

Правац развоја политике и живота у Војводству Србији и Тамишком Банату био је одређен отвореним апсолутизмом, којег је аустријска држава потврдила Силвестерским патентом од 31. децембра 1851. године, односно укидањем Октроисаног устава.[35] Министар унутрашњих послова барон Александер фон Бах (Alexander von Bach) постао је де факто први човек државе. Његова политика се превасходно огледала у германизацији. Водио је послове искључиво у интересу немачког становништва, постављао је Немце на највиша државна места у администрацији, а немачки језик је одредио као службени. Странке су у судовима, управама и јавним службама могле да употребљавају народни језик, али су службеници морали да знају немачки и да службене дописе, документа и књиге пишу и воде искључиво на немачком језику. Такође, било је обустављено штампање службених новина на српском језику, ћирилицом.[36] Када је апсолутизам почео да слаби, 1860. године су поред немачког били дозвољени и други народни језици у администрацији. Проглашено је пет службених језика, српски, немачки, мађарски, румунски, хрватски, и службена употреба ћирилице поред готице и латинице. Закони су превођени и на народне језике, тако да су службене новине, али и друге објаве, штампане вишејезично.[37] На сличан начин, 1859. године су стављене ван снаге одредбе ранијих закона[38] према којима је немачки језик био обавезан наставни језик у гимназијама.

Одмах након Револуције и укидања феудализма, апсолутистичка власт је започела с уређивањем и озакоњивањем нових друштвених односа. Циљ власти је био да Царевину учини јаком унитарном државом с јединственим политичко-правним системом. Реформе су спровођене путем различитих патената, наредби и уредби, који су доношени мимо уставних начела, ауторитетом и применом силе.

....

[35] *Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt*..., Jahrgang 1852, Wien 1852, Stc. II, № 2.

[36] АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 200, 513, 1511, 1660, 2341, 6505 и даље.

[37] Исто, а. ј. 26746, 27219, 27857, 27868, 28951, 28986 и даље.

[38] *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich*, Jahrgang 1859, Kaiserlich-königliche Hof- und Stattsdruckerei, Wien 1859; Stc. XLIV, № 150; Jahrgang 1854, Wien 1854; Stc. CIII, № 315; Jahrgang 1855, Wien 1855; Stc. III, № 7.

Бахов режим је врло брзо огрезао у тоталитаризам, укидајући приватност. Јавни службеници су били униформисани прописаним правилом, а мушкарци који су имали бркове и браду[39] морали су да их обликују на прописан начин. Власт се неретко уплитала и у стил облачења осталих грађана, увек сумњајући да се иза различитих стилова можда крију антидржавне и револуционарне поруке.[40] Од службеника се захтевала свакодневна шпијунажа и потказивање. Испитивана је морална и политичка подобност службеника. Сумњивим службеницима је често мењано место службе.[41] Посебну шпијунажу обављала је тајна полиција, тзв. шпицлови[42] који су финансирани из посебног фонда.[43] Надзирани су странци, капетан Миша Анастасијевић, некадашњи уредник *Срӣских новина* Јаков Игњатовић, бивши српски кнежеви Милош и Михаило Обреновић и многи други, као и грађани Војводства Србије и Тамишког Баната, правник др Светозар Милетић, прота Павле Стаматовић итд. Прављени су спискови сумњивих и компромитованих држављана.[44] Контролисана су писма и пошиљке кнеза Михаила, дотадашњег министра Саве Вуковића, лекара Јанка Шафарика и осталих.[45] На улицама су непрестано биле присутне бројне полицијске патроле, које су често спроводиле рације.[46]

Режим је стрепео од поновног избијања устанка и револуције, па је под будним оком држао политичка збивања, окупљања, превирања и изливе незадовољстава у Војводству Србији и Тамишком Банату, којих је било за све време Баховог апсолутизма.[47] Срби су такође били оптуживани за устаничке идеје и активности. Свако и најмирније окупљање изазивало је подозрење. Нарочиту узнемиреност је изазвао скуп Срба у шуми код Санада, који је одржан 1853. године у присуству свештеника из Црне Горе, као и српски скупови у Бачкој, у Старом Сивцу, Шовама, Стапару и Суботици,

[39] АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 9444, 11987 и даље.

[40] Исто, а. ј. 794, 1462, 1709, 7361, 22406 и даље.

[41] АВ, Ф. 33, Српско-банатска комисија за организациона питања (Serbisch-banater Organisierungslandescommission) – Темишвар (Temesvar), (1853–1854), 1852–1854, а. ј. 108, 257, 291 и даље; АВ, Ф. 34, Мешовита земаљска комисија за Српско Војводство и Тамшки Банат (Gemischtelandescommission für die Serbische Woiwodschaft und das Temeser Banat) – Темишвар (Temesvar) (1854–1861), 1854–1861, Президијални списи, а. ј. 11/3, 8, 9; 12/10; 13/16 и даље.

[42] Д. Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, књига трећа, 306.

[43] АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 4397, 6970, 7388 и даље.

[44] Исто, а. ј. 289, 466, 5688, 7041, 2198, 8388, 13479, 18833, 23391, 23766 и даље.

[45] Исто, а. ј. 1072, 5921, 5929, 11632.

[46] Исто, а. ј. 16307, 16394, 21306.

[47] Исто, а. ј. 43, 1363 и даље.

1854. године.[48] Бахов апсолутизам није трпео грађанске слободе, јер су сви ненемачки народи представљали опасност. Зато су пропитивани односи различитих народа како би се на време спречили евентуални савези. Контролисане су везе Срба и Мађара. Режим је дошао до сазнања да су Срби 1851. године основали тајно демократско републиканско удружење, које под вођством Ђорђа Стратимировића стоји у блиским везама са Мађарима.[49] Такође, у то време је откривена делатност Демократског клуба у Руми, који је одржавао везе са *Србским новинама* и читаоницама у Београду и Загребу.[50] Године 1854. је ухапшен Младен Стратимировић под оптужбом за велеиздају, али је након спроведене истраге Ратног суда у Бечу и недостатка доказа ослобођен.[51] Контролисано је русофилство код тужиоца Павла Мачванског, архимандрита Никанора Грујића, епископа Стевана Ковачевића и многих других Срба.[52] Нарочиту опасност режим је видео у пансловенству. За панслависте су сматрани др Светозар Милетић, правник, филозоф и песник др Јован Суботић, свештеник и песник Васа Живковић, новинар Милорад Медаковић, писац Емил Чакра и други угледници.[53]

Апсолутистичка власт је посебно страховала од веза Срба из Војводства с Кнежевином Србијом. Беч је био свестан да су Срби незадовољни, јер Војводством Србијом и Тамишким Банатом није остварена њихова национална идеја, и да су због тога присутне тежње ка отцепљењу Срба од Аустријског царства и припајању матици. Свака нестабилност у Србији представљала је опасност, јер би немири могли да се пренесу и у аустријску државу. Зато је с великом обазривошћу праћено учешће Срба држављана Царства у династичким борбама у Србији, као и њихова намера пружања помоћи Србији у борби за независност.[54]

Културни живот за време Војводства Србије и Тамишког Баната је био строго цензурисан. Полиција је готово од првог дана након оснивања ове круновине контролисала новине и књиге. Томе је још више допринео Закон о штампи, који је донесен 1852. године.[55] Он се односио на дневну, периодичну и страну штампу, али и на сваки други штампани материјал као што су литерарна и уметничка дела и сл. Била је прописана одговорност издавача за

48 Исто, а. ј. 4218, 4467, 7328, 7346.

49 Исто, а. ј. 7042, 23089, 28466, 28752; В. Крестић, *Срби у Хабсбуршкој Монархији 1849–1868*, 118; В. Ђ. Крестић, *Срби у Угарској…*, 254.

50 АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 977.

51 Исто, а. ј. 8634, 8664, 9546, 10261, 10406, 10493.

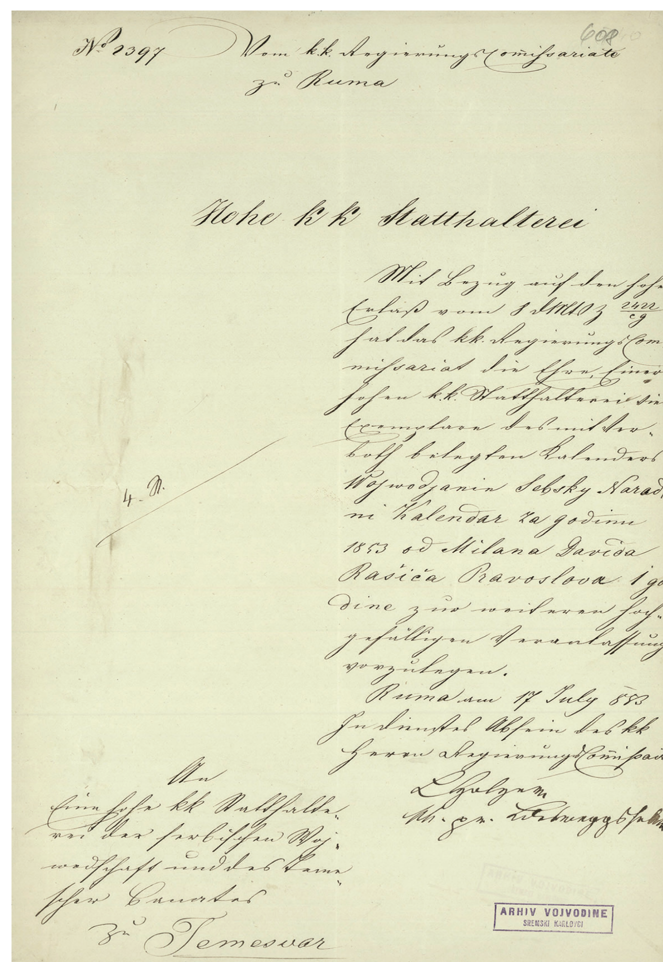
52 Исто, а. ј. 6122, 6499, 19573, 23391, 25056.

53 Исто, а. ј. 1103, 1276, 12727, 19367, 23518.

54 Исто, а. ј. 7231, 7381, 9114, 9408, 23391 и даље.

55 Исто, а. ј. 851; *Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt*..., Jahrgang 1852, Stc. XXXVI, № 122.

објављени садржај и могућност заплене тиража. Издавач је имао обавезу да од сваког издања проследи примерак полицији и Министарству унутрашњих послова. Полиција је подносила редовне извештаје и примедбе о штампи, нарочито оној која није била на немачком језику.[56] Постојала је посебна Комисија за ревизију књига.[57] Непрестано су доношене нове одлуке којима је у време Војводства Србије и Тамишког Баната забрањено више стотина издања. Биле су забрањене новине: *Славенски југ* (*Slavenski jug*) и *Зидславише цајтунг* (*Südslawische Zeitung*), брошура Имбре Игњатијевића Ткалца *Хрвати, Срби и Мађари, њихови међусобни односи и односи према Немачкој* (*Croaten, Serben und Magyaren, ihre Verhältnisse zu einander und zu Deutschland*), књига Зигфрида Капера (Siegfried Kapper) *Српски покрет у Јужној Угарској* (*Die serbische Bewegung in Südungarn*), српски календар *Звезда*, историјско дело *Нова Србија*, прокламација *Поздрав Србији од рода*, песма *Поздрав Србима*, панславистички чланак *Обзор пројекта о једном књижевном језику Словена* у новинама *Војвођанка*, књига Јована Ђорђевића *Врховно жупанство Исидора Николића Србоградског над Бачком, Торонталом и Вршачким окружјем године 1849, 1850, 1851. и 1852*, књига Александра Андрића *Историја Кнежевине Црне Горе* (*Geschichte des Fürstenthums Montenegro*), књига Данила Медаковића *Повестница српског народа*, српски народни календар Милана Давида Рашића Православа *Војвођанин*, итд.[58]

1853, Рума. Забрана српског народног календара *Војвођанин* од Милана Давида Рашића Православа
(АВ, Ф. 23, През. сп., а. ј. 5904)

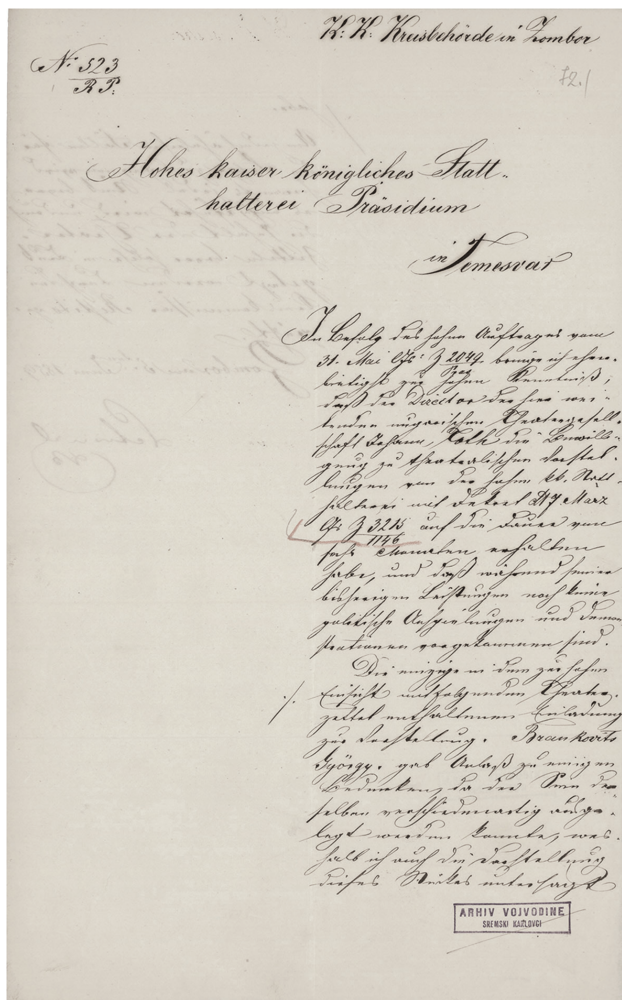
Царском одлуком објављеном у Наредби Министарства унутрашњих послова од 1850. године, донесена је Уредба о позоришту и Инструкција намесницима о спровођењу Уредбе о позоришту.[59] На тај начин је уведена строга позоришна цензура. Између осталог, било је забрањено изражавање против владара, царске куће, државног поретка и отаџбинске љубави, вре-

56 АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 26987, 27350 и даље.

57 Исто, а. ј. 9061.

58 Исто, а. ј. 36, 1116, 1120, 1121, 1276, 1560, 1758, 1934, 2350, 2564, 4022, 5904; АВ, Ф. 19 Дистриктуални врховни комесаријат за Бачку, Торонтал и Вршац (Districtsobercommissariat für Bacska, Torontal und Verschetz) – Сомбор (1849–1852), 1849–1852, а. ј. 3159.

59 *Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt*..., Jahrgang 1850, Stc. CLIV, № 454; АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 851.

K.K. Kreisbehörde in Zombor

№ 523
R.P.

Hohes kaiser königliches Statthalterei Präsidium in Temesvar

1859, Темишвар. Забрана штампања плаката позоришне представе *Бранковић Ђорђе* (АВ, Ф. 23, През. сп., а. ј. 22601)

ђање морала и религије, извођење вертепа и представљање живих личности из јавног живота итд. Намесништва и органи државне безбедности су били опуномоћени да контролишу и забрањују поједине представе, односно њихове делове. Цензура се није односила само на одигравање представа, већ и на генералне пробе, тј. сценске припреме, костиме, плесове, музику и сл. У том смислу је забрањена представа у Липи на православни Божић 1854. године, која је требало да буде одиграна поводом пуштања бившег епископа Петровића из тамнице, као и плакат представе *Бранковић Ђорђе*,[60] која се давала у Сомбору 1858. године итд.

Ипак, и у тако ограниченим условима Срби на подручју Војводства Србије и Тамишког Баната су се трудили да негују своју културу. Штавише, култура је била основни покретач националног духа и највернији чувар српске националне идеје.

Након пораза Аустрије у рату за независност Италије, 1859. године, дошло је до комешања међу становништвом у многим деловима Царства. Међу Србима у Војводству Србији и Тамишком Банату се такође причало о аустријском поразу, уз питање о томе да ли то значи и скори распад државе.[61] Режиму је преостало да полако попушта апсолутистичке стеге. Поред језичких слобода, дошло је и до смене најомраженијег човека у држави Александера Баха. Дана 22. августа 1859. године, један дан након Баховог разрешења, на место министра унутрашњих послова био је постављен гроф Голуховски (Agenor Romuald Gołuchowski).[62]

Слабљење апсолутизма је дало полета становништву да изрази своје незадовољство. Срби, Мађари и Румуни су поново истакли своја национална права и захтеве. Срби у Војводству и Војној граници су посредством патријарха Рајачића поставили низ националних, политичких, верских, просветних и других захтева: да се гимназијама у Карловцима (Сремски Карловци) и Новом Саду призна статус установа од јавног значаја, да се отвори српски универзитет о трошку државе, да се у бечком Министарству вера и просвете оснује посебно одељење које ће се бавити пословима српске цркве

[60] Исто, а. ј. 7000, 7049, 22601.

[61] Исто, а. ј. 22528.

[62] Исто, а. ј. 23863, 23989.

и српских школа, да се Илирско-банатска регимента назове Српско-банатском итд.[63] Иако је овог пута српска идеја имала поглавито културолошки смер, режим у Бечу није био спокојан. Кружиле су вести да ненемачки народи спремају заједнички устанак, па је Намесништво у Темишвару захтевало од окружних управа и полиције строго спречавање јавних манифестација и демонстрација.[64] Власт је покушавала да смири ситуацију актима милости и добре воље. Тако је ослободила генерал-мајора барона Стефана Јовића, оптуженог за велеиздају, надајући се да ће на тај начин оставити позитиван утисак на српски народ.[65] Међутим, режим је много веће успехе постизао водећи се принципом divide et impera. Огласивши идеју о прикључењу Војводства Србије и Тамишког Баната Угарској, народни покрети су наставили своје делатности разједињено. Румуни нису желели угарску власт, код њих су постојала стремљења ка уједињењу с Влашком и Молдавијом.[66] Срби такође нису желели угарску власт. Они су размишљали о сазивању народног сабора, који би по угледу на онај из 1848. године размотрио српско питање и деловао у правцу српских интереса.[67] Мађари су нестрпљиво чекали званично прикључење притискајући власт сталним протестима и скидајући званичне табле с аустријским орловима.[68] Обезбедивши раздвојеност националних покрета, режиму није било тешко да их обузда силом. Предузета су хапшења широм Војводства, а ухапшеници, међу којима је било и доста Срба, су интернирани у тврђаву Јозефштат у Бохемији.[69] Хапшења су била толико честа и бројна да су одобрена средства за интернирање прекорачивана.[70] Како би избегао нову револуцију, цар је 20. октобра 1860. године донео Октобарску диплому којом је укинут апсолутизам, а врло брзо је, 27. децембра 1860. године, донео и одлуку о укидању Војводства Србије и Тамишког Баната. Међутим, чим су се страсти смириле, 16. јануара 1861. године, донесена је нова царска одлука којом је Октобарска диплома стављена ван снаге, док је она потпуно укинута Фебруарским патентом од 26. фебруара 1861. године.[71] На овај начин, у државу је враћен апсолутизам.

[63] Н. Петровић, *Светозар Милетић и Народна странка 1860–1885*, Грађа, књ I, Историјски архив АП Војводине, С. Карловци 1968, 36–38, 44–50.

[64] АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 23089, 27574, 27897.

[65] Исто, а. ј. 25615.

[66] Исто, а. ј. 22038, 28569.

[67] Исто, а. ј. 27800, 28314.

[68] Исто, а, ј, 27796, 28674, 28690, 28752.

[69] Исто, а. ј. 24158, 28190, 28972, 28998 и даље.

[70] Исто, а. ј. 28312.

[71] *Reichs-Gesetz-Blatt*..., Jahrgang 1860, Wien 1860, Stc. LIV, № 226; *Србски дневник*, бр. 5/1861, 1 и бр. 6/1861, 1; *Wiener Zeitung*, № 48/1861, 705–706; *Reichs-Gesetz-Blatt*..., Jahrgang 1861, Wien 1861, Stc. IX, № 20.

Организација политичке и судске власти

Напоредо с апсолутизмом, аустријска држава је показала одлучност у укидању феудалних и развијању грађанских односа. Ова тежња је јасно изражена Царским кабинетским писмом о органском законодавству Царства од 31. децембра 1851. године. Њиме је утврђено важење Општег грађанског законика, као и Кривичног законика, на територији целе државе. Општи грађански законик из 1811, постао је обавезујући за све круновине, па тако и за Војводство Србију и Тамишки Банат. У истом смислу и Кривични законик из 1803. године био је допуњен новим одредбама. Уједно је остварена и јединственост судског поступка у кривичним и у ванкривичним судским стварима.[72] Издат је низ закона и уредби о привреди, трговини, монополу, порезима, царинама, таксама, пошти, саобраћају, школству, раду јавних служби и институција итд. На овој основи грађена је модерна грађанска власт.

Након Револуције 1848/49. држава је била финансијски исцрпљена. Уведена је строга штедња због чега се тежило организовању ефикаснијег и јефтинијег административног апарата. Међутим, није било једноставно брзо организовати нову власт након вишевековног феудалног система. Због тога је нов грађански административни систем био у непрестаним променама и преправкама, показавши тако сву силину дотада непознатог бирократизма. То је, насупрот очекивањима, вишеструко поскупело целокупну администрацију.

Служба у новооснованој грађанској администрацији пружала је сигурну егзистенцију, стално запослење и пристојну плату. Због тога се на конкурс за свако службеничко место пријављивао велики број школованих појединаца различитих националности. Пошто је Војводство Србија и Тамишки Банат било нова круновина, оно је код грађана целокупне аустријске државе уливало извесну наду и ентузијазам, па су за службеничка места у Војводству такође конкурисали и многи грађани других круновина широм Царства. Сходно политици германизације највиша места у централној управи Војводства Србије и Тамишког Баната припала су Немцима, док су Срби, Румуни и Мађари добијали ниже положаје. Ипак, Срби су добили десет пута више службеничких места у односу на претходни феудални систем, а чак и таква места која су раније била привилегија мађарских владајућих класа. Многе значајне личности из српске историје обављале су службу у Војводству, а међу њима су били: Исидор Николић, Јован Хаџић, Теодор Мандић, Ђорђе Стојаковић, Ђорђе Натошевић и др. Међутим, Срби нису

[72] *Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt...*, Jahrgang 1852, Stc. II, № 4, Abt. 33; Stc. XXXVI, № 117; Stc. LXX, № 246; *Reichs-Gesetz-Blatt...*, Jahrgang 1853, Stc. XLVII, № 151; Jahrgang 1854, Stc. LXXIII, № 208.

били задовољни, не само због тога што нису заузимали највиша места у администрацији, већ и зато што је службени језик Војводства Србије и Тамишког Баната био немачки, а не српски.

Управници и централна власт у Темишвару

Одмах по оснивању, на чело Војводства Србије и Тамишког Баната у својству привременог земаљског шефа постављен је генерал-мајор барон Фердинанд Мајерхофер фон Гринбил. Он је напустио место аустријског конзула у Београду и ступио на нову дужност положивши заклетву 1. децембра 1849. године.[73] Царски цивилни комесар за Угарску барон Карл фон Герингер (Karl von Geringer) је одмах обавестио дистриктске комесаре Исидора Николића и Андреја Мочоњија (Andrei Mocioni) да су подређени новом земаљском шефу.[74] Поред земаљског шефа постављени су и његови најближи сарадници, секретари, дистриктски референти, приставе, канцеларијски писари и др.[75] Они су сачињавали привремену Земаљску управу (Landesverwaltung) у Темишвару. Заједнички задатак Управе и земаљског шефа је било обезбеђивање услова за успостављање сталних органа власти.

Први покушаји реорганизације власти наступили су 1851. године. Барона Мајерхофера заменио је подмаршал гроф Јохан Коронини фон Кронберг (Johann Coronini von Cronberg). Прогласом од 24. августа 1851. године он је постао војни и цивилни намесник (Gouverneur) Војводства Србије и Тамишког Баната.[76] Институција састављена од најближих Корониниjевих сарадника је названа Земаљском владом (Landesregierung) за разлику од дотадашње Земаљске управе. Земаљска влада је требало да управља новом организацијом власти, која до краја није ни спроведена онако како је планирано 1851. године. Владу су чинили намеснички саветници, секретари, записничари, приставе и остали службеници.[77]

Територија којом је Коронини управљао протезала се поред Војводства и на део Војне границе. Наиме, 31. децембра 1849. године основана је Банатско-српска земаљска војна команда,[78] под чијом управом су били Шајкашки батаљон и четири регименте, Петроварадинска, Немачко-банатска,

....

[73] АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 1.

[74] Исто, а. ј. 3.

[75] Исто, а. ј. 323.

[76] Исто, а. ј. 1375.

[77] АВ, Ф. 28, Политичко-организациона комисија у Темишвару (Politischeorganisierungs-commission in Temesvar) – Темишвар (Temesvar), (1851–1852), 1851–1852, а. ј. 1/25.

[78] РОМС, бр. 13, 758; Допис бана Јелачића од 14/2. јануара 1850.

1856, Темишвар. Суви жиг Намесништва Војводства Србије и Тамишког Баната. (АВ, Ф.23, През. сп., а. ј. 15414)

Илирско-банатска и Влашко-банатска. На чело Банатско-српске земаљске војне команде опет није постављен Србин, већ одмах по оснивању подмаршал Јохан Коронини.

У оквиру реорганизације власти која је започела 1853. године најпре је реконструисана Земаљска влада, која је прерасла у Намесништво (Statthalterei) на челу са намесником (Statthalter) Јоханом Корониније́м. Ту су још били заменик намесника, намеснички саветници, секретари, записничари, пристави и други службеници.[79] Дописи упућивани централи у Темишвару, која је стајала под Корониниjевим руководством, убудуће су били насловљавани на Намесништво, односно на Војно намесништво с обзиром на то да је и Банатско-српска земаљска војна команда реорганизована.[80]

Према општој шеми политичке и судске администрације, која је важила подједнако за све круновине Аустријског царства и која је утврђена Царском одлуком, а објављена Наредбом министара унутрашњих послова, правде и финансија од 19. јануара 1853. године,[81] у надлежност Намесништва постављени су послови политичке и полицијске управе, вера и просвете, трговине и занатства, грађевинарства и културе. Намесништво Војводства Србије и Тамишког Баната су чинили: Председништво (Коронини и његови најближи сарадници) и више одељења. Одељења су се бавила предметима везаним за цара и царску кућу, политичким телима и службеницима, грађевинским пословима, општинама, жандармеријом, полицијом, занатством и трговином, земљишним растерећењем, финансијама, порезом, судством, црквом, привредом, војском, границом, здравством, градовима и трговиштима, хуманитарним установама и школама, и другим пословима.[82]

Коронини је био први човек Војводства Србије и Тамишког Баната све док Царским својеручним писмом од 28. јула 1859. године[83] није постављен за бана, врховног капетана, намесника и командног генерала Хрватске и Славоније, намесника Ријеке и врховног председника Банског суда у Загребу. На место намесника и командног генерала Војводства Србије и Тамишког Баната је постављен подмаршал барон Јосип Шокчевић (Josip Šokčević). Дужност коју је обављао у Темишвару Коронини је привремено,

[79] АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 4861.

[80] Исто, а. ј. 5199.

[81] *Reichs-Gesetz-Blatt...*, Jahrgang 1853, Stc. IV, № 10; АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 3000.

[82] Исто, Сумарни инвентар.

[83] АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 23608.

до доласка Шокчевића, предао 18. августа 1859. године дворском саветнику доктору Венцелу фон Мартини (Wenzel von Martina).[84] Шокчевић је преузео Намесништво у Темишвару 1. септембра 1859. године,[85] али на његовом челу није дуго остао.

Након што је цар „својеручним писмом” од 19. јуна 1860. године[86] дозволио Коронију пензију, на његово место у Загребу је постављен Јосип Шокчевић, а на Шокчевићево место подмаршал гроф Карл Виго де Сен-Кантен. Нови намесник и командни генерал Војводства Србије и Тамишког Баната Сен-Кантен ступио је на своју дужност 5. јула 1860. године.[87]

Међутим, врло брзо царским „својеручним писмом” од 20. октобра 1860. године Сен-Кантен је разрешен дужности, а подмаршал гроф Александер Менздорф Пуљи (Alexander Mensdorff Poully) је проглашен за царског комесара и командног генерала Војводства Србије и Тамишког Баната.[88] Његов задатак је био да одлучи о судбини Војводства, тј. о његовом присједињењу са Угарском.[89] Фактички, Сен-Кантен је још 25. септембра 1860. године отпутовао у Беч где је предао своје послове министру унутрашњих послова грофу Голуховском. Званично саопштење да напушта управу Војводства Србије и Тамишког Баната Сен-Кантен је објавио 25. октобра 1860. године,[90] а Пуљи је 13. новембра 1860. године обнародовао да ступа на чело ове круновине.[91]

Срби су у малом броју учествовали у централној власти у Темишвару. Ипак, високе положаје намесничких саветника су имали Павле Петровић и Евгеније Радишић, који су у време Војводства Србије и Тамишког Баната заузимали и места владиних комесара, тј. окружних управника. Намеснички саветник је био и знаменити Србин, Теодор Мандић.[92]

84 Исто, a. j. 23797–23801.

85 Исто, a. j. 23944, 23968–23971.

86 Исто, a. j. 27176; *Србски дневник*, бр. 46/1860, 1; *Wiener Zeitung*, № 145/1860, 1.

87 АВ, Ф. 23, Президијални списи, a. j. 27219, 27324, 27325.

88 Исто, a. j. 28258.

89 *Србски дневник*, бр. 82/1860, 2–3.

90 АВ, Ф. 23, Президијални списи, a. j. 28280, 28259.

91 Исто, a. j. 28406.

92 Исто, a. j. 7091, 10735, 25066.

Франц Јозеф I,
велики војвода Војводства Србије
и Тамишког Баната
(АНБ, Архив слика, инв. бр. Е 2527 C/D)

Фердинанд Мајерхофер,
привремени земаљски шеф
Војводства Србије и Тамишког Баната
(АНБ, Архив слика,
инв. бр. PORT_00011945_01)

Јохан Коронини фон Кронберг,
војни и цивилни намесник
Војводства Србије и Тамишког Баната
(АНБ, Архив слика,
инв. бр. PORT_00008940_01)

Јосип Шокчевић,
наместник и командни генерал
Војводства Србије и Тамишког Баната
(АНБ, Архив слика, инв. бр. 267798,48,2)

Карл Виго де Сен-Кантен,
наместник и командни генерал
Војводства Србије и Тамишког Баната
(АНБ, Архив слика,
инв. бр. PORT_00097729_01)

Александер Менздорф Пуљи,
царски комесар и командни генерал
Војводства Србије и Тамишког Баната
(АНБ, Архив слика,
инв. бр. PORT_00098069_01)

Комесаријати

Непосредно након Револуције Угарска је била подељена на седам војних дистриката, којима су руководили војни дистриктски команданти, али и царски цивилни комесар чија је улога била да успостави привремену цивилну власт.

У складу са Царском одлуком од 17. октобра 1849. године[93] о организовању привремене управе у Угарској организована су и два врховна дистриктска комесаријата који су обухватали област Бачке и Баната. Врховни дистриктски комесаријат (Districtsobercommissriat) за Бачку, Торонтал и Вршац[94] је имао седиште у Сомбору. На његовом челу је био врховни дистриктски комесар Србин, Исидор Николић. Врховним дистриктским комесаријатом за Тамиш и Крашо је из Темишвара руководио врховни дистриктски комесар Андреј Мочоњи.

Постојали су и владини комесаријати (Regierungscommissariat). Тако су под Врховним дистриктским комесаријатом у Сомбору стајали Владин комесаријат за Горњу Бачку у Баји,[95] Владин комесаријат за Доњу и Средњу Бачку у Сомбору,[96] Владин комесаријат за Торонтал у Великом Бечкереку (Зрењанин), који је имао две управне области за Западни Торонтал и за Источни Торонтал,[97] и Владин комесаријат за Вршац. Под Врховним дистриктским комесаријатом у Темишвару су били Владин комесаријат за Тамиш у Темишвару и Владин комесаријат за Крашо у Лугошу. Постојао је такође и Владин комесаријат у Руми за део Срема који се називао Сремском облашћу.

Ниже нивое власти представљали су срески комесаријати (Bezirkscommissariat) и срески комесари. Срески комесаријати су основани у следећим местима: Лугош, Жидовар, Фачет, Биркиш, Бокшан, Решица, Оравица, Мехала, Рекаш, Нови Арад, Орцидорф (Орцишоара), Липа (Липова), Бузјаш, Чаково, Вршац, Дета, Велики Бечкрек, Нови Бечеј, Бочар, Велики Семиклуш, Билет, Жомбољ, Модош (Јаша Томић), Улбеч, Велики Гај, Сомбор, Оџак (Оџаци), Баја, Аљмаш, Нови Сад, Рума, Илок и Ердевик.[98]

Врховним дистриктским комесаријатима су непосредно били подређени и слободни краљевски градови, трговишта и крунски дистрикти.

[93] *Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt*..., Jahrgang 1849, № 434.

[94] АВ, Ф. 19, цео фонд.

[95] АВ, Ф. 21, Комесаријат за Горњу Бачку (Regierungscommessariat für Oberbatschka) – Баја (1850–853), 1850–1853, цео фонд.

[96] АВ, Ф. 20, Комесаријат за Средњу и Доњу Бачку (Regierungscommessariat für Nieder und Mittelbatschka) – Сомбор (1849–1853), 1849–1853, цео фонд.

[97] АВ, Ф. 19, a. j. 180.

[98] АВ, Ф. 33, a. j. 918.

Нови Сад, Сомбор, Суботица, Баја, Велики Бечкерек, Вршац, Потиски крунски дистрикт и Великокикиндски крунски дистрикт Врховном дистриктском комесаријату у Сомбору, а Темишвар и Лугош Врховном дистриктском комесаријату у Темишвару.

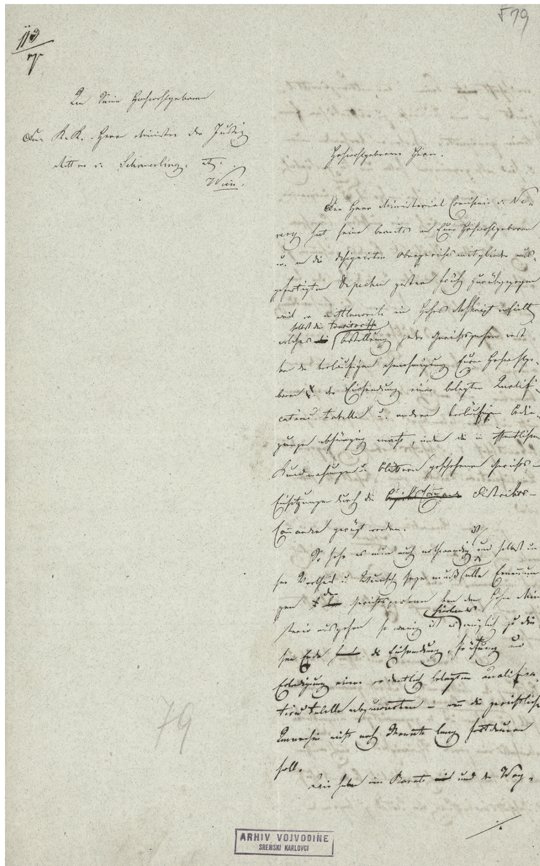
Дакле, приликом оснивања Војводство Србија и Тамишки Банат је састављено од два дистрикта настала за време војне управе, Бачко-торонталског (заједно са Вршачким срезом који је припадао Тамишкој области) и Тамишко-крашовског, као и треће административне целине, Сремске области (Bezirk), која је обухватала два сремска среза (Bezirk), Руму и Илок. Органи власти ових територијалних целина, поменути комесаријати, постали су тада органи власти унутар Војводства Србије и Тамишког Баната. Организација је важила као привремена с намером да се преузете институције из претходног периода замене прикладнијим облицима. Требало је да се превазиђу организациони облици који су водили порекло из војне управе, али и заостаци жупанијског система. Ово потоње је решено врло брзо по оснивању Војводства, док се на оно прво чекало дуже време. Наиме, у другој половини 1851. године пројектовано је пет управних подручја у оквиру Војводства Србије и Тамишког Баната. Сходно томе, врховни комесаријати су укинути 1852, конкретно Врховни дистриктски комесаријат у Сомбору 1. маја 1852. године,[99] затим су укинути владини комесаријати 1853, а срески 1854. године.

Комесаријатима су, поред Исидора Николића, руководила још неколицина Срба: Владиним комесаријатом за Доњу и Средњу Бачку Евгеније Радишић, Владиним комесаријатом за Вршац Павле Јагодић, Владиним комесаријатом у Лугошу Павле Трифунац[100] и Владиним комесаријатом у Руми Павле Петровић. Такође, и неколицина среских комесаријата је била поверена Србима. Занимљиво је да је као записничар у Врховном дистриктском комесаријату у Сомбору служио знаменити Србин Јован Ђорђевић, оснивач Друштва Српског позоришта у Сомбору (1850) и Друштва за Српско народно позориште у Новом Саду (1861), док је секретар Комесаријата био такође Србин, Теодор Мандић, правник и писац *Усӣомена из нашеī црквено-народноī живоӣа.*

[99] АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 2278.

[100] Не ради се о Павлу Трифунцу од Батфе, који је био председник Матице српске од 1844. до 1853. године (Ж. Милисавац, *Исӣорија Маӣице сриске*, I део 1826–1864, Матица српска, Нови Сад 1986, 555–557; 639–640), већ о Павлу Трифунцу градоначелнику Великокикиндског крунског дистрикта и вршиоцу дужности Владиног комесаријата у Лугошу од 1852. године (АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 2599).

Привремени судови

ARHIV VOJVODINE
SREMSKI KARLOVCI

1850, В. Бечкерек
Обавештење да је основан Врховни земаљски суд у Темишвару
(АВ, Ф. 23, През. сп., а. ј. 79)

Организација власти у Војводству Србији и Тамишком Банату подразумевала је и увођење судова. У складу са усвојеним револуционарним тековинама и модернизацијом државе судови су морали бити независни од извршне власти. Пошто још није било услова за постављање сталних органа власти, приступило се организовању привремених судова, а у складу с општом Царском одлуком о новом устројству судова од 14. јуна 1849. године.[101] Посао организовања судова је поверен министарском комесару Шандору Неверију (Alexander Névery) чији је заступник био Јован Хаџић, оснивач Матице српске.[102]

Увођење судова текло је споро. Исидор Николић се током прве половине 1850. године више пута жалио да у Бачкој већ две године не постоје цивилни судови, већ само преки суд.[103] Фактички, од почетка Револуције цивилни судови нису били обновљени. У марту 1850. године основан је Врховни земаљски суд (Oberlandesgericht) у Темишвару као највиши суд Војводства Србије и Тамишког Баната.[104] Он је важио као трећестепени, односно другостепени суд. На челу Врховног земаљског суда у Темишвару је до 1853, био председник Антал Сабо (Anton Szabó).[105]

У августу 1850. године постављена је организација земаљских судова (Landesgerichte), који су били другостепени и првостепени, као и организација првостепених среских судова (Bezirksgerichte).[106] Земаљски судови су основани у Темишвару, Лугошу, Великом Бечкереку, Сомбору и Новом Саду. Територијална надлежност Земаљског суда у Сомбору се односила на Горњу Бачку, иако је у Сомбору било седиште Владиног комесаријата за Доњу и Средњу Бачку. Земаљски суд у Новом Саду, чији је председник до 1854. године био Јован Хаџић,[107] је имао надлежност за територију Доње и Средње

[101] *Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt*..., Jahrgang 1849, (Dez 48–Okt 49), № 278.

[102] АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 324, 1061 и даље.

[103] АВ, Ф. 19, а. ј. 257; Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 324.

[104] Исто, а. ј. 79.

[105] Исто, а. ј. 3237.

[106] Исто, а. ј. 539; *Landes-Gesetz- und Regierungsblatt für die serbische Wojwodschaft und das temeser Banat*, Filial-Staatsdruckerei, Temesvar 1851, Stc. I, № 4.

[107] Историјски архив Града Новог Сада (у даљем тексту: ИАГНС) Ф. 879, Српско Војводство и Тамишки Банат – Земаљски суд 1850–1854, цео фонд.

Бачке и Сремске области, Земаљски суд у Великом Бечкереку за територију Торонтала, Земаљски суд у Темишвару за територију Тамиша и Земаљски суд у Лугошу за територију Крашоа.

Срески судови су били или инокосни или колегијални. Постављени су у следећим местима: Рума, Илок, Нови Сад, Паланка (Бачка Паланка), Врбас, Кула, Бач, Стари Бечеј (Бечеј), Сомбор, Станишић, Крњаја, Сента, Суботица, Аљмаш, Баја, Апатин, Велики Бечкерек, Свети Ђурађ (Житиште), Турски Бечеј (Нови Бечеј), Велика Кикинда (Кикинда), Турска Кањижа (Нови Кнежевац), Жомбољ, Модош, Банлок, Велики Семиклуш, Билет, Темишвар, Мехала, Винга, Липа, Чаково, Вршац, Дента, Лугош, Бега, Фачет, Бокшан и Оравица.

Имплементација система земаљских и среских судова одвијала се уз доста тешкоћа. Мајерхофер је извештавао Баха[108] да судови раде без одговарајућег смештаја и опреме, без потребног људства, без инструкција и без утврђене стварне надлежности и делокруга послова. Због очите неефикасности судова процеси су упућивани на Специјални суд (Spezialgericht, Ausnahmsgericht) у Темишвару, који је одређен за питања сметања земљишног поседа, повреде шума и ливада и заштиту власништва уопште. Овај суд је, основан у пролеће 1850. године са намером да ради до потпуне организације земаљских судова. Уласком у процес изградње сталних судова Војводства Србије и Тамишког Баната Специјални суд у Темишвару је у септембру 1851. године укинут.[109]

Успостављање правосудног система Војводства Србије и Тамишког Баната подразумевало је, такође, и увођење функције државног тужилаштва (Staatanwaltschaft). Код среских и земаљских судова постављени су државни тужиоци, као и заступници и заменици државних тужилаца. На врху Државног тужилаштва био је главни царски заступник Антон фон Мојс (Anton von Moys).[110]

Процес постављања државних тужилаца, којима су замењени дотадашњи фишкали, био је регулисан Наредбом министарства правосуђа од 30. јуна 1850. године.[111] У предреволуционарном периоду фишкали су били службеници коморских финансијских заступништава, тј. фишкалата (Fiscalat, Fiscalamt). Дакле, фишкали су првенствено обављали правобранилачку функцију, тј. правну заштиту јавних имовинско-правних интереса, али исто тако и тужилачку функцију, односно заштиту општих државних интереса. У складу са тековинама Револуције укинуте су институције фишкала и фи-

108 АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 868.

109 Исто, а. ј. 1061, 1465.

110 Исто, а. ј. 2467, 2506, 2523, 2956, 34556 и даље.

111 *Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt*..., Jahrgang 1850, Thl. III, Stc. LXXXVII, № 259.

шкалата. На тај начин су тужилачку функцију преузели државни правобраниоци, а правобранилачку финансијски прокуратори.

Постављање сталних органа власти

Успостављање сталне организације власти у Војводству Србији и Тамишком Банату покушавано је више пута.

Први покушај 1850. године се руководио Патентом о оснивању Војводства према којем су била предвиђена три управна округа сходно територијалном распореду народа. Иако су овде живела четири народа, која су се својом бројношћу истицала у односу на друге народе, Патент је, ипак, предвиђао тријалистичку структуру. Даље га је разрадио министар Бах, а извршење његовог плана је било поверено земаљском шефу, Мајерхоферу. План је подразумевао формирање Српског округа, или Војводства Србије, од средњег и доњег дела Бачке, са градовима Новим Садом и Сомбором и Потиским дистриктом, средњег и доњег дела Торонтала са Великокикиндским дистриктом, Града Вршца и Вршачког среза у Тамишкој области и срезова Руме и Илока у Срему. Румунски округ је подразумевао Крашовску област, док би се трећи, Немачко-мађарски округ протезао горњим делом Бачке, са Градом Суботицом, горњим делом Торонтала и територијом Тамишке области без Вршачког среза и Града Вршца. Мајерхофер је у септембру 1850. године модификовао овај план[112] говорећи о четири округа, Српском, са седиштем у Новом Саду, Мађарском у Баји, Немачко-румунском у Темишвару и Румунском у Лугошу. Пошто су се ови окрузи у великој мери поклапали са управним подручјима владиних комесаријата остала је већ постојећа комесаријатска организација власти.

Други покушај успостављања сталне организације власти у Војводству Србији и Тамишком Банату заснивао се на Наредби Министарства унутрашњих послова о организацији политичке управе и Наредби Министарства правде о уређењу судова, обе од 17. августа 1851. године.[113]

Увођење нове организације власти поверено је Политичко-организационој комисији (Politischeorganisierungscommission), којом је руководио Коронини, а која је основана у септембру 1851. године,[114] као и Правосудној организационој комисији (Justizorganisierungscommission) основаној у августу 1851. године на чијем челу је био др Игнац Симоновиц (Ignaz

[112] АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 629.

[113] *Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt*..., Jahrgang 1851, Wien 1851, Stc. LIII, № 192, 193; АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 1384, 1386, 1698.

[114] АВ, Ф. 33, цео фонд; АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 1402, 1454.

Szymonowicz), који је тада био главни правобранилац Врховно-касационог суда у Бечу (Oberster Gerichts- und Kassationshof).[115]

Планирано је да се Војводство Србија и Тамишки Банат територијално подели на пет дистриката: Новосадски, Сомборски, Великобечкеречки, Темишварски и Лугошки и да се у сваком од дистриката уведе по један врховни дистриктски комесаријат, на челу са врховним дистриктским комесаром. У том смислу су 1852. године укинути Бачко-торонталски и Тамишко-крашовски дистрикт, као и дотадашњи врховни дистриктски комесаријати. Такође, планирано је да се владини комесаријати укину увођењем нових врховних дистриктских комесаријата, а исто тако да среске комесаријате замене нове среске службе (Bezirksämter). Замишљена мрежа сталних судова Војводства Србије и Тамишког Баната требало је да буде састављена од Врховног земаљског суда у Темишвару, три земаљска суда у Темишвару, Лугошу и Сомбору и 31 среског инокосног и среског колегијалног суда.

Цела реорганизација власти замишљена 1851. године свела се на постављање намесника Коронинија уместо земаљског шефа Мајерхофера, организовање Земаљске владе уместо дотадашње Земаљске управе и на укидање Бачко-торонталског и Тамишко-крашовског дистрикта и њихових врховних дистриктских комесаријата, а да још није заживело пет пројектованих дистриката нити организовано пет нових врховних дистриктских комесаријата. Наиме, од планиране организације политичке и судске управе се одустало с обзиром на то да је у Бечу припремана општа шема политичке и судске администрације која би важила подједнако за све круновине Аустријског царства. Када је она коначно утврђена, наредбе о организацији политичке управе и уређењу судова од 17. августа 1851. године нису биле у складу са новопостављеном општом шемом, због чега до краја нису ни спроведене.

Коначно, трећи покушај успостављања сталних органа власти био је успешан.

На основу Царске одлуке о општој шеми управе, 4. фебруара 1853, је основана Српско-банатска земаљска комисија за организациона питања,[116] којом је руководио намесник Коронини. Задатак Комисије је био да сходно општој шеми и другим царским одлукама утврди нову, дефинитивну структуру среских и окружних политичких и судских власти Војводства Србије и Тамишког Баната.

Током 1853. године цар је донео више одлука о административно-територијалној организацији Војводства Србије и Тамишког Баната. Ове одлуке су обједињене и објављене кроз Наредбу министарстава унутрашњих

[115] Исто, а. ј. 1447.

[116] АВ, Ф. 33, а. ј. 9, 1085.

послова, правосуђа и финансија од 1. фебруара 1854. године.[117] У складу са царским одлукама коначно је оформљено пет територијалних јединица, које су биле планиране и реорганизацијом из 1851. године, али ове јединице се нису звале дистрикти, него окрузи. Поред округа оформљено је још и 29 срезова, као и општине.

Наредба Министарстава унутрашњих послова, правосуђа и финансија од 1. фебруара 1854.
у погледу политичке и судске организације Српског Војводства и Тамишког Баната [...]

I

Српско Војводство са Тамишким Банатом образује управну област Намесништва у Темишвару и подручје тамошњег Врховног земаљског суда. Оно се дели у пет округа са седиштем окружних управа у Темишвару, Лугошу, Великом Бечкереку, Сомбору и Новом Саду. Главни земаљски град Темишвар стоји непосредно под Намесништвом.

II

***Окрузи се деле у срезове и то*:**
а) *Темишварски округ у срезове:*
1. *Темишвар* (*околина*), *2. Нови Арад*, 3. *Липа*, 4. *Чаково*, 5. *Вршац*, 6. *Бузјаш.*

б) ***Лугошки округ у срезове*:**
1. *Лугош*, 2. *Фачет*, 3. *Оравица*, 4. *Бокшан.*

в) ***Великобечкеречки округ у срезове*:**
1. *Велики Бечкерек*, 2. *Турски* (*Нови*) *Бечеј*, 3. *Модош*, 4. *Велика Кикинда*, 5. *Турска* (*Нова*) *Кањижа*, 6. *Велики Семиклуш*, 7. *Жомбољ*, 8. *Билет.*

г) ***Сомборски округ у срезове*:**
1. *Сомбор*, 2. *Апатин*, 3. *Кула*, 4. *Баја*, 5. *Суботица*, 6. *Сента*; *и*

д) ***Новосадски округ у срезове*:**
1. *Нови Сад*, 2. *Стари Бечеј*, 3. *Паланка*, 4. *Рума и* 5. *Илок*

Окрузима су руководиле окружне управе (Kreisbehörden, Kreisämter), на челу са окружним управницима. Тако су 1. октобра 1853. године основане Окружна управа у Новом Саду, Окружна управа у Сомбору, Окружна управа у Великом Бечкереку, Окружна управа у Темишвару и Окружна управа у

....

[117] *Reichs-Gesetz-Blatt*..., Jahrgang 1854, Stc. IX, № 28; АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 5438; АВ, Ф. 33, а. ј. 878.

Лугошу.[118] Њиховим увођењем укинути су до тада важећи привремени владини комесаријати. Под власт окружних управа подведени су и слободни краљевски градови и привилегована трговишта, осим главног земаљског града Темишвара, који је био непосредно подређен Намесништву.[119] Окружне управе су руководиле и надзирале, и биле су извршне јавне службе средњег нивоа између Намесништва и среских служби, односно градских магистрата. Окружне управе су одлучивале у првом степену. На месту окружних управника били су и Срби: Павле Петровић у Сомбору и Евгеније Радишић у Великом Бечкереку.

Поред окружних управа Земаљска организациона комисија је основала и увела у рад 29 нових среских служби Војводства Србије и Тамишког Баната, које су се бавиле пословима из политичког и правосудног фаха[120] и којима су руководили срески управници. У надлежности среских служби је била брига о непосредном спровођењу закона, о одржавању безбедности и јавног реда и мира и о унапређењу општина путем надзора општинских служби (Gemeindeämter). Од свих основаних среских служби 23 су биле мешовите политичко-правосудне среске службе (politisch-judizielle gemischte Bezirksämter), а шест од њих, у Новом Саду, Сомбору, Суботици, Великом Бечкереку, Темишвару и Лугошу, чисто политиче среске службе (reine Bezirksämter). У оквиру политичких послова среске службе су могле да доносе првостепене одлуке.

Практично, среске службе су наследиле рад привремених среских комесаријата, односно привремених среских судова, а свој рад су започеле 30. маја 1854. године. Среска служба у Старом Бечеју је у августу исте године преузела све послове Градоначелништва Потиског крунског дистрикта, чиме је овај дистрикт укинут за време Војводства Србије и Тамишког Баната.[121] Среска служба у Великој Кикинди је преузела политичке послове Градоначелништва Великокикиндског крунског дистрикта, али је овај дистрикт и даље функционисао у виду дистриктске економске управе (Distrikts-Oekonomat).[122]

Нова организација правосуђа Војводства Србије и Тамишког Баната најпре је подразумевала реорганизацију Врховног земаљског суда у Темишвару као другостепеног суда. Од 1853. године председник овог суда је био

118 *Reichs-Gesetz-Blatt*..., Jahrgang 1854, Stc. IX, № 28; АВ, Ф. 33, а. ј. 878; АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 6244.

119 Исто, а. ј. 4327; *Reichs-Gesetz-Blatt*..., Jahrgang 1854, Stc. IX, № 28, Abt. I.

120 АВ, Ф. 33, а. ј. 13, 744, 1085.

121 АВ, Ф. 34, Општи списи, а. ј. 17/5.

122 В. Стајић, *Великокикиндски диштрикт 1776–1876*, Матица српска, Нови Сад 1950, 183–186; А. Стојачковић, *Питање Великокикиндског диштрикта са државноправног гледишта*, Печатња краљевског угарског свеучилишта, Будим 1868, 13.

др Игнац Симоновиц.[123] Срби су заузимали прилично висока места у правосудном систему Војводства Србије и Тамишког Баната, јер су у Врховном земаљском суду у Темишвару имали неколико саветника. То су били Јован Хаџић, др Ђорђе Стојаковић, правник, Јефтимије Недељковић, бивши војни судија и учесник Револуције, и Никола Михајловић, који је у овај суд дошао с места градоначелника Сомбора.[124]

У складу са Наредбом од 1. фебруара 1854. године успостављен је целокупан систем судства. Дотадашњи земаљски судови су реорганизовани на тај начин што су постављени првостепени Земаљски суд у Темишвару, Окружни суд (Kreisgericht) у Лугошу, Окружни суд у Великом Бечкереку, Окружни суд у Сомбору и Окружни суд у Новом Саду. Првостепени судови су се бавили грађанским и кривичним процесима. Они су важили и као трговински судови, па су такође обављали послове регистровања, као и брисања фирми, заступништава и друштава.[125] Територијална надлежност Земаљског суда у Темишвару односила се на Темишварски округ и Главни град Темишвар, који није потпадао под овај округ, а у појединим правним стварима и на читаву територију Војводства Србије и Тамишког Баната. Окружни судови су били надлежни за подручје истоименог округа, па самим тим и за градове и трговишта у оквиру њих.

Мешовите среске службе Војводства Србије и Тамишког Баната су, поред политичких, имале и правосудне функције. Оне су уједно важиле и као срески судови, јер им је поверена улога помоћних првостепених судова. Бавиле су се пословима истраге и претреса и обављале радње увиђаја, саслушања сведока, суочења и сл. У окружним центрима Новом Саду, Сомбору, Великом Бечкереку, Темишвару и Лугошу формирани су градско-делегирани судови (städtisch-delegirte Gerichte), чија се територијална надлежност протезала на град (трговиште) и околни срез. На тај начин није било потребе да се у овим срезовима формирају мешовите среске службе, па су у њима постављене чисте политичке среске службе. У Суботици је организација била потпуно специфична. Формиран је посебан срески суд са надлежношћу за срез и град Суботицу, а уз то још и посебна чиста политичка среска служба надлежна само за срез.[126]

Реорганизација правосуђа захтевала је, такође, постављање државних тужилаштава. Она су постављена при окружним судовима и Земаљском суду у Темишвару. На положају државних тужилаца су били и Срби Павле

....

[123] АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 3237.

[124] Исто, а. ј. 11118, 11183, 12109, 13327, 13350 и даље.

[125] *Reichs-Gesetz-Blatt*..., Jahrgang 1856, Wien 1856, Stc. LVII, № 233.

[126] АВ, Ф. 33, а. ј. 805.

Мачвански, при Окружном суду у Новом Саду, и Корнел Радишић у Земаљском суду у Темишвару.[127]

Нови систем политичке и судске администрације Војводства Србије и Тамишког Баната почео је са радом 30. маја 1854, на основу наредаба Министарства унутрашњих послова и Министарства правосуђа.[128] На тај начин је испуњен циљ Земаљске организационе комисије. Она је, према томе, укинута 1. августа 1854. године,[129] а њен рад је наследила Земаљска комисија за персонална питања мешовитих среских служби (Landescommission für die Personalangelegenheiten der gemischten Bezirksämter) руководећи радом новооснованих среских служби.[130]

Реорганизацијом изведеном 1853/54. године коначно је успостављен стални систем политичке и судске власти Војводства Србије и Тамишког Баната. Касније организационе промене представљале су мање измене или допуне утврђеног система.

Мања измена десила се 1855. године када је град Вршац добио Градско-делегирани срески суд, док је дотадашња мешовита среска служба реорганизована у чисто политичку среску службу.[131]

Године 1855/56. у Аустријском царству су уведени нови урбаријални судови. На основу царских одлука објављених Наредбом Министарстава унутрашњих послова и правде од 25. децембра 1855. године основани су, такође, и урбаријални судови за територију Војводства Србије и Тамишког Баната.[132] Три првостепена урбаријална суда започела су с радом 30. јануара 1856. године. Територијална надлежност првостепеног Урбаријалног суда у Темишвару односила се на подручје Темишварског, Лугошког и Великобечкеречког округа, првостепеног Урбаријалног суда у Новом Саду за Новосадски округ и првостепеног Урбаријалног суда у Сомбору за Сомборски округ. Другостепени Врховни урбаријални суд у Темишвару започео је са радом 15. јануара 1856. године. Урбаријални судови су радили на основну *Инструкције о унутрашњем уређењу и пословнику урбаријалних*

[127] АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 10702, 19573, 19825, 22578 и даље.

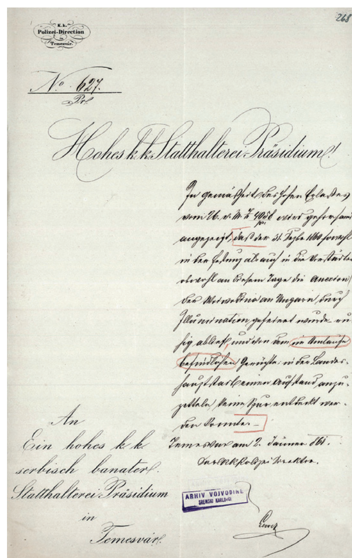
[128] *Reichs-Gesetz-Blatt*..., Jahrgang 1854, Stc. XIII, № 91 и 94.

[129] АВ, Ф. 33, а. ј. 1085.

[130] О односу Политичко-организационе комисије, Српско-банатске земаљске комисије за организациона питања и Земаљске комисије за персонална питања мешовитих среских служби видети: Зоран Стевановић: „Нацрт историјске белешке могућег обједињеног фонда на основу истраживања у архивској мрежи Војводине и примера фондова из периода Српског Војводства и Тамишког Баната", у: *Зборник радова са саветовања*, Нови Сад, 17–18. децембар 2009, ДАРВ, Нови Сад 2010.

[131] АВ, Ф. 34, Општи списи, а. ј. 17/144, 22/61.

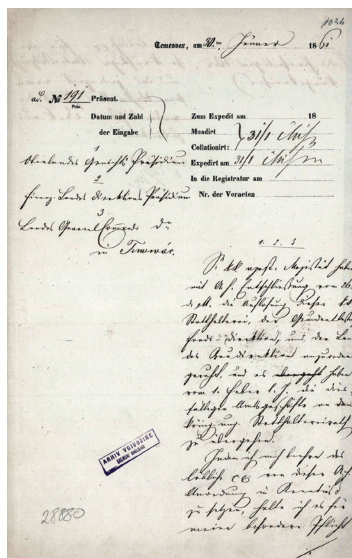
[132] Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 10645–10648; *Reichs-Gesetz-Blatt*..., Jahrgang 1855, Stc. XLIX, № 226.

№ 627.

Hohes k. k. Statthalterei Präsidium!

An
Ein hohes k. k.
serbisch banater
Statthalterei Präsidium
in
Temesvár

1861, Темишвар. Извештај да је 31. децембра 1860, Угарска анектирала Војводство Србију и Тамишки Банат.
(АВ, Ф.23, През. сп., a. j. 28745)

Temesvar, am 30 Jänner 1861

ad № 191 Präsent.

Datum und Zahl der Eingabe	
Zum Expedit am	18
Mundirt	31/1
Collationirt:	
Expedirt am	31/1
In die Registratur am	
Nr. der Voracten	

28880

1861, Темишвар. Саопштење да ће 1. фебруара 1861. бити укинуто Намесништво Војводства Србије и Тамишког Баната.
(АВ, Ф. 23, През. сп., a. j. 28880)

судова објављене Наредбом министарстава унутрашњих послова и правде од 2. фебруара 1856. године.[133] Делокруг нових урбаријалних судова односио се на спорове у вези са земљишним растерећењем, комасацијом и сегрегацијом шума и ливада, тј. новим урбаријалним уређењем земљишта после укидања феудалних односа.

Укидање Војводства Србије и Тамишког Баната

Успостављање сталних органа власти није значило и њихово дуго трајање. Само неколико година касније, Војводство Србија и Тамишки Банат је у потпуности укинуто. Мађари, који су били намерно запостављени приликом организације власти, су непрестано преиспитивали основаност круновине очекујући њен слом. Они су се врло брзо након оснивања Војводства позвали на одредбу из оснивачког Патента, која је остављала могућност припајања ове круновине некој другој круновини. Мађари су, искористили слабост аустријске државе након ратног пораза 1859, додатно инсистирајући у погледу инкорпорације Војводства у Угарску.

Након свега, Царском одлуком од 27. децембра 1860. године[134] је решено да се круновина Војводство Србија и Тамишки Банат укине. Територију ове круновине је Угарска без икаквог отпора анектирала 31. децембра 1860. године,[135] с тим да су Румски и Илочки срез припали Хрватској. Преостало је било још само да се изврши предаја администрације, што је Царском одлуком од 26. јануара 1861.[136] било предвиђено за 1. фебруар. Ипак, предаја послова Намесништва Војводства Србије и Тамишког Баната, Угарском намесничком већу је започела **2. фебруара 1861**,[137] чиме је ова **круновина у потпуности престала да постоји.**

Мађари су славили, док су Срби вест примили с неверицом и разочарењем. Српско мишљење је најбоље изразио др Светозар Милетић у *Туцинданском чланку*.[138] Он је истакао да укидањем Војводства Србије и Тамишког Баната Срби нису много изгубили, јер је и досадашња аутономија коју су имали била само фиктивна, а да српском народу тек предстоји борба за истинску самосталност. Политички пораз није значио и морални. Српски народ није одустао од своје идеје, више од век и по изграђиване и 1848/49.

[133] *Исто*, Jahrgang 1856, Stc. V, № 20.

[134] *Србски дневник*, бр. 101/1860, 1; *Wiener Zeitung*, № 304/1860, 1–2.

[135] АВ, Ф. 23, Президијални списи, a. j. 28745.

[136] Исто, a. j. 28880, 28918.

[137] Исто, a. j. 28918.

[138] *Србски дневник*, бр. 102/1860, 1.

1861, Карловци
Благовештенски сабор
(РОМС, CLXVII-4)

године чврсто утемељене национално-политичке матрице, коју је и након укидања Војводства Србије и Тамишког Баната неговао и истицао. Већ на Благовештенском сабору 1861. године су донети закључци који су изнова тражили формирање Српске Војводовине, овог пута на територији Бачке, Баната и Срема заједно са Војном границом, као и избор српског војводе и оснивање Српске скупштине.[139]

Коначно, показало се да је идеја српске аутономије половином 19. века имала своју реалну историјску меру у једанаестогодишњој круновини под јаким аустријским полицијским режимом, који је гушио стремљења ка националној слободи. Ипак, борба за српску идеју је истрајавала и у најтежим околностима, јер је била заснована на чврстим темељима српског идентитета. Правац националних, грађанских, верских и политичких слобода упорно је подривао постојећи апсолутизам, пред којим је у постреволуционарном транзиционом времену стајао задатак реформе финансија, привреде, школства, културе и других области у новим друштвеним односима.

....

[139] Ј. Адамовић, *Привилегије српског народа...*, 172–261.

Финансије

Модернизација Аустријског царства након Револуције 1848/49. године се посебно манифестовала у осавремењивању и осамостаљивању финансијске сфере. Финансије су након укидања Дворске коморе, поверене Министарству финансија (Finanzministerium).

Поштујући грађанска начела аустријска држава је увела општу пореску обавезу. У том смислу се на основу Царског патента од 4. марта 1850. године у Војводству Србији и Тамишком Банату приступило организовању провизорног земљишно-пореског катастра.[140] Наиме, основана је Земаљска пореска комисија у Темишвару (Steuerlandeskommission), којом је руководио Андраш Мочоњи (Andreas Mocsonyi)[141] и која је требало да оснује и управља локалним катастарско-проценитељским инспекторијатима (Catastral Schätzungs Inspectorate).[142] Задатак инспекторијата је био да израде комплетан катастар Војводства Србије и Тамишког Баната на основу којег би се одређивала земљарина и кућарина. Пошто је катастар употпуњен, он је од 1. новембра 1852, постао једино мерило за разрезивање земљарине. Катастарско-проценитељски инспекторијати су испунили своју улогу, због чега су 1853. године укинути.[143] Земаљска пореска комисија у Темишвару је формално постојала све до 1856. године.[144] У међувремену су основани рекламационо-истражни комесаријати (Reclamations Untersuchungs Inspectorate), који су решавали индивидуалне жалбе на одлуке у вези са земљарином.

Реорганизација финансијског система Војводства Србије и Тамишког Баната је започела доношењем Царске одлуке објављене Наредбом Министарства финансија од 18. септембра 1850. године.[145] Наиме, 1. децембра 1850. године[146] стављена је у функцију Земаљска финансијска управа (Finanzlandesdirection) у Темишвару, која је била задужена за све финансијске послове у круновини. За председника Земаљске финансијске управе је постављен министарски саветник Јозеф Бернд (Josef Bernd), на чије место је 1856. године дошао Анастас Вајдлих (Anastas Weidlich).[147] Такође, основане

[140] *Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt...*, Jahrgang 1850, Stc. XXVII, № 80.

[141] АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 5069.

[142] АВ, Ф. 28, а. ј. 3/128, 4/28, 6/72 и даље.

[143] *Reichs-Gesetz-Blatt...*, Jahrgang 1853, Stc. XXIV, № 78; АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 4256.

[144] Исто, а. ј. 12542, 12582.

[145] *Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt...*, Jahrgang 1850, Stc. CXXIII, № 356.

[146] *Исто*, Stc. CLII, № 450; АВ, Ф. 22, Земаљска школска управа за Српско Војводство и Тамишки Банат (Landesschulbehörde für die Woiwodschaft Serbien und das Temeser Banat) – Темишвар (Temesvar), (1851–1855), 1851–1855, 1850/51, бр. 25.

[147] АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 1209, 1563, 12200, 12328.

су и три обласне финансијске управе (Finanzbezirksdirection), предвиђене Царском одлуком, у Сомбору, Великом Бечкереку и Лугошу, али и још две, у Новом Саду и Темишвару.[148]

Даља реорганизација финансија Војводства Србије и Тамишког Баната је подразумевала мрежу пореских служби, која је разграната на основу Објаве Земаљске владе од 18. јанаура 1851. године. Основане су среске службе у Руми, Илоку, Новом Саду, Старој Паланци (Бачка Паланка), Врбасу, Бачу, Старом Бечеју, Сомбору, Сенти, Суботици, Аљмашу, Бају, Апатину, Великом Бечкереку, Светом Ђурађу, Турском Бечеју, Великој Кикинди, Турској Кањижи, Жомбољу, Модошу, Банлоку, Великом Семиклушу, Билету, Темишвару, Винги, Новом Араду, Липи, Чакову, Вршцу, Гудурици, Лугошу, Фачету, Бокшану и Оравици.[149] Након реорганизације власти 1854. године постављен је систем према којем је свако среско место имало своју пореску службу, укупно 29 пореских служби.

Основна надлежност пореских служби је била убирање директних пореза, којих је у аустријској држави било прописано четири врсте: земљарина, кућарина, доходарина (за приходе физичких лица) и течевина (за приходе правних лица).[150] Поред директних пореза великим бројем прописа су били регулисани и други приходи. Постојао је индиректни порез на потрошњу, тзв. трошарина, која се наплаћивала на одређене производе у слободном промету, на пиво, алкохол, производе од шећера, месо, слатко вино и сл.; затим приходи од државних права, тј. државног монопола на со, барут, дуван, путеве, лутрију, рударство и ковање новца, пошту, железницу, телеграфију и царину; такође наплата трошкова правних послова, службених радњи, издавања исправа и списа, штампања новина, огласа и другог штампаног материјала, као и друге таксе.

Ипак, скупа бирократска аустријска држава није могла да подмири све своје потребе. Након Револуције 1848/49. године државна благајна је била потпуно празна, презадуженост огромна, а кредитни рејтинг у иностранству безначајан. Нови ратови у Европи и на тлу Аустријског царства, Кримски рат (1853–1856) и Рат за уједињење Италије (1859), само су донели још већа оптерећења. Због тога је држава морала да посеже за прикупљањем државних зајмова. Године 1851. је расписан државни зајам којим је прикупљено око 15 милиона гулдена.[151] Циљ зајма је био спречавање инфлаци-

....

[148] A. Konopásek, V. R. v. Mor, *Leitfaden zur Finanzgesetzkunde des österreichidchen Kaiserstaates*, Bd. I, Gustav Heckenast, Pest 1855, 115.

[149] *Landes- Gesetz- und Regierungsblatt*..., Stc. I, № 4.

[150] A. Konopásek, V. R. v. Mor, *Leitfaden zur Finanzgesetzkunde*..., Bd. I, 104.

[151] АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 1403; *Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt*..., Jahrgang 1851, Stc. LVI, № 202; A. Lainer, *Die Geschichte des Bank- und Handelshauses Sina*, Peter Lang, Frankfurt am Main–New York 1998, IV, 1.2.4; http://www.alanier.at/Sina1.html#1, 6. октобар 2014.

је, тј. повлачење из оптицаја велике количине папирног новца. Већ 1852. године је расписан нови зајам пројектован на 80 милиона гулдена, који је подразумевао даље смањење папирног новца у оптицају, смањење државног дуга, изградњу железнице и развој железничког саобраћаја и подмиривање општих државних потреба.[152]

Најзначајнији државни зајам је био национални зајам расписан Царским патентом од 26. јуна 1854. године.[153] Био је пројектован на минималну суму од 350, односно максималну од 500 милиона гулдена. Зајам је требало да ојача економско и финансијско стање државе, да националну валуту редукује на метални новац и да обезбеди средства за покривање ванредних државних потреба. Национални зајам је назван још и *принудним зајмом* (Zwangsanleihe), јер је грађанима и правним лицима била наметнута обавеза уписа зајма. Исто као и зајмови из 1851. и 1852, тако је и зајам из 1854. године био оглашен добровољним, али су суштински сва три зајма била принудна. Износ за упис зајма из 1854. године је за свако лице одређиван тако што је за основицу узимана висина његове пореске обавезе.[154] Квота која је пала на терет Војводства Србије и Тамишког Баната је обрачунавана и према минималној суми зајма од 350 милиона и према максималној од 500 милиона гулдена. Најпре је минимална квота обрачуната на 11,5 а затим на 16,9 милиона, док је максимална квота била 22,7 милиона гулдена. Коначно, Наредбом министарстава унутрашњих послова и финансија од 15. септембра 1854. године, квота за упис зајма која пада на терет Војводства Србије и Тамишког Баната је утврђена тачно на 20.236.340 гулдена,[155] од прецизно пројектоване укупне суме од 506.788.477 гулдена. Упис зајма је трајао све до 1859. године, када је коначно прикупљено око 611 милиона гулдена.[156]

У Војводству Србији и Тамишком Банату је био такође развијен систем благајничког пословања, који је подразумевао манипулацију новцем и вредносним папирима. Промет се обављао посредством Главне земаљске благајне (Landeshauptkasse) у Темишвару, непосредно подређене Земаљској финансијској управи, затим сабирних благајни (Sammlungskassen), које су стајале под обласним финансијским управама, и среских благајничких испостава.[157]

....

152 *Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt*..., Jahrgang 1852, Stc. LIV, № 174.

153 *Reichs-Gesetz-Blatt*..., Jahrgang 1854, Stc. LVII, № 158.

154 A. Lainer, *Die Geschichte des Bank*..., IV, 1.2.4

155 АВ, Ф. 23, Президијални списи, a. j. 7969; *Reichs-Gesetz-Blatt*..., Jahrgang 1854, Stc. LXXX, № 235.

156 A. Lainer, *Die Geschichte des Bank*..., IV, 1.2.4.

157 АВ, Ф. 32, Финансијска управа за Српско Војводство и Тамишки Банат (Finanzlandesdirektion für die Serbische Wojwodschaft und das Temescher Banat) – Темишвар (Temesvar), (1851–1865), 1851–1865, II Благајна, цела серија докумената.

Све финансијске промене у Војводству Србији и Тамишком Банату, приходе, расходе, куповину, продају, промену структуре капитала и сл., пратило је и евидентирало Државно књиговодство (Landesstaatsbuchhaltung) у Темишвару. Књиговодство је пројектовало трошкове за све земаљске службе.[158] Шеф Државног књиговодства у Темишвару је био Тобиаш Шароши (Tobias Sarossy), а затим од 1856. године Франц Зајдл (Franz Seidl).[159]

Правну заштиту имовинских интереса аустријске државе, након Револуције 1848/49. године, су обављале финансијске прокуратуре. Оне су постављене у свим круновинама на место дотадашњих фишкалата, с намером да у складу с новим друштвено-политичким односима и правом бране државне финансијске интересе. Међутим, у Војводству Србији и Тамишком Банату је све до 1856. године фигурирао привремени Централни фишкалат (Centralfiscalamt) у Темишвару на челу са Имреом Маћашовским (Emerich Mattyassovszky),[160] чији је задатак био да припреми основу за прелаз са старог фишкалатског система на модеран правобранилачки систем. Заиста, Царском одлуком објављеном у Наредби Министарства финансија од 5. априла 1856. године[161] Централни фишкалат је прерастао у Финансијску прокуратуру (Finanzprocuratur). Њоме је управљао Јозеф Хаушка (Joseph Hauschka).[162] Фишкалат и Прокуратура су се бавили проблемима заоставштина, кадуцитетом, закупима некретнина, ликвидацијом дугова, земљишним растерећењем, комасацијом и сегрегацијом шума и пашњака.[163]

Посебну улогу је имала Земаљска комисија за земљишно растерећење (Landesgrundentlastungcommission) у Темишвару, која је формирана 1853. године. Она се бавила проценом и исплатом надокнада које су припадале властелинима након укидања феудалних односа на њиховим поседима, тј. након земљишног растерећења. У Темишвару је такође постојао Фонд за земљишно растерећење (Grundentlastungfond).[164]

Иако је Војводство Србија и Тамишки Банат формално имало засебан финансијски систем, ипак су у стварности финансије биле дубоко централизоване. Њима су у потпуности руководиле бечке институције, Министарство финансија, Централна прокуратура, Централна благајна (Centralkasse) и Врховна рачунско-контролна управа (Obersten Rechnungscontrolsbehörde).

[158] АВ, Ф. 33, а. ј. 908, 970 и даље.

[159] АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 12364, 12675.

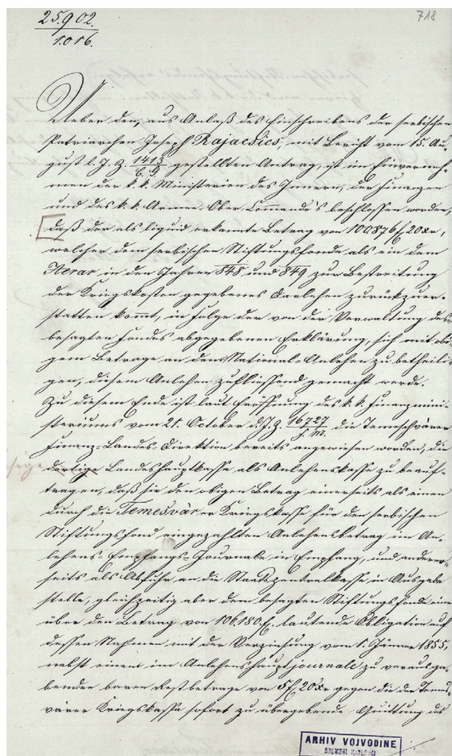
[160] Исто, 4670, 9120 и даље.

[161] *Reichs-Gesetz-Blatt*..., Jahrgang 1856, Stc. XIV, № 49.

[162] АВ, Ф. 32, III Канцеларијска управа, 1856, фасц. 4, бр. 20661.

[163] Исто, XVIII Финансијско заступништво, цела серија докумената.

[164] *Reichs-Gesetz-Blatt*..., Jahrgang 1853, № 42; АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 4506, 12375, 12865 и даље.

25902
1016

1854, Беч. Саопштење да се износ од 100.876 гулдена и 20 крајцара, који је Српски народни фонд 1848. године позајмио Државној благајни, враћа тако што ће бити уписан као садашњи државни зајам.
(АВ, Ф. 23, През. сп., а. ј. 9032)

Беч је уједно настојао да оствари тоталну контролу над финансијама, па је у том смислу оформљена Финансијска стража (Finanazwache).

Финансијска стража је представљала наоружану цивилну јединицу, која је с једне стране имала права и обавезе војне јединице, а с друге стране је као цивилни орган потпадала под цивилну јурисдикцију. Према подацима из 1855. године, Финансијска стража је бројала 26.000 припадника распоређених широм Аустријског царства.[165]

На подручју Војводства Србије и Тамишког Баната је било пет одсека Финансијске страже (Finanazwachesektion, Finanazwacheabteilung). Сваки одсек је имао своју команду, која је, опет, потпадала под надлежну обласну финансијску управу. У Новом Саду је био Први одсек Финансијске страже, у Великом Бечкереку Други одсек, у Темишвару Трећи одсек, у Лугошу Четврти одсек и у Сомбору Пети одсек.[166]

Надлежност Финансијске страже је подразумевала надзор финансијских службеника и откривање њихових преступа, онемогућавање кријумчарења, спречавање уласка особа без одговарајућих исправа у круновину и неовлашћеног изласка из ње, пружање помоћи другим институцијама на подручју финансијског округа у пословима јавне безбедности и др.

Срби готово да нису учествовали у раду финансијских институција Војводства Србије и Тамишког Баната, иако је Павле Трифунац фон Батфа, председник Матице српске, био саветник Министарства финансија у Бечу све до 1858, када је пензионисан.[167]

Минималну финансијску аутономију Срби су имали кроз делатност Српског народног фонда у Карловцима, који је деловао такође и на подручју Војводства Србије и Тамишког Баната.[168] Фонд, којим је управљао патријарх Јосиф Рајачић, пружао је финансијску помоћ српским црквама и свештеницима на подручју Карловачке митрополије, као и српским школама и ученицима. Међутим, делатност фонда је била потпуно зависна и контролисана од државне власти у Бечу, посредством земаљских институција у Темишвару.

165 АВ, Ф. 32, XVII Финансијска стража, цела серија докумената; A. Konopásek, V. R. v. Mor, *Leitfaden zur Finanzgesetzkunde...*, Bd. I, 217.

166 АВ, Ф. 32, XVII Финансијска стража, 1856, фасц. 10, бр. 15250.

167 АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 17386.

168 Исто, а. ј. 1754, 9032, 22081 и даље.

Привреда

Коначно укидање феудалног начина привређивања и прелазак на капиталистичку производњу представљао је веома наглу промену за Војводство Србију и Тамишки Банат. Већи део овог подручја је био аграрно оријентисан, док су привредне реформе више одговарале индустријски развијенијим крајевима. Нови капиталистички односи, проширена конкуренција и тржишна привреда, уз већ описану централистичку и апсолутистичку политику, нису одговарали највећем броју привредника Војводства Србије и Тамишког Баната. Стара грађанска класа стасала у време феудализма, а с њом и српска буржоазија, запала је у кризу и врло брзо је материјално пропадала. Превласт су преузели крупни индустријалци и интензивна капиталистичка производња.

Половином 19. века либерализам је преовладавао у европској економији, ухвативши корене и у Аустријском царству. Међутим, аустријска држава је уједно развила и државни интервенционизам, којим је смишљено вођена привредна политика. На овај начин се првенствено настојало на искоришћавању предности аустријских земаља у односу на остале круновине, док су код ових подстицане привредне делатности које нису имале потенцијала у аустријским земљама. Након Револуције 1848/49. године, многе привредне гране су биле под искључивом контролом државе, али је развој капитализма неминовно водио ка либерализацији тржишта и укидању монопола.

Пољопривреда

Област пољопривреде и аграрна реформа којој се тежило су најбоље манифестовале све проблеме постреволуционарног транзиционог периода. Бахов апсолутистички режим је био принуђен да спроведе у дело укидање феудалних односа, па је тако 2. марта 1853, донесен Царски патент о урбаријалном обештећењу и земљишном растерећењу у Војводству Србији и Тамишком Банату, искључујући Сремску област. Истог дана, донесен је такође, сличан Патент за Хрватску и Славонију, којим је уједно обухваћен и сремски део Војводства. Постојала је такође и посебна Инструкција за спровођење земљишног растерећења у Војводству Србији и Тамишком Банату издата 1854. године.[169] На овај начин су укинута властелинства и властелинско правосуђе, а земља је припала онима који су је обрађивали.

[169] *Reichs-Gesetz-Blatt*..., Jahrgang 1853, Stc. XIV, № 40, 42; АВ, Ф. 23, Президијални списи, a. j. 8055.

Сесионална земља је припала сељацима, који су били ослобођени кметске потчињености и урбаријалних давања. Властелинима је припало урбаријално обештећење, на терет круновине, у износу од 700, 650 или 600 гулдена по једној кметској сесији у области Бачке, Торонтала и Тамиша; 400, 350 или 300 гулдена за кметске сесије на територији Крашоа и 260 гулдена за кметске сесије у Срему, односно 50 гулдена за желирске сесије, свуда осим у Срему где је било 40 гулдена.

Код вансесионалних земљишта је још увек постојао извесни заостатак из феудалног времена. Наиме, новчана обештећења за вансесионална земљишта, као што су виногради, воћњаци, шуме, реманенцијална земљишта (давно законски ограђена земљишта), индустријско земљиште и сл., сносили су сељаци. Међутим, они би потпадали под урбаријалне обавезе све дотле док не би исплатили обештећење за земљу или би на неки други начин било решено ово питање. С друге стране, властелини су имали право приговора у односу на различите типове вансесионалног земљишта, па су или без надокнаде или повратним откупом могли поново да постану власници одређених парцела. Властелини нису могли да траже повраћај оних земљишта која су дата сељацима на обрађивање још за време урбаријалне регулације царице Марије Терезије. Тако је настала борба за сваки комад земље, а власнички односи све замршенији. Због свега тога је пред урбаријалним судовима било све више спорова, а аграрна реформа је све теже спровођена.[170]

Посебно питање је била сегрегација шума и пашњака, тј. њихово одвајање од властелинстава и предавање сељацима. У Војводству Србији и Тамишком Банату сегрегација, као уосталом и комасација, је била прописана царским патентима о регулисању односа између бивших властелина и подложника од 2. марта 1853. и 17. маја 1857. године.[171] Ови прописи су с једне стране донели револуционарне одредбе, а с друге стране су се позивали на неке од старих феудалних норми, које је требало примењивати код одвајања пашњака и шума и одређивања величине сељачке земље. Због тога су урбаријални судови решавали велики број сегрегационих парница. „Сељак исцрпљен казнама, дуговима за шумску штету, с ограниченом мршавом пашом за стоку, оптерећен новим порезима, нашао се у тешкој ситуацији."[172]

Иако је већина сељака била ослобођена урбаријалних обавеза они су и даље били под притиском заосталих дугова. Патентима о урбаријалном обештећењу и земљишном растерећењу је прописано да све неизмирене урбаријалне обавезе настале до 1. јануара 1853. године морају бити исплаћене

[170] Исто, а. ј. 27532 и даље.

[171] *Reichs-Gesetz-Blatt*..., Jahrgang 1853, Stc. XIV, № 41; Jahrgang 1857, Wien 1857, Stc. XXII, № 98.

[172] B. Stojsavljević, *Šuma i paša*, JAZU, Zagreb 1961, 291.

властелинима у новцу, за разлику од дотадашњег натуралног плаћања. Притиснути још и многобројним јавним наметима, који су се исто тако плаћали у новцу, сељаци су запали у озбиљну кризу. Њихова индивидуална имања са заосталим начином привређивања нису могла да издрже толике издатке па су најчешће „одлазила на добош". Сељаци су постајали најамни радници код крупних поседника.

Процес укидања и раздеобе властелинстава подразумевао је тачно утврђен минимум и максимум новонасталих сељачких поседа.[173] За територију Војводства Србије и Тамишког Баната, без сремског дела, минимум је износио два јутра, а максимум осам, с тим да је у посебним случајевима, у неким местима, максимум могао да се повећа до дванаест јутара. Јутро се обрачунавало 1.200 квадратних хвата. У сремском делу Војводства минимум је износио једно и по јутро, максимум шест јутара, с могућношћу да се повећа до девет јутара, а јутро је било 1.600 квадратних хвата. Распарчавањем властелинстава земљишни поседи су у знатној мери уситњени. Поред тога, ступањем на снагу Грађанског законика распала се породична задруга. Наиме, Грађанским законом је прописана подела имовине међу наследницима након смрти оца задруге, а то је додатно допринело уситњавању поседа. С друге стране, аграрна политика царског режима је тежила развоју крупних поседа и интензивне пољопривредне производње, па је стога подржавано спровођење комасације која је такође доводила до многих сукоба и дуготрајних урбаријалних спорова.[174] Комасација се спроводила или на захтев дотадашњих властелина или на захтев кметова, тако да је онај ко има мање морао да пристане на комасацију, уколико би онај други имао у свом поседу две трећине атара.[175] Намера комасације је била да се заокруже поседи оријентисани на тржишну производњу.

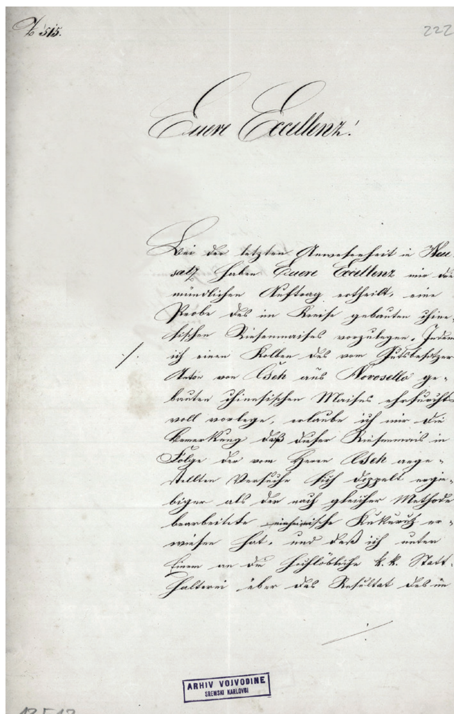
Развој пољопривреде био је могућ само на великим поседима који нису оскудевали у капиталу. Средњи и мали поседници нису могли да реорганизују своје поседе у складу са захтевима времена, док су индивидуални поседи привређивали на потпуно заостао начин, нпр. орали су дрвеним ралом. Велепоседници су настојали да уведу модерну механизацију, нове врсте плугова, сејачице, вршилице, дрљаче, сејалице, решета, косачице, сечке, тријере и сл.[176] Пошто у Војводству Србији и Тамишком Банату није била

[173] АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 4672; *Reichs-Gesetz-Blatt*..., Jahrgang 1853, Stc. XIV, № 41; Jahrgang 1857, Stc. XXII, № 98.

[174] АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 21690, 21712, 21743, 21883 и даље; АВ, Ф. 32, XVIII Финансијско заступништво, 1860, фасц. 188, бр. 15658 и даље.

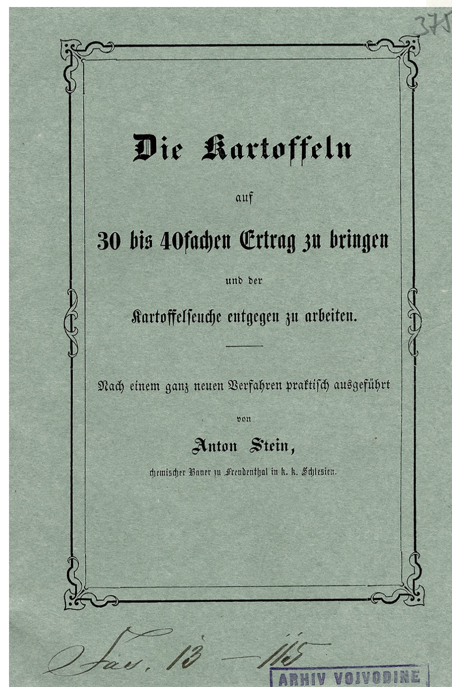
[175] C. Frhr. v. Czoernic, *Oesterreich's Neugestaltung 1848–1858*, J. G. Cotta'scher Verlag, Stuttgart, Augsburg 1858, 537.

[176] S. Jožef, „Istorija razvoja poljoprivrednih mašina u Banatu od 1718. do 1918", у: *Zemljoradnja u Vojvodini*, KID Pčesa, Novi Sad 2006, 192.

Euer Excellenz!

1857, Н. Сад. Наместнику Коронинију се прослеђује један клип кинеског кукуруза, који је дупло већи него код домаћих сорти.
(АВ, Ф. 23, През. сп., а. ј. 13513)

Die Kartoffeln

auf

30 bis 40fachen Ertrag zu bringen

und der

Kartoffelseuche entgegen zu arbeiten.

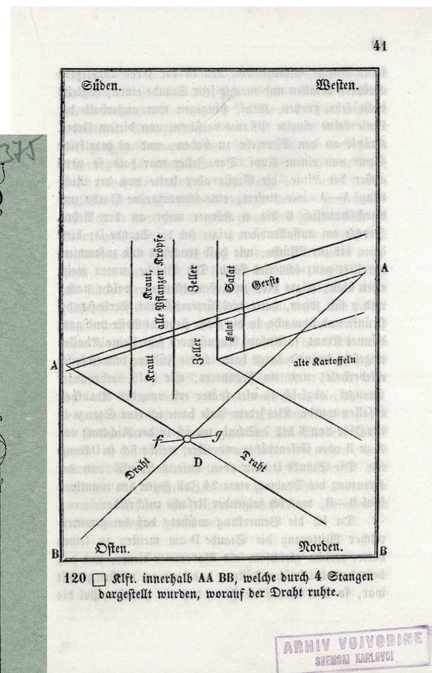
Nach einem ganz neuen Verfahren praktisch ausgeführt

von

Anton Stein,

chemischer Bauer zu Freudenthal in k. k. Schlesien.

Fas. 13 — 115

41

120 □ Klft. innerhalb AA BB, welche durch 4 Stangen dargestellt wurden, worauf der Draht ruhte.

Кромӣир, ӣовећање ӣриноса 30 до 40 ӣуӣа, Беч, 1856.
(АВ, Ф. 23, Одељења, фасц. 13-115, 1856, бр. 1022)

развијена производња механизације, пољопривредници су је куповали у другим круновинама и иностранству. Путовали су такође и због недовољног знања у области пољопривреде, да би се упознали с последњим европским и светским достигнућима и на тај начин унапредили производњу на својим имањима.[177] Употребом механизације, применом знања, подизањем економских зграда и унапређењем сточарства, велепоседници су постепено прелазили на капиталистичку пољопривредну производњу. Међу велепоседницима су биле и српске породице. У време Војводства Србије и Тамишког Баната, Дунђерски су имали поседе у Србобрану и Камендину, Стратимировићи у Кулпину, Јагодићи у Крњачи у Крашовској области и Конаку, Лазаревићи у Великом Средишту и Малом Средишту, породица Маленица у Великом Гају, Риђички у Скрибешћу и Клајн Зорленцу у Крашовској области итд.[178]

[177] АВ, Ф. 23, Президијални списи, а.ј. 8728, 9090, 15762 и даље.

[178] Исто, а. ј. 110, 2886, 2914, 7698 и даље; А. Касаш, *Камендин*, Филозофски факултет,

С друге стране, положај малих и средњих поседника, који су били у већини и међу којима је био и највећи број српских пољопривредника, је био незавидан. Они су због недостатка механизације и радне снаге имали високе трошкове производње и скупе пољопривредне производе, који нису могли да конкуришу производима са великих поседа и оних из иностранства. Мали и средњи поседници су покушавали да поправе свој положај оснивањем задруга (Compossessorat), али су нејасно дефинисани односи у задругама често спутавали њихов рад и отежавали доношење одлука, узимање кредита, залагање имовине и сл.

Неки од осиромашених поседника су своју нову шансу видели у гајењу дудова и свилене бубе. Држава је такође имала своје дудињаке чију производњу и обраду су надзирали инспектори.[179] Ова пољопривредна грана је добро напредовала на целој територији Војводства Србије и Тамишког Баната, све до 1858, када се код свилених буба појавила болест жутица која је угрозила производњу. Држава је изгубила интересовање за гајење дудова и свилене бубе, па је отпустила инспекторе и дала у закуп своје дудињаке општинама и физичким лицима. Међутим, због болести и слабе откупне цене свилочаура овај вид пољопривреде је замро.[180]

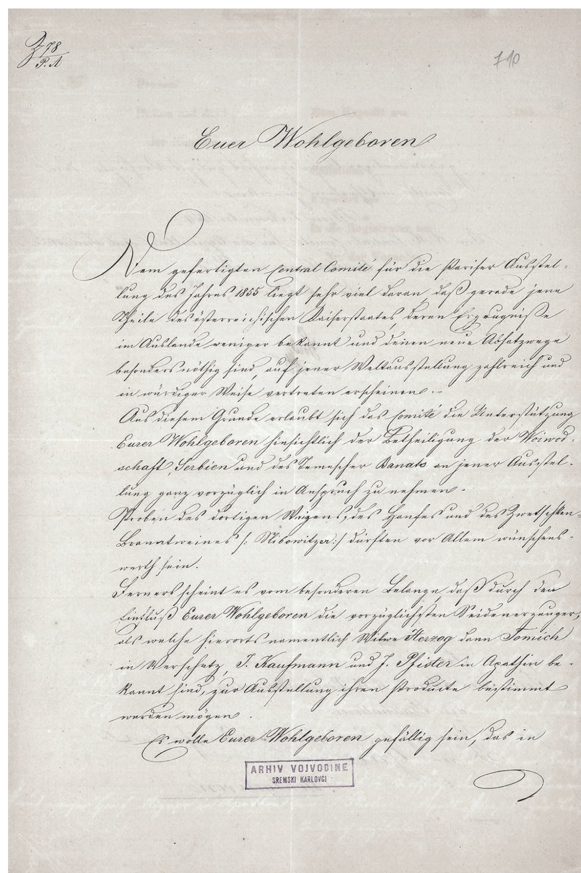
Недостатак радне снаге погађао је и велепоседнике. Иако су већ започели са капиталистичком пољопривредном производњом, велепоседници су још увек радну снагу обезбеђивали на феудални начин, тј. обрадом на пола или на трећину, али и унајмљивањем радника од којих су многи били пропали и пролетеризовани сељаци. Ипак, несташица радне снаге је била толико велика, да су на рад долазили људи из иностранства. „Радна снага у време апсолутизма била је у Војводини толико скупа колико и у Калифорнији."[181] Овај недостатак конкурентности је знатно амортизован због повећане потражње пољопривредне робе, тако да су приноси пшенице, овса, јечма, кукуруза, кромпира, конопље, дувана и других врста са подручја Војводства Србије и Тамишког Баната ипак налазили своје тржиште. Један од покушаја освајања нових тржишта за производе из Српског Војводства и Тамишког Баната су била учешћа на међународним пољопривредним изложбама, које

Нови Сад 2007, 7–34; А. С. Максимовић, К. Кнежевић, *Породица Лазаревић Велико Средиште*, Еколошки центар Станиште, Вршац 2013; http://www.dvorci.info/mapal.php, 13. октобар 2014.

[179] АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 20870, 25741 и даље; Генерална акта, 1852, бр. 6670; 1853, бр. 1015, 13656 и даље; Исто, Одељења, фасц. 13-123, бр. 1856/10317.

[180] М. Петров, *Свиларство у Војводству Србија и Тамишки Банат 1850–1860*, Институт за изучавање историје Војводине, Нови Сад 1974, 156–160.

[181] АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 8728, 9922 и даље; В. Ђ. Крестић, *Срби у Угарској*..., 251.

Euer Wohlgeboren

Dem gefertigten Central Comité für die Pariser Ausstellung des Jahres 1855 liegt sehr viel daran, daß gerade jene Theile des österreichischen Kaiserstaates, deren Erzeugniße im Auslande weniger bekannt und denen neue Absatzwege besonders nöthig sind, auf jener Weltausstellung zahlreich und in würdiger Weise vertreten erscheinen. –
Aus diesem Grunde erlaubt sich das Comité die Unterstützung Euer Wohlgeboren hinsichtlich der Betheiligung der Woiwodschaft Serbien und des Temescher Banats an jener Ausstellung ganz vorzüglich in Anspruch zu nehmen. –
Proben des dortigen Weizens, des Hanfes und des Zwetschkenbranntweines (: Slibowitza :) dürften vor Allem wünschenswerth sein.
Ferners scheint es vom besonderen Belange, daß durch den Einfluß Euer Wohlgeboren die vorzüglichsten Seidenerzeuger, als welche hierorts namentlich Witwe Herzog, dann Somich in Werschetz, J. Kaufmann und J. Pfister in Agatsin bekannt sind, zur Ausstellung ihrer Produkte bestimmt werden mögen.
Es wolle Euer Wohlgeboren gefällig sein, das in

1855, Беч. Обавештење да је Централни одбор пољопривредно-индустријске *Изложбе* у Паризу посебно тражио учешће Војводства Србије и Тамишког Баната.
(АВ, Ф. 23, През. сп., а. ј. 8800)

су се одржавале како у оквиру Аустријског царства, тако и у иностранству.[182]

Године 1854. је остварен вишак произведених житарица, кукуруза и кромпира у висини од 4,5 милиона доњоаустријских мерова или 252.000 тона (1 меров ≈ 61,49 л или ≈ 56 кг). „Банат са Бачком је [...] био на челу производње житарица и осталих пољопривредних култура у Аустрији [...] од свеукупне обрадиве површине је 65% било узорано и засејано, а друго су били пашњаци и ливаде." Према подацима за 1858. годину 309.106 хектара, 21,9% засејане површине, је било под кукурузом с просечним приносом од 1,28 тона по хектару, затим 291.291 хектара, или 20,7%, под пшеницом, с приносом од 1,41 тону по хектару, а 280.034 хектара, тј. 19,9%, под овсом, са приносом од 1,8 тона по хектару итд.[183]

На територији Војводства Србије и Тамишког Баната се гајење стоке није развијало довољном брзином. Ово подручје је имало све мањи удео у укупном државном сточном фонду.[184] Према попису бројчаног стања стоке од 1850. године у Војводству Србији и Тамишком Банату је било 396.501 коња, 406.295 говеда, 460.370 свиња и 1.186.043 оваца. Резултати пописа од 1857. године говоре о 429.070 коња, 480.580 говеда, 394.699 свиња и 917.167 оваца.[185] Примат у извозу стоке су почели да преузимају пољске земље и румунске кнежевине, али је Војводство ипак бележило извоз стоке и коња.[186]

....

[182] АВ, Ф. 23, Одељења, фасц. 13-150, бр. 1857/1842; Президијални списи, а. ј. 8800, 8815, 17447.

[183] Исто, а. ј. 8819; S. Jožef, „Istorija razvojva poljoprivrednih mašina...", 195, 197; A. Hegediš, K. Čobanović, *Demografska i agrarna statistika Vojvodine...*, 243.

[184] S. Jožef: „Istorija stočarstva u Banatu (1718–1918)", у: *Stočarenje u Vojvodini*, Kulturno-istorijsko društvo PČESA, Novi Sad 2010, 78.

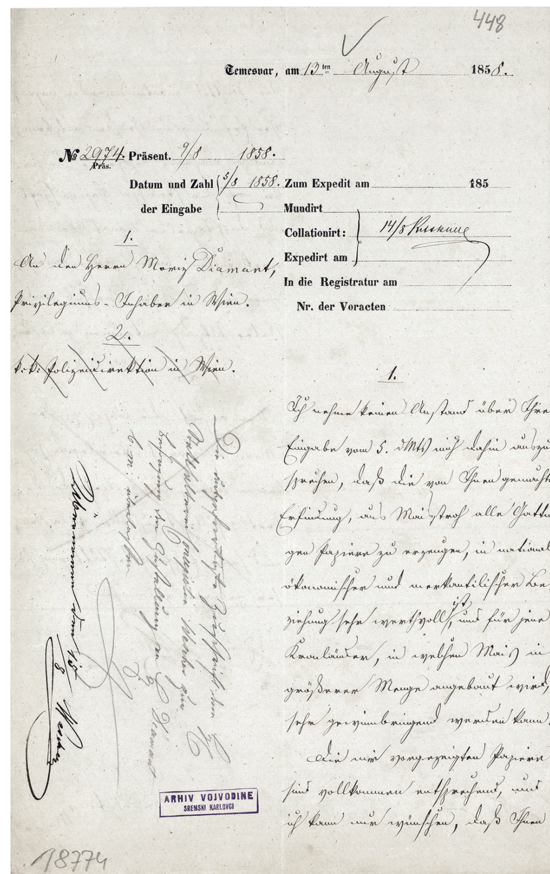
[185] Подаци о бројном стању животиња које презентују Антал Хегедиш и Катарина Чобановић (A. Hegediš, K. Čobanović, *Demografska i agrarna statistika Vojvodine...*, 266–269), се делимично разликују од наших података. Ми смо се руководили изворним документима и званично објављеним подацима и резултатима пописа. Дакле, прелиминарни подаци пописа: АВ, Ф. 23, Генерална акта, 1851, бр. 5126 и коначни и званични подаци пописа: Исто, Президијални списи, а. ј. 1725; *Србски дневник*, бр. 24/160, 1.

[186] АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 9682, 9707, 10510, 10511 и даље.

Мануфактура и индустрија

Слично као у пољопривреди, тако је и у осталим гранама привреде висок ниво конјунктуре зависио од примене нових технологија. У том погледу је Војводство Србија и Тамишки Банат каснило за развијеним делом Европе. Привреда је још увек у значајној мери била мануфактурна и паралелно се одржавала с успоном фабричке индустрије. Ручни рад је код неких производних грана и даље био рентабилан. Ипак, започето је с применом парних машина, нових енергената и производњом нових материјала. Темишвар је 1857. године постао први град у целом Аустријском царству који је увео гасно осветљење улица, у Новом Саду је радила Фабрика гуме, а на подручју ове круновине су била отворена модерна постројења за кисељење лана и конопље, такође су биле увезене машине које су на нов начин производиле папир од кукурузовине[187] итд.

Значајан развој дешавао се у оним привредним гранама које су биле везане за пољопривреду. У то време је започео успон млинарства како у Војводству Србији и Тамишком Банату, тако и у суседним круновинама. Ипак, млинарство на подручју Војводства није могло да достигне темпо развоја пештанског млинарства, нити је успевало да подмири потребе тржишта и захтеве трговаца из Србије. У Темишвару је 1857, почео да ради први парни млин на подручју Војводства Србије и Тамишког Баната.[188]

448

Temesvar, am 13ten August 1858.

№ 2974 Präs. Präsent. 9/8 1858.

Datum und Zahl der Eingabe 5/8 1858. | Zum Expedit am 185 | Mundirt | Collationirt: 14/8 | Expedirt am | In die Registratur am | Nr. der Voracten

1.

2.

1.

ARHIV VOJVODINE SREMSKI KARLOVCI

18774

1858, Темишвар. Увођење машина за производњу свих врста папира од кукурузовине у индустрију Војводства Србије и Тамишког Баната.
(АВ, Ф. 23, През. сп., а. ј. 18774)

Обраду свилочаура и производњу свиле организовале су државне фабрике свиле, као и приватне мануфактурне предионице. Свиларски центри су били Апатин, Паланка, Вршац, Лугош и Темишвар.[189] Најзначајнији свилари били су и вршачки Срби Јаков Томић, Константин Александровић и Јулија Волић. Томић је 1854. године био рекордер у Вршцу обрадивши преко 9.000 фунти чаура, а 1855. године је са својим производима учествовао на изложби у Паризу.[190]

Производња пива у Војводству Србији и Тамишком Банату још није била индустријализована, као уосталом ни у суседним круновинама. Пи-

[187] Исто, а. ј. 14445, 14161, 16290, 18774, 20255.

[188] S. Mezei, *Razvoj industrije u Bačkoj*, Novi Sad 1959, 106–109; АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 6745, 6781, 12809, 12863, 12937, 12984.

[189] М. Петров, *Свиларство у Војводству...*, 92, 93, 94, 96, 98, 100, 104, 105, 107, 122, 123.

[190] *Исто*, 29, 35, 50, 51, 98, 99, 118; АВ, Ф. 23, Генерална акта, 1852, бр. 14029; Президијални списи, а. ј. 8800.

варски капацитети Војводства су стајали у подређеном положају у односу на производњу пива у Пешти.[191] Ипак, раст потражње на тржишту је омогућавао рад пивара у Апатину, Новом Саду, Бечеју, Великом Бечкереку и Темишвару.[192]

Индустрија дувана је Царским патентом из 1850. године била обухваћена државним монополом. То је значило затварање свих приватних фабрика дувана уз одређено обештећење. Наиме, постојеће залихе су у кратком року морале бити понуђене у државни откуп или извезене у иностранство. Осниване су посебне комисије које су преузимале залихе лишћа дувана, као и фабрикате, тј. резани дуван и цигаре.[193] Државном дуванском индустријом је руководила Управа фабрика дувана (Tabakfabrikendirecton) у Бечу.[194] У Војводству Србији и Тамишком Банату је постојала државна Фабрика дувана у Темишвару, која је имала своју дуванску колонију у банатским селима Ирмењхаза (Јерменовци), Аурелхаза (Рауци), Брешће (Брештеа) и Ковач.[195] У Темишвару, Великом Бечкереку, Паланци (Бачка Паланка), Сомбору и Барачки су постојали магацини у којима се продавао дуван обележен марком државног монопола.[196]

Једна од најзначајнијих индустријских грана у Војводству Србији и Тамишком Банату је било рударство с банатским рудницима племенитих метала и угља у Оравици, Бокшану, Решици, Саска Монтани, Новој Молдави итд. Рудницима је управљала Банатска рударска управа у Оравици под руководством Фридриха Рајца (Friedrich Reitz). Он је 1851. године присуствовао заседањима Политичко-организационе комисије и настојао да оствари већи степен аутономије за рударске општине. Сматрао је да оне треба да стоје у координацији са среском политичком влашћу, а не да буду њој подређене. Залагао се за самостално одлучивање рударских општина у обртничким и трговинским пословима, о чему би општине само информисале среску власт. Према Рајцовом предлогу улога политичке среске власти би била врло мала и у погледу месне полиције, школства, цркава, санитета,

[191] S. Mezei: „Ostala prehrambena industrija“, у: *Privredna izgradnja*, god. 4/br. 8, Savez ekonomista Vojvodine, Novi Sad 1857, 37–38; *Razvoj industrije u Bačkoj*, Novi Sad 1959, 128–129.

[192] АВ, Ф. 24, Земаљска грађевинска управа за Српско Војводство и Тамишки Банат (Landesbaudirektion für die Serbische Woiwodschaft und das Temescher Banat) – Темишвар (Temesvar) (1850–1861), 1850–1861, Општи списи, 1852, бр. 1607; 1855, бр. 1780, 1833 и даље; АВ, Ф. 19, а. ј. 2352, 2476; S. Mezei: „*Ostala prehrambena industrija*“, 37–39.

[193] *Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt...*, Jahrgang 1850, Stc. CLVIII, № 462; АВ, Ф. 32, VIII Приходи од дувана, 1851, фасц. 13, бр. 6290.

[194] АВ, Ф. 23, Президијални списи, 1783, 2047, 2543, 2780, 7277 и даље.

[195] АВ, Ф. 32, VIII Приходи од дувана, 1852, фасц. 15, бр. 8022, 14474; фасц. 17, бр. 10607; 1854, фасц. 17, бр. 7821; 1860, фасц. 17, бр. 13693 и даље.

[196] Исто, 1851, фасц. 3, бр. 5696, 12290, 12813, 20500; 1853, фасц. 17, бр. 370; 1855, фасц. 14, бр. 16302; фасц. 17, бр. 3896; 1860, фасц. 23, бр. 3910, 22549 и даље.

бриге за сиромашне, грађевинарства и др. Међутим, Рајцови предлози нису били прихваћени. Одлучено је да ће све првостепене одлуке, уз сагласност са рударским општинама и Рударском управом, доносити среске власти, као и код свих других општина. Остављена је могућност жалбе на првостепене одлуке вишој политичкој управи.[197]

У рударству су се у великој мери осетиле све недаће и проблеми постреволуционарног транзиционог периода.[198] Велико повећање цена свих средстава неопходних за живот, непосредно након Револуције, рударске плате нису могле да задовоље. Како се положај рудара погоршао, тако је дошло до незадовољстава и све чешћих ексцеса и побуна. Један број рудара је напустио Банат и отишао у иностранство трбухом за крухом. Многи су отишли у Србију у Мајданпек, а неки у Америку и Калифорнију да испирају злато.[199]

Када је 1856. године руднике преузело приватно Друштво државне железнице (Staatseisenbahngesellschaft), које је било засновано на француском капиталу, незадовољство рудара и рударске управе се повећало. Друштво је одмах сменило све старе државне службенике и на њихово место поставило нове службенике из иностранства, који нити су знали језик, нити су разумели живот и обичаје рудара у Банату. Друштво није признавало аутономију рударске управе, па је често долазило до сукоба надлежности.[200] Незадовољство је појачано удуплавањем цене дрвета и нерешеним власничким односима. Сва земља је припала Друштву, а не и рударима и сељацима. Постојао је велики број спорова у вези са земљом који су све више оптерећивали појединце.[201]

Рударе је највише погодила повећана експлоатација. Дневно радно време у ливници и у шуми је било 12 сати, у руднику метала 8 сати уз 4 сата рада у ливници, док се у руднику угља такође радило 12 сати дневно, с тим да су рудари силазили у јаму у понедељак и остајали до петка. Дужина рада и остали лоши услови по здравље, влага, температура, загушљив ваздух и сл., су приморавали рударе да напуштају свој посао. Због тога је често долазило до несташице радне снаге. Постојала је идеја да се сељаци у зимском периоду ангажују у руднику,[202] али позајмица радне снаге из сектора у којем је такође фалило радника није могла да успе.

....

[197] АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 1385, 1609, 1820, 9128.

[198] Исто, а. ј. 16712.

[199] Исто, а. ј. 5823, 6078, 7759, 7876, 8526, 9080, 18389 и даље.

[200] Исто, а. ј. 14366, 15329, 16434, 16566, 18638 и даље.

[201] Исто, а. ј. 16304, 16308, 22037 и даље.

[202] Исто, а. ј. 2030.

У Војводству Србији и Тамишком Банату је нарочита пажња посвећивана грађевинарству. Ова привредна грана је имала посебну круновинску управу. Наиме, у Темишвару је 1850. године основана Земаљска грађевинска управа (Landesbaudirektion),[203] чији је председник био Карл Фишер (Karl Fischer), а од 1854. године Емил Лидеман (Emil Liedemann).[204] У Новом Саду, Сомбору, Великом Бечкереку, Темишвару и Лугошу су постојале обласне грађевинске службе (Bauämter), док су у среским местима радиле грађевинске испоставе (Bauexposituren).[205] Грађевинска управа се руководила *Одредбама о организму државне грађевинске управе*, као и Царским кабинетским писмом објављеним у Наредби министарстава унутрашњих послова, финансија и трговине, заната и јавне градње од 9. фебруара 1853. године.[206]

Након ратних разарања 1848/49. године у Војводству Србији и Тамишком Банату је била неопходна општа обнова грађевинских објеката. Највећу штету за време рата су претрпели Нови Сад и Темишвар, па су усвајани нарочити планови за реконструкцију објеката ових градова.[207] Одвајана су посебна средства за обнову Новог Сада, али и Србобрана који је у великим борбама спаљен до темеља. Посебна средства су намењивана и за разрушене православне цркве.[208]

Послови грађевинске управе су били организовани у три сектора: хидроградња, нискоградња и високоградња.[209] Хидроградња је обухватала изградњу и одржавање водених токова, изградњу насипа, устава и сл. Највећи број послова се односио на два царска канала, Францов канал и Бегејски канал.[210] Један од најзначајнијих хидрограђевинских пројеката у време Војводства Србије и Тамишког Баната је била изградња шлајза на уливу Францовог канала у Дунав код Бездана. Овде је први пут у Европи коришћен бетон за изградњу хидрообјеката. Шлајз је направљен у периоду 1853/54. година, а отворен је за употребу 1856. године.[211]

Нискоградња је подразумевала изградњу путева, мостова и железнице. У Војводству Србији и Тамишком Банату је било шеснаест главних путева: Бечки, Арадски, Ердељски, Оршавски, Белоцрквански, Петроварадински, Оравички, Панчевачки, Сомборски, Земунски, Митровачки, Осечки,

[203] АВ, Ф. 24, Општи списи, 1850, бр. 36, 37, 38.

[204] Исто, 1854, бр. 4279 и даље.

[205] Исто, 1859, бр. 33–35, 55–61, 90, 91, 117–124, 162–165, 1553, 1554 и даље; АВ, Ф. 33, а. ј. 27, 38, 49, 60, 98 и даље.

[206] АВ, Ф. 24, Општи списи, 1852, бр. 5691; *Reichs-Gesetz-Blatt...*, Jahrgang 1853, № 27.

[207] АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 144, 211, 314, 5291 и даље.

[208] Исто, а. ј. 248, 455, 1095, 1177, 1486, 1501 и даље.

[209] АВ, Ф. 24, Општи списи, 1852, бр. 3995.

[210] Исто, бр. 1731, 3339, 5157; 1854, бр. 2953; 1855, бр. 190 и даље.

[211] АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 11430, 11620, 11727, 11738, 12111 и даље.

Румски, Апатински, Бајски и Суботички пут, као и низ других земаљских путева.[212]

У доба Војводства Србије и Тамишког Баната је велика пажња посвећивана изградњи железничких линија. Године 1854. отворена је пруга Базјаш–Оравица преко Беле Цркве.[213] Већ 1855. године контролу над пругама је преузео приватни капитал, тј. Друштво државне железнице.[214] Веома важан пројекат је била пруга Темишвар–Сегедин. Најпре је планирано да пруга прође кроз Велики Семиклуш, али је након измене утврђена траса кроз Жомбољ и Велику Кикинду.[215] Пруга је отворена крајем 1857. године.[216] Значајна је била и изградња пруге на релацији Темишвар–Базјаш, преко Вршца, Беле Цркве и Јасенова, која је пуштена у саобраћај 1858. године.[217]

Високоградња је обухватала изградњу и адаптирање стамбених кућа, верских објеката, војних зграда, привредних зграда, постројења, фабрика, јавних, службених и административних зграда и осталих објеката. Другим речима, овде су спадале цркве, школе, јаслице, болнице, поште, касарне, штале, чарде, магацини, циглане, свиларе, пиваре, фабрике дувана итд.[218] Велик број стамбених кућа, старих жупанијских и коморских зграда и других јавних објеката на територији Војводства Србије и Тамишког Баната је 1853/54. године адаптирано у сврху смештаја нових службених органа и јавних служби постављених тадашњом реорганизацијом власти.[219]

У погледу административних зграда запажен пројекат је била изградња монументалне Дикастеријалне зграде у Темишвару, која је подигнута у неоренесансном и еклектичком стилу са елементима фирентинских дворова. Импозантна зграда површине 23.500 м^2, на четири нивоа, са 273 канцеларије, 160 додатних просторија, три унутрашња дворишта, шест капија и 400 прозора грађена је пет година. За изградњу је потрошено више од 650.000[220] гулдена. Двор је био намењен за смештај и рад Намесништва Војводства Србије и Тамишког Баната. Међутим, зграда је завршена 1860. године непосредно пред укидање круновине.

[212] АВ, Ф. 24, Општи списи, 1852, бр. 1675; 1855, бр. 1382.

[213] АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 8470.

[214] Исто, 12977.

[215] Исто, а. ј. 5214, 5855, 5912, 6113, 6393, 6512, 6538.

[216] Исто, а. ј. 15636, 15652.

[217] Исто, а. ј. 18432, 18433.

[218] Исто, а. ј. 248, 1449, 1519, 1541, 4841, 5104, 9101, 9107, 12288 и даље; АВ, Ф. 24, Општи списи, 1852, бр. 945, 1607; 1855, бр. 1780, 1827, 1883; 1859, бр. 1898, 2755 и даље; АВ, Ф. 22, 1853–55, бр. 468, 1003, 1297, 1610 и даље; АВ, Ф. 373, Збирка планова и мапа 1718–1956, а. ј. 360, 367 и даље.

[219] АВ, Ф. 33, а. ј. 531, 605, 612, 645 и даље.

[220] http://de.academic.ru/dic.nsf/dewiki/2328965, 8. август 2014; АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 16209, 16764, 16819, 16926.

Занатство

На простору Војводства Србије и Тамишког Баната је постојао велики број занатлија, а значајан део српске популације је припадао овом грађанском слоју. Од занатских струка постојали су: бербери, ћурчије, кожари, кордованери, штављачи кожа, јорганџије, ткачи, кројачи, модисти, кабаничари, шеширџије, капари, чарапари, обућари, чизмари, папуџије, опанчари, торбари, седлари, књиговесци, гајтанџије, тапетари, ужари, бачвари, столари, колари, токари, ковачи, поткивачи, бравари, ливци, звоноливци, лимари, казанџије, грнчари, жичари, циглари, зидари, тесари, молери, димничари, фарбари, стаклоресци, златари, сребрари, кујунџије, минђушари, јувелири, лулари, сајџије, гравери, фотографи, пушкари, сирћетари, парфемџије, сапунџије, воскари, лицидери, посластичари, кафеџије, гостионичари, пекари, хлебари, млинари, месари, кобасичари, рибари итд.[221]

Због значајног угледа овдашњих мајстора многи младићи из Србије су долазили у Војводство Србију и Тамишки Банат да уче занат, али је било и обрнутих случајева.[222] Калфе с подручја Војводства су у склопу обуке ишле на вандровање (пропутовање) по градовима Европе где су „пекли занат". Међутим, и свршени мајстори су често усавршавали своје мајсторство путујући широм Европе и Америке.[223]

Занатска делатност у Војводству Србији и Тамишком Банату се још увек одвијала према средњовековној парадигми, која занатлијама више није пружала перспективу. Наиме, занатлије су биле удружене у цехове који су се бринули о подучавању подмлатка и настављању традиције заната. Тако су цех сачињавали главни мајстор цеха, остали мајстори, калфе и шегрти. Цехови су издавали калфенске и мајсторске дипломе, као сведочанства о постигнутом нивоу умећа у занату, и вандровке које су калфама служиле као путне и радне исправе за вандровање. Цехови су најпре представљали удружења занатлија једног заната, али с развојем производних снага настали су и цехови који су обухватали занатлије различитих заната, сродних с обзиром на процес производње и захтеве тржишта. У Војводству Србији

221 АВ, Ф. 468, Збирка диплома професија и занимања 1754–1913, II-1 Сведочанства о ослобађању шегрта и калфи, а. ј. 24, 25; II-2 Калфенска писма, а. ј. 17–105; II-4 Мајсторска писма, а. ј. 5–18; АВ, Ф. 470, Збирка грађанских личних докумената 1743–1923, IV Вандровке, а. ј. 10, 97, 100, 106, 127 и даље; V-1 Путне потврде, а. ј. 171, 867 и даље; АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 4982, 6120, 6447, 6727, 6781, 6861, 7040, 7120, 8578, 9862, 11644, 12743, 12850, 13881, 14793, 15206, 15307, 15346, 15568, 15626, 16085, 16513, 16569, 16796, 16841, 16913, 17285, 18172, 25122 и даље.

222 Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 10459, 10938, 11598, 14458.

223 АВ, Ф. 468, II Занатске дипломе; АВ, Ф. 470, IV Вандровке, цела серија; Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 23576, 24666 и даље.

Lehrbrief.

Wir Unterzeichnete Ober=Vorsteher der ehrsamen Innung der bürgerlichen Schuhmacher Zunft beurkunden hiemit Kraft gegenwärtigen Lehrbriefes, daß der ehrsame Zivko Joanovits im Lande Woiwodina im Orte Neusatz Pfarr Neusatz gebürtig griech. n. u. Religion, im Jahre 1845 am ___ des Monats ___ bei offener Lade zur Erlernung der Schuhmacher Profession aufgedungen worden ist. Nachdem sich gedachter Zivko Joanovits während seiner Lehrzeit fromm, getreu und fleißig betragen, und nach Bestättigung seines Lehrmeisters dem Herrn Josef Schönauer die Profession gut erlernt hat, so wurde derselbe ~~unterm~~ in dem Jahre 1847 der versammelten Innung unter dem Vorsitze des Herrn Innungs-Commissärs nochmals vorgestellt, und ordentlich freigesprochen. Es wird demnach diesem Zivko Joanovits gegenwärtiger mit dem Innungsiegel bekräftigter Lehrbrief auf sein Ansuchen mit dem Beisatze ertheilt, daß denselben als einen ordentlich gelernten Schuhmacher Gesellen anerkennen, und zu seinem Fortkommen aller Orten willfährig sein wolle.

Gegeben zu Neusatz im Lande Woiwodina
am 17. Mai des Jahres 1859

Innungs-Commissär.

Obervorsteher. Paul Petrovits

Untervorsteher.

1859, Н. Сад. Калфенско писмо Живка Јоановића из Новог Сада, које је издао обућарски цех у Новом Саду. (АВ, Ф. 468, II-2 Калфенска писма, а. ј. 90)

и Тамишком Банату нпр. били су удружени: месари и сапунџије, месари и ћурчије, затим ћурчије, кројачи, обућари и чизмари, па кројачи и чизмари, као и кројачи и шеширџије. Исто тако, постојали су цехови у којима су били здружени опанчари, торбари и штављачи кожа, затим ковачи и колари, па столари и бравари или стаклоресци, столари и бравари, као и воскари и лицидери, односно лицидери и хлебари.[224] Забележена су и цеховска удружења наизглед сасвим разнородних заната, нпр. сирћетарског и столарског.[225]

Међутим, цехови су након Револуције 1848/49. године изгубили свој привилегован положај на тржишту. Раније царске привилегије, којима је

[224] АВ, Ф. 468, II-2 Калфенска писма, а. ј. 17–105; II-4 Мајсторска писма, а. ј. 5–18.

[225] Исто, II-2 Калфенска писма, а. ј. 103.

цеховским занатлијама обезбеђиван монопол, нису биле у духу времена. Цехови више нису имали право одређивања и контроле квалитета и право искључења нелојалне конкуренције. Напредак индустрије је представљао велику опасност за занатске радионице. Уз примену савремене технологије и развијену поделу рада индустрија је производила јефтиније, више, и за широко тржиште, којим је владао закон конкуренције као покретач бесконачног развоја. Цеховска организација која је функционисала на нивоу ниске производње за потребе трга није могла да опстане у условима капиталистичке производње. Дошло је до кризе односа унутар самих цехова, до раслојавања занатлија и све већег пооштравања услова примања нових чланова и произвођења нових мајстора.

Први покушај регулисања положаја занатлија за време Српског Војводства и Тамишког Баната је била Царска одлука објављена у Наредби Министарства трговине од 1850. године,[226] којом је дефинисано оснивање трговинских и обртничких комора као органа који ће заступати интересе трговаца и обртника пред министарством. Овом наредбом занат је подведен под општи појам обрта (Gewerbe) где су још спадале фабричке и мануфактурне делатности. Коморе су се бавиле свим питањима која су се односила на производњу и обраду сировина, односно на положај обртника. На подручју Војводства Србије и Тамишког Баната функционисала је Трговачка и обртничка комора у Темишвару, чији је посебан задатак био кредитирање ситнијих обртника који нису могли да рачунају на кредите великих кредитних установа.[227]

Царским патентом од 20. децембра 1859. године[228] занат је такође потпао под општи појам обрта, али је тада овај појам подразумевао послове производње, обраде или прераде прометних ствари, бављење трговином и обављање служби и других послова. У обрт нису спадали пољопривреда, рударство, адвокатски послови, здравство, уметност, затим железнички, паробродски и банкарски послови итд. Патент је подразумевао поделу на слободне и концесионе обрте, па је зато и за неке старе занатске делатности била потребна концесија, за зидаре, тесаре, клесаре, димничаре и крчмаре. Постојала је и трећа група обрта код којих је била неопходна употреба горионика, парних машина или хидрауличног погона, због чега је за њихово обављање обавезна била посебна дозвола. Од старих занатских делатности овде је потпала производња сапуна, свећа, креча, лепка, стакла, цигала, уља и сл., затим штављење кожа, кисељење лана и конопље, обрада црева итд.

---

[226] *Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt*..., Jahrgang 1850, Stc. XXXIV, № 122.

[227] АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 11515, 11913, 12166 и даље.

[228] *Reichs-Gesetz-Blatt*..., Jahrgang 1859, Stc. LXV, № 227.

Патент о обрту од 1859. године је омогућавао удруживање у задруге, које су настојале да регулишу односе између обртника и њихових помоћника и ученика. Ипак, форма цеха се одржала сво до последњег дана Војводства Србије и Тамишког Баната. На овој територији, цехови су укинути Законом о обрту из 1872. године.[229] Обрт је овде дефинисан на сличан начин као и у Патенту из 1859. године.

Трговина

Побољшање и унапређење унутрашње трговине у Аустријском царству, било је исказано још у Уставу од 1849. године када је проглашена јединствена царинска и трговинска зона на територији Царства.[230] Такође, царским патентима је од 1850. године била укинута царинска линија између Угарске, Хрватске, Славоније и Ердеља с једне стране, и осталих круновина с друге стране, а исто тако и уједначен систем трошарине у свим круновинама.[231] Поред унутрашње трговине Аустријско царство је све више развијало трговинске односе са Кнежевином Србијом и Турском, па су српски трговци представљали одличну везу између ових држава. Једно од најзаступљенијих занимања код Срба у Војводству Србији и Тамишком Банату је била трговина. Осим тога, трговци с подручја Војводства су трговали и у другим земљама Европе, у Молдавији, Влашкој, Босни, Русији, Немачкој конфедерацији, Енглеској, Француској, Белгији, Швајцарској итд.[232] Они су трговали бакалском робом, говедима, свињама, коњима, рибом, пијавицама, житарицама, воћем и поврћем, сеном, дуваном, сољу, брашном, вином, ракијом, кожом, крзном, галантеријом, бакром, гвозденом робом, намештајем, барутом и шалитром, хартијом, књигама, уметничким предметима, музикалијама, цртачким и сликарским прибором итд. [233]

У време Војводства Србије и Тамишког Баната трговци су још увек имали средњовековну форму организовања. У трговачким центрима, градовима и трговиштима, трговци су се удруживали у локалне сталешке одборе и колегијуме,[234] који су имали задатак да обучавају и образују нови трговачки кадар. Постојала су три образовна нивоа, шегрт, калфа и трговац.

229 http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=5542, 1. oktobar 2014.

230 *Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt...*, Jahrgang 1849, Erg. Bd. (Dez 48–Okt 49), № 150, §7.

231 *Исто*, Jahrgang 1850, Stc. LXIX, № 220, Stc. CXXXIII, № 378.

232 АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 10396, 12597, 12659, 13059, 13152, 15916 и даље.

233 Исто, а. ј. 1722, 1786, 4148, 4371, 7340, 7506, 8094, 10041, 13338, 14520, 17198, 23845, 25152, 25154, 25381, 25619, 26018, 26117, 26600, 27344, 27523, 28339, 28381, 28624, 28654.

234 Исто, а. ј. 2045.

NEU-BECSE

HANDELSSTANDS-ZEUGNISS.

Wir k. k. priv. Gremial-Handelsstand

in der Stadt Neu-Becse

15 kr. C.M.

bekennen Kraft unserem gegenwärtigen Zeugniss, dass Vorzeiger dieses Michael Michailovits gr. n. u. Religion Deutsch Banatther Gränze, Jarcovatz gebürtig, in der gemischte Handlung unseres Handelsstands Mitgliedes Herrn Georg Michailovits durch drey Jahre als Practicant laut Handelsstands-Protocoll gedienet, während welcher Zeit sich derselbe zu unserem allseitigen Vergnügen, und zur Zufriedenheit seines Herrn Principaln getreu, from, redlich, und gehorsam aufgeführet hat, welches sittliche Betragen uns veranlasset, gegenwärtiges Attestat aus unserem Gremial-Handelsstande, auszufertigen, mit dem jedem Stande gebührenden besonders Handelsverwandte dienstfreundschaftlichen Ersuchen, obbenannten Subjecten bestens empfohlen sein zu lassen, wie auch allen Schutz und Beförderung wohlgewogen zu gewähren, welches zu erwiedern wir in ähnlichen Fällen bereit sind. Urkund dessen folget nebst dem Handelsstands Siegel, unsere eigenthümliche Namensunterschrift.

Gegeben in Neu Becse, am 10ten Mai 18fünfzigsechs.

Ober Vorsteher

Unter Vorsteher

Gewesener Principal Georg Michailovits

1856, Н. Бачеј. Калфенско писмо Михаила Михаиловића из Јарковца, које је издао трговачки сталеж у Новом Бечеју. (АВ, Ф. 468, III Трговачке дипломе, а. ј. 4)

Свршеним шегртима сталежи су издавали калфенска сведочанства[235], а када би калфа у довољној мери изучио трговачко занимање и када би се финансијски осамосталио сталеж би га признао за самосталног трговца. На овај начин су се сталешки, учени трговци разликовали од тзв. крајзлера, самосталних трговаца који нису изучили трговину. Крајзлерима је била дозвољена једино трговина на мало, бакалук, мада су и многи бакалини примани у сталеж ако би изучили струку.

Услед напуштања феудалног начина производње након Револуције 1848/49. године, као и развоја капитализма и индустрије, трговачки сталежи су све мање могли да рачунају на привилегије које су уживали у претходним

[235] АВ, Ф. 468, III Трговачке дипломе, а. ј. 4, 5.

вековима. Једино је још торбарима, путујућим трговцима који су продавали робу по кућама, била ограничена трговина. Наиме, Царским патентом од 1852. године[236] одређени су услови под којима се одобрава торбарење, па је тако асортиман роба које су торбари смели да продају био знатно сужен и сведен само на занатске производе. Уз то, торбарима је било дозвољено да продају робу само у ограниченим количинама, колико су могли да понесу, јер нису смели да користе запрежна кола, ни теретне животиње.

Међутим, највећа конкуренција је трговцима била нарастајућа индустрија. С развојем индустрије произвођач је постао и трговац. Индустријалац је почео сам да набавља сировине и није више производио за трговца већ је сам трговао утичући на формирање и ширење тржишта. Сада „процес производње почива сав на промету, а промет је само моменат, пролазна фаза производње".[237] Тако је трговина постала слуга индустријске производње.

Нови привредни односи захтевали су и ново регулисање односа у трговини кроз већ поменуте трговачке и обртничке коморе. У погледу трговачких послова коморе су се бавиле разменом, продајом и прометом роба, мењачким, берзанским и тржишним пословима, предметима везаним за трговинске судове, наставним установама у области трговине, бродским и поморским трговинским саобраћајем и сл. Дакле, редефинисано је схватање трговачког сталежа, тако да су овде убројани: банкари и мењачи, ситни и крупни трговци, осигураваоци, превозници, железнички и паробродски предузимачи и бродовласници. Основни посао Трговачке и обртничке коморе у Темишвару је била трговина житом.[238] Године 1859. трговци су подведени под општи појам обрта.

Држава је учествовала у трговини задржавајући искључиво право на продају одређене робе и одређивање њене цене. Најчвршћи монопол, који се одржао за све време Војводства Србије и Тамишког Баната је био монопол у трговини дуваном. Држава се борила против кријумчарења дувана и рекламирања страних цигарета. Државни дуван могли су да продају само овлашћени трговци.[239]

Међутим, како је развој капитализма захтевао слободно тржиште, тако је држава у многим областима трговине укидала монопол. Године 1851. либерализовано је тржиште соли.[240] На територији Војводства Србије и Тамишког Баната је укинут велики број државних соних уреда, а примат у продаји је припао приватним предузимачима. Шпекуланти су одмах иско-

236 *Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt*..., Jahrgang 1852, Stc. LXXIV, № 252.

237 Karl Marks, *Kapital*, Prosveta, BIGZ, Beograd 1979, 1408.

238 АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 23232.

239 Исто, а. ј. 12914, 13093, 13338, 16240, 24162 и даље.

240 Исто, а. ј. 1722, 1786.

ристили прилику и драстично повећали цену соли. Пошто су на тај начин били угрожени нижи слојеви народа, држава је интервенисала у циљу стабилизације тржишта. Пошло се од тога да је повећана цена посебан мотив да и други предузимачи започну трговину сољу, а услед повећане конкуренције цена ће бити оборена. Зато је држава почела да кредитира нове трговце сољу дајући им со из резерви.

Продаја барута и шалитре је такође потпадала под државни монопол. Дозволе за продају државних залиха издавале су војне власти уз сагласност политичке управе.[241] Међутим, Царским патентом од 1853. године[242] монопол на шалитру је укинут с обзиром на то да је овај материјал представљао веома тражено помоћно средство у техничкој индустрији.

Школство

1851. Темишвар. Суви жиг Земаљске школске управе (АВ, Ф. 22, 1850/51, бр. 552)

Још од времена реформи царице Марије Терезије школство у Аустријској монархији је било секуларизовано и етатизовано. Одредба садржана у Дворским декрету из 1770. године: „Школство јесте и за сва времена ће остати државна ствар",[243] била је актуелна и средином 19. века. Непосредно након Револуције држава је настојала да у што краћем року обнови школе. У првих годину дана Војводства Србије и Тамишког Баната обнова школства се одвијала по угледу на *Основе за привремену организацију школске наставе у круновини Угарској*.[244] Међутим, у другој половини 1850. године је основана Земаљска школска управа (Landesschulbehörde) за Војводство Србију и Тамишки Банат са седиштем у Темишвару.[245] Земаљска школска управа је водила бригу о оснивању, одржавању и надзору школа, о школским програмима, методици наставе, уџбеницима и наставним средствима, образовању и постављању учитеља и професора и сл. Након реорганизације власти Земаљска школска управа у Темишвару је укинута. Њене послове је од школске 1854/55. године преузело реорганизовано Намесништво,[246] које је од тада имало посебно одељење за школство, док је Земаљска школска управа функционисала до 1855. године и само завршавала започете послове.

[241] Исто, а. ј. 7506, 7617, 7914 и даље.

[242] *Reichs-Gesetz-Blatt...*, Jahrgang 1853, Stc. XXVIII, № 90.

[243] *Sammlung aller k. k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740. bis 1780*, Bd. VI, Joh. Georg Mößle, Wien 1786, № 1244.

[244] АВ, Ф. 20, а. ј. 33, 3700; АВ, Ф. 21, а. ј. 72.

[245] АВ, Ф. 22, 1850/51, бр. 173.

[246] АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 7470.

У оквиру Војводства Србије и Тамишког Баната су радиле основне и средње школе. Највећи број основних школа у време Војводства Србије и Тамишког Баната су биле народне школе: православне, протестантске, католичке и јеврејске школе, као и девојачке школе.[247] Наиме, основне школе су биле устројене према прописима из 18. и с почетка 19. века.[248] Ови прописи су подразумевали три степена основних школа: тривијалне (мале или народне) школе у селима и варошицама, главне школе у већим градовима и нормалне школе у градовима који су уједно били седишта школских комисија за надзор основних школа. Нормалне школе су представљале узор према којем су се руководиле све остале основне школе, јер су примењивале најбоље и најпризнатије школске програме и наставне методе. У нормалним школама су обучавани будући учитељи основних школа, на тај начин да су на широј основи учили предмете главних школа и нормални метод извођења наставе. Овај метод, којег је осмислио реформатор Јохан Игнац фон Фелбигер (Johann Ignaz von Felbiger),[249] у српске школе је, у другој половини 18. века увео Теодор Јанковић Миријевски.[250]

Рад српских православних народних школа у време Војводства Србије и Тамишког Баната је у извесној мери био аутономан, јер је постављен посебан надзорник за српске школе. До оснивања Земаљске школске управе школски надзорник је био Теодор Павловић, секретар Матице српске, а затим од 1850. године др Петар Јовановић.[251] Др Ђорђе Натошевић је на место школског надзорника за српске школе дошао 1857. године.[252] Школски саветник и надзорник румунских школа Константин Јовановић (Constantin Joannovics), је настојао да романизује српске школе уводећи румунски је-

[247] АВ, Ф. 22, 1850/51, бр. 38, 89, 404, 552; 1851/52, бр. 48, 424, 1275; 1852/53, бр. 537, 1316 и даље.

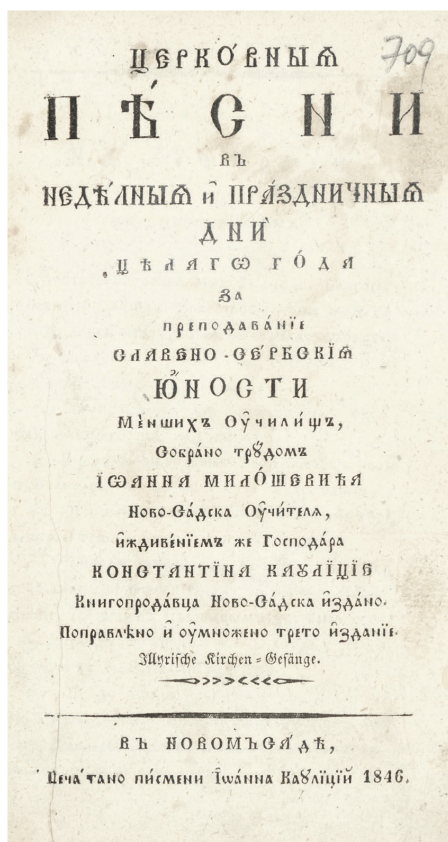
[248] *Ойшта школска уредба за немачке нормалне, главне и тривијалне школе у свим царско-краљевским наследним земљама* (*Sammlung aller k. k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740. bis 1780*, Bd. VI, Joh. Georg Mößle, Wien 1786, № 1629), *Систем образовања за Краљевину Мађарску* од 1777. године (*Ratio Educationis totiusque Rei Literariae per Regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas*, Joan. Thom. Nob. de Trattnern, Vindobonae MDCCLXXVII), *Политичко устројство немачких школа царских и царско-краљевских немачких наследних држава* (*Politische Verfassung der deutschen Schulen k. auch k. k. deutschen Erbstaaten*, Deutsche Schulanstalt bei St. Anna 1806), *Јавни систем образовања за Краљевину Мађарску* (*Ratio Educationis publicae totiusque rei literariae per Regnum Hungariae et provincias eidam adnexas*, Regiae Universitas Hungaricae, Budae 1806).

[249] J. Panholzer, *Johann Ignaz von Feldbigers Methodenbuch*, Herdersche Verlagshandlung, Freiburg im Breisgau 1892, 109–362.

[250] *РУЧНАА КНИГА потребнаа МАГЇСТРѠМЪ Їллѵрїческихъ Неунїтскихъ МАЛЫХЪ ШКОЛЪ въ Цесаро-Кралѣвскихъ государствахъ,* ЧАСТЪ ПЕРВАА, ВТОРАА, при Їѡсифѣ Курцбекъ Ц. К. Їллѵрїч. дворн. Тѵпогр. и Академ. Книгопродавецѣ, Въ Вїеннѣ, 1776.

[251] Љ. Церовић, *Срби у Румунији*, 279; АВ, Ф. 19, а. ј. 43, 2247; АВ, Ф. 22, 1853–55, бр. 214.

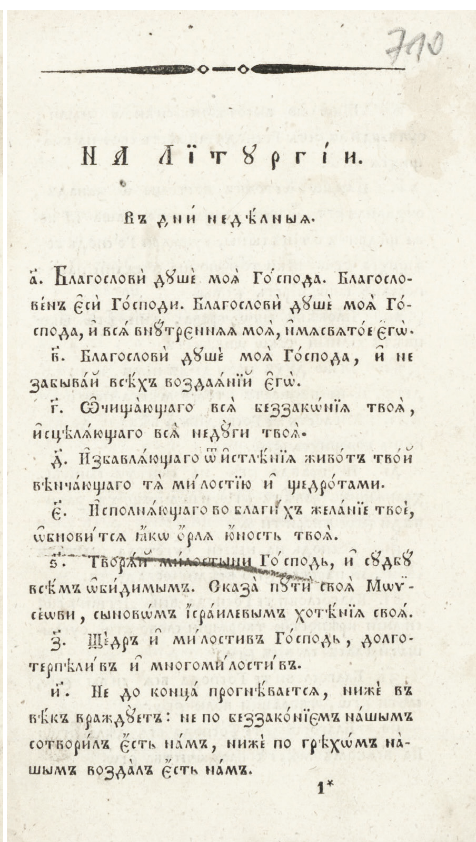
[252] АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 12431, 12910.

709

ЦЕРКОВНЫѦ
ПѢСНИ
ВЪ
НЕДѢЛНЫѦ И ПРАЗДНИЧНЫѦ
ДНИ
ЦѢЛАГѠ ГОДА
ЗА
ПРЕПОДАВАНІЕ
СЛАВЕНО-СЕРБСКІѦ
ЮНОСТИ
Меншихъ Оучилищъ,
Собрано трꙋдомъ
ІѠАННА МИЛОШЕВИЧА
Ново-Садска Оучителя,
иждивеніемъ же Господара
КОНСТАНТІНА КАꙊЛІЦІЯ
Книгопродавца Ново-Садска издано.
Поправлѣно и оумножено трето изданіе.
Illyrische Kirchen-Gesänge.

ВЪ НОВОМЪСАДѢ,
Печатано писмени Іѡанна Каꙋліцій 1846.

710

НА ЛІТꙊРГІИ.

Въ дни недѣлныя.

а҃. Благослови дꙋше моя Господа. Благословенъ еси Господи. Благослови дꙋше моя Господа, и вся внꙋтренняя моя, имя святое его.
в҃. Благослови дꙋше моя Господа, и не забывай всѣхъ воздаяній его.
г҃. Ѡчищающаго вся беззаконія твоя, исцѣляющаго вся недꙋги твоя.
д҃. Избавляющаго ѿ истлѣнія животъ твой вѣнчающаго тя милостію и щедротами.
е҃. Исполняющаго во благихъ желаніе твое, ѡбновится якѡ орля юность твоя.
ѕ҃. Творяй милостыни Господь, и сꙋдбꙋ всѣмъ ѡбидимымъ. Сказа пꙋти своя Мѡѵсеѡви, сыновѡмъ Ісраилевымъ хотѣнія своя.
з҃. Щедръ и милостивъ Господь, долготерпѣливъ и многомилостивъ.
и҃. Не до конца прогнѣвается, ниже въ вѣкъ враждꙋетъ: не по беззаконіемъ нашымъ сотворилъ есть намъ, ниже по грѣхѡмъ нашымъ воздалъ есть намъ.

1*

***Црквене йесме*,** Нови Сад, 1846, које је приредио новосадски учитељ Јоан Милошевић, а које нису биле дозвољене за употребу у српским народним школама. (Ф. 22, 1853–55, бр. 756)

зик и доводећи у српске школе румунске учитеље.[253] Међутим, надзорник Петар Јовановић се успешно борио за раздвајање српских школа од румунских.[254] Од тада се у српским школама настава водила на српском језику и писало ћириличким писмом, како је то такође предвиђала и висока одлука да у свим народним школама наставни језик буде матерњи језик.[255] Ипак, држава је народним школама спутавала слободу. У том смислу су забрањивани сви уџбеници за народне школе које није прописало Министарство вера и просвете у Бечу.[256]

Стање српских народних школа у оквиру Војводства Србије и Тамишког Баната није било задовољавајуће. Према званично објављеним статистичким подацима 1851. године у Војводству је било 604 народне школе, од тога 181 православна, 349 католичких, 47 аугсбуршких, 15 калвинистичких и 12 јеврејских.[257] Посматрајући национално обележје ова статистика не пружа тачан податак о српским народним школама, већ групно посматра школе које су похађала деца словенских народа. Словенских школа је било 196 наспрам 77 мађарских, 204 немачке, 15 румунских и стотинак мешовитих народних школа у којима су заједно учила деца два или више народа. Међутим, 1851/52. године школски надзорник др Петар Јовановић је на подручју Војводства Србије и Тамишког Баната пописао 159 српских народних школа.[258]

....

253 АВ, Ф. 22, 1850/51, бр. 357, 533, 859 и даље.

254 Исто, 1851/52, бр. 325.

255 Исто, бр. 1126.

256 Исто, 1852/53, бр. 1231; 1853–55, бр. 756 и даље.

257 Исто, бр. 579.

258 Исто, 1850/51, бр. 552.

1851, С. Бечеј. *Вежбанка за писање* у Српској народној школи у Старом Бечеју (Ф. 22, 1851/52, бр. 48)

Приликом обиласка српских народних школа надзорник Јовановић је Земаљској школској управи подносио извештаје и представке с намером да се уочени недостаци поправе. Он је приметио да је мали број српске деце похађао школу.[259] Званична државна статистика је утврдила да је 1851. године било 34.646 српске деце дорасле за школу, а да је у школу ишло 12.422, дакле 35,3%, што је био најнижи проценат за разлику од 84,8% немачке деце,

[259] Исто, бр. 26, 599, 858; 1851/52, бр. 416, 811; 1852/53, бр. 234, 606; 1853–55, бр. 249.

58,1% румунске, 48,2% мађарске итд. Др Јовановић је захтевао од општина да се побрину да сва деца узраста од 6 до 12 година редовно похађају школу, а да се у школу не шаљу деца испод шест година што је био случај у српским школама. Тражио је и увођење летњег распуста, јер српска деца преко лета чувају стоку и раде на њиви. Др Петар Јовановић се нарочито залагао за бројнији упис женске деце у школу, што је код Срба било ређе, тј. за оснивање и развој девојачких школа, којих је тада у оквиру Војводства Србије и Тамишког Баната било само у Сомбору, Новом Саду, Вршцу и Великој Кикинди.[260]

Школски надзорник др Јовановић је предложио реформу школског плана и програма,[261] јер су се у српским школама учили предмети уведени још пре 70 година. Пошто су се српска деца након школовања искључиво бавила земљорадњом и сточарством, надзорник Јовановић је сматрао да у српске школе треба такође да се уведу и пољопривредно-економски предмети. У остале предмете би спадали српски језик, аритметика и катихизис с црквеним појањем.

Др Јовановић је имао примедбе и на постојеће школске уџбенике[262] тражећи да се отклоне из наставе, пошто нису били на српском језику којим су деца говорила, већ на старословенском. Изузетак су, према његовом мишљењу, представљали *Часловац* и *Псалтир* за које је сматрао да треба да остану. Надзорник је захтевао увођење српског буквара. *Буквар*, којег је саставио епископ Платон Атанацковић и који је одобрен од Министарства вера и просвете у Бечу је изашао 1853. године.[263] Школски надзорник др Петар Јовановић и патријарх Јосиф Рајачић су у погледу *Буквара* указали на низ дидактичких пропуста, па је након исправки поново издат 1857. године.[264]

С друге стране, др Јовановић је приступио изради читанке у којој су били тематизовани српски народни обичаји и српски свеци, Свети Симеон, Свети Сава, Свети краљ Милутин, Свети Стефан Штиљановић и Света мати Ангелина, али ову читанку Министарство није одобрило.[265] Јовановић је захтевао и израду именика с српским именима, а инсистирао је и на употреби калиграфске вежбанке ради унапређења наставе писања. Др Јовановић се такође залагао за превођење на српски *Методске књиге* (*Methodenbuch*) и

[260] Исто, 1850/51, бр. 858; 1851/52, бр. 811; 1852/53, бр. 606.

[261] Исто, 1850/51, бр. 858.

[262] Исто, бр. 367; 1851/52, бр. 811; 1852/53, бр. 606, 1853–55, бр. 249.

[263] Исто, бр. 288; http://digital.bms.rs/ebiblioteka/pageFlip/reader/index.php?type=publications&id=1237&m=2#page/8/mode/2up, 27. август 2014.

[264] АВ, Ф. 22, 1852/53, бр. 172; 1853–55, бр. 1482; http://digital.bms.rs/ebiblioteka/pageFlip/reader/index.php?type=publications&id=974&m=2#page/4/mode/2up, 27. август 2014.

[265] АВ, Ф. 22, 1852/53, бр. 752; 1853–55, бр. 31.

Усменоī рачунања (*Kopfrechnen*) др Франца Мочника (Franz Mozhnik), како би учитељи успешније изводили наставу математике.[266] Успешни ђаци, сматрао је др Јовановић, треба да буду награђени додатним књигама моралног садржаја, док за сиромашне ђаке треба да се обезбеде књиге на рачун општина.

Од великог утицаја на унапређење наставе би било, тврдио је надзорник Јовановић, поправљање лошег материјалног положаја учитеља, на шта је упозоравао и врховни дистриктски комесар Исидор Николић.[267] Неки од њих нису имали други смештај, већ су спавали у школама. Учитељи треба да се изједначе са осталим службеницима, да им се повећају новчана и натурална примања и додели обрадива земља која ће бити слободна од свих давања. Јовановић се нарочито ангажовао код општина да добровољно повећају плате учитеља, због чега је добио посебно признање од Министарства вера и просвете.[268]

Такође, потребно је школске зграде привести намени.[269] Др Јовановић је уочио да су у многим школама учионице мале, ниске, неосветљене, да школама недостају додатне просторије, бунар и спољна ограда, да треба поправити прозоре, врата, клупе, табле, рачунаљке итд.

Стањем српских народних школа бавио се и школски надзорник др Ђорђе Натошевић. На сличан начин као и његов претходник уочио је незадовољавајуће услове у школама, али и велике разлике у квалитету наставе.[270] Утврдио је лоше стање учионица, мањак наставних средстава, недостатак уџбеника код деце, малу посећеност школа, скромно знање код ђака и сл. У појединим местима није било катихете, нити месног школског надзорника, а нека места чак нису имали ни учитеља, те деца нису ишла у школу. Натошевић је, такође, имао и примедбе у вези с наставним језиком. У Баји и Суботици је у српским народним школама настава вођена на мађарском језику, а било је и мешовитих српско-румунских школа са румунским наставним језиком.

Др Натошевић је посебно инсистирао на стручној оспособљености учитеља, пошто је у школама затекао учитеље без декрета о постављењу и положеног учитељског испита. Многи учитељи нису познавали методику, прописане предмете за одређени узраст и поделу ученика на разреде, нити су поседовали уџбенике и друге књиге. Због тога је Натошевић настојао да

[266] Исто, 1851/52, бр. 612, 811; 1852/53, бр. 154, 631.

[267] Исто, 1850/51, бр. 26, 367, 858; 1852/53, бр. 606; 1853–55, бр. 249; АВ, Ф. 19, а. ј. 1441.

[268] АВ, Ф. 22, 1851/52, бр. 163.

[269] Исто, 1850/51, бр. 26, 599; 1851/52, бр. 416, 760; 1853–55, бр. 249.

[270] АВ, Ф. 23, Одељења, фасц. 20-67, 1858, бр. 2808, 4699, 16195, 17760; фасц. 20-358, 1858, бр. 8095; фасц. 20-420, 1857, бр. 8603, 9359, 9943, 10419; фасц. 20-996, 1857, бр. 10138; фасц. 20-1187, 1857, бр. 13529 и даље.

уведе ред у организацији школа и да осавремени наставу. У том правцу он је у Великој Кикинди, Сомбору и Новом Саду, 1857. године, одржавао посебна предавања за учитеље о новој наставној методи, како би се настава унапредила и уједначила у свим српским народним школама. Исте године, Натошевић је издао *Кратко упутство за србске народне учитеље*, а 1858. *Упутство за предавање букварских наука учитељима народних училишта у Аустријском царству*. Такође је учествовао у покретању *Школског листа*.

Надзорник др Ђорђе Натошевић је предузео одлучне мере како би што већи број деце похађао школу. Тако је на подручју Војводства Србије и Тамишког Баната 1858/59. године било 182 српске школе, од тога четири нормалне, две главне, 15 женских и 161 тривијална. Од 27.662 детета стасала за школу њих 14.320, или 51,77%, је похађало школу, односно 70,15% од укупног броја стасале мушке деце и 32,89% стасале женске деце. Школске 1859/60. године у школу је ишло 2.068 деце више него у претходној години, а радило је и шест нових школа.[271]

Што се тиче средњих школа, у оквиру Војводства Србије и Тамишког Баната су постојале гимназије и реалне школе, чији је рад био дефинисан Нацртом организације гимназија и реалних школа од 1849. године, Царском наредбом о обртничким и реалним школама од 1851. године и Царском одлуком израженој у Наредби Министарства вера и просвете о организацији гимназија од 1854. године.[272]

Једина српска гимназија у Војводству Србији и Тамишком Банату је била *Српска православна велика гимназија новосадска*. После Револуције, њен рад је обновљен школске 1852/53. године када је за директора постављен Игњатије Јовановић. Године 1853. на место директора је дошао др Ђорђе Натошевић, 1857. године управу над школом привремено преузима члан гимназијског Патроната Паво Јовановић, а затим је 1858. године директор био Петар Нинковић.[273] Сходно новим царским законима рад Гимназије није могао бити обновљен у свих шест разреда, него само у четири. Новосадска гимназија је на тај начин потпадала под ниже гимназије, а није имала ни статус јавности. Због тога је школски надзорник др Петар Јовановић истакао захтев да се што пре оснује виша гимназија у Новом Саду, као установа од јавног значаја, јер Срби у Војводству Србији и Тамишком Банату нису имали ниједну школу тог типа. Сличан захтев, поставио је и патријарх

[271] Љ. Церовић, *Срби у Румунији*, 287.

[272] *Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich*, Kaiserlich-königlich Hof- und Staatsdruckerei, Wien 1849; *Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt*.., Jahrgang 1851, Stc. XX, № 70; *Reichs-Gesetz-Blatt*..., Jahrgang 1854, Stc. CIII, № 315.

[273] АВ, Ф. 22, 1852/53, бр. 289; 1853–55, бр. 62; *Новосадска Гимназија 1810–1960, Споменица гимназије „Јован Јовановић Змај"*, Одбор за прославу 150-годишњице, Нови Сад 1960, 159; АВ, Ф. 23, Одељења, фасц. 20-942, 1857, бр. 6496, 7171

1852, Нови Сад. Распоред часова Велике српске православне гимназије новосадске, школске 1852/53. године (АВ, Ф. 22, 1852/53, бр. 289)

Рајачић, али за време Војводства, Новосадска гимназија није постала јавна установа.[274]

Употреба језика у гимназијској настави у Војводству Србији и Тамишком Банату је била дефинисана Наредбом Министарства вера и просвете од 1855. године.[275] Немачки је одређен за обавезан наставни предмет у свим гимназијама, а уз њега се као наставни предмет могао поучавати и неки други језик ако је представљао матерњи језик већег броја ученика. Остали предмети су се учили како на матерњем, тако и на немачком језику с тим да су у сваком наредном разреду ученици морали да уче већи број предмета на немачком. Ипак, према одлуци Патроната Новосадске гимназије, српски

274 АВ, Ф. 22, 1852/53, бр. 606; М. Шуваковић: „Од српске православне до данашње гимназије", у: *Новосадска гимназија 1810–1960*..., 9.

275 *Reichs-Gesetz-Blatt*..., Jahrgang 1855, Stc. III, № 7.

1852, Сомбор. Успех ученика сомборске Препарандије, школске 1851/52. године
(АВ, Ф. 22, 1851/52, бр. 729)

језик је био један од редовних предмета, али не и наставни језик за друге предмете. За часове српског језика је читанку саставио др Јован Суботић. Она је изашла 1853. године под насловом *Цветник србске словесности*.[276] Од 1860. године, након слабљења апсолутизма, српски језик је у Новосадској гимназији постао једини наставни језик.[277] Српски језик се као наставни предмет учио и у католичким гимназијама у Великом Бечкереку и Темишвару.[278] Посебан допринос у борби за српски језик дао је књижевник Дими-

276 АВ, Ф. 22, 1850/51, бр. 612; 1851/52, бр. 366, 1012; http://books.google.rs/books?id=bkAEAAAAYAAJ&printsec=frontcover&hl=sr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false, 27. август 2014.

277 П. Адамовић: „О настави и наставницима српског језика и књижевности", у: *Новосадска гимназија 1810–1960...*, 28–29.

278 АВ, Ф. 22, 1852/53, бр. 234; 1853–55, бр. 1042, 1430.

трије Тирол на чији је захтев у Темишварској гимназији основана Катедра за српски језик и књижевност.[279]

Према *Инструкцији за школске управе* нарочита пажња је посвећена образовању будућих школских учитеља. У том смислу су постојали посебни институти, тзв. препарандије. У Сомбору је радила Српска учитељска школа чији је управник до 1852. године био Јован Чокор. Затим је Препарандијом управљао Василије Ковачић, а од 1857. године Урош Стојшић.[280] Полазници сомборске Препарандије морали су имати свршену нижу гимназију или бар двогодишњу реалну школу.[281] На иницијативу школског надзорника др Петра Јовановића скупштина сомборске Препарандије је усвојила закључак по којем су српски учитељи у мањој мери учили мађарски језик и историју мађарских краљева, а много више аритметику и српски и словенски језик. Полазници су на располагању имали библиотеку са 650 књига, као и инструменте за математичку, физичку и географску употребу.[282]

Култура

Аустријска држава је српску националну идеју посматрала као политички проблем, уосталом као и све друге националне идеје и покрете ненемачких народа, па је, као што смо већ уочили, апсолутистичким притиском настојала да спута националне слободе и да их сведе на најмању могућу меру. У очима бечких владара српска национална идеја је била скопчана с револуционарством и превратништвом. Међутим, још 1848. године, у току Револуције, српска идеја је прерасла из романтичарске страсти и револуционарног заноса у промишљени процес изградње националне основе. Овај процес је подразумевао неговање осећања етничког и језичког колективитета, обичајно-традиционалне блискости, као и моралног и идејног идентитета. На тај начин се стварала чврста брана асимилацији, а народ се ослобађао идејне наивности, моралне незрелости, непросвећености и културне заосталости. Модерни идејни правац код Срба, у условима апсолутизма у Војводству Србији и Тамишком Банату, су поред надарених и родољубивих школских реформатора, нарочито упорно заступали прегаоци у свим областима културе и просвете.

[279] Исто, 1850/51, бр. 82, 181, 323.

[280] Исто, бр. 503; 1851/52, бр. 811; К. Т. Костић, *Из прошлости Учитељске школе у Сомбору*, Штампарија „Натошевић", Нови Сад 1938, 46, 47.

[281] АВ, Ф. 22, 1852/53, бр. 234.

[282] Исто, 1853–55, бр.249.

Позориште

У позоришном животу за време Војводства Србије и Тамишког Баната нарочито се истицала Сомборска српска младеж. Почетком 1850. године Младеж је писала: „Позориште је најглавније средство, којим просвета и изображење најлакше у народ проникнути може; оно буди дремајућу народност; оно пречишћује и облагорођује матерњи језик; – с њим и највише с њим постали су најславнији народи европски оно што су данас. Туга и стид обузима нам душу кад помислимо да још ни једног јединог Србског позоришта немамо!!!"[283] На подручју Војводства Србије и Тамишког Баната деловала су позоришта у Бaји, Суботици, Великом Бечкереку, Лугошу и Темишвару у којима су приказиване драме и опере на мађарском и немачком језику.[284] С посебним успехом је радило позориште у Темишвару где је 1858. године гостовао чувени амерички и британски глумац Ајра Олдриџ (Ira Frederick Aldridge).[285] У овом позоришту су игране представе са темама из српске националне историје, као што је нпр. комад *Црни Ђорђе или опсада Београда*.[286] Међутим, то ипак није било довољно.

Негујући националну културу Сомборска српска младеж је организовала свечаност у помен прерано преминулог војводе Стевана Шупљикца, а уз помоћ родољубивих Српкиња је одржала неколико дилетантских представа добротворног карактера, као помоћ настрадалим Србима у Потисју током минуле Револуције.[287] Поред тога, циљ оваквог рада Сомборске младежи је био, оснивање српског позоришта.

Оснивачка главна скупштина Друштва Српског позоришта у Сомбору је одржана 12/24. марта 1850. године. Ово дилетантско позориште израсло из Сомборске српске младежи је при оснивању бројало двадесет и два члана. За председника Друштва Српског позоришта је изабран Трифун Атанацковић, али првих неколико дана док Атанацковић није преузео дужност привремени председник је био Гедеон Леовић. Место записничара (перовође) је поверено Јовану Ђорђевићу. У августу 1850, је бирано ново руководство Друштва. Трифун Атанацковић је поново изабран за председника, док је место управника поверено Гедеону Леовићу, а место записничара Николи Вукичевићу.[288] Друштво је сарађивало с Српском читаоницом

[283] АВ, Ф. 35, Друштво за Српско народно позориште – Нови Сад (1861–1954), 1779–1954, a. j. 17/1.

[284] АВ, Ф. 23, Президијални списи, a. j. 8433, 14967, 20039, 20515, 21749; АВ, Ф. 19. a. j. 2989; АВ, Ф. 20, a. j. 3781

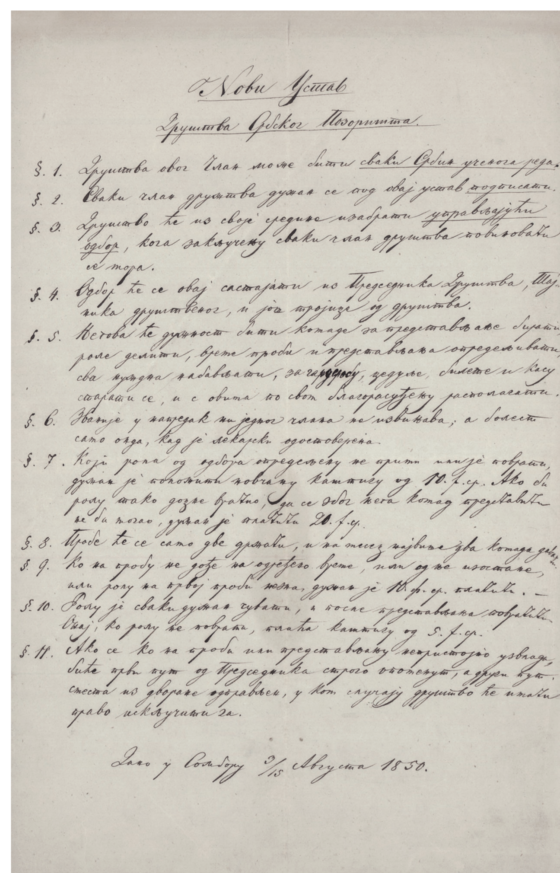
[285] АВ, Ф. 23, Президијални списи, a. j. 16624, 16651.

[286] Исто, a. j. 14025.

[287] АВ, Ф. 35, a. j. 15/1, 15/2.

[288] Исто, a. j. 17/2, 17/3.

у Сомбору, са родољубивим Српкињама, које су играле у представама, с Немачким позоришним друштвом од којег је добијало стручне савете и позајмљивало костиме итд. Пробе и представе су одржаване на бини у градској сали. Прву представу, *Владимир и Косара*, драма Лазара Лазаревић у три чина, је Друштво Српског позоришта у Сомбору одиграло 23. априла/5. маја 1850. године. Затим су играни: *Анџело, падовански опрутник*, драма Виктора Игоа (Victor Marie Hugo) у три чина; *Светислав и Милева*, драма Јована Стерије Поповића у четири чина; затим *Хедвига* од Теодора Кернера (Theodor Kärner); *Енглеске робе* Аугуста Коцебуа (August Kocebu); *Војнички бегунац* Едеа Сиглигетија (Szigligeti Ede) и др. На Главној скупштини 17/29. септембра, Друштво Српског позоришта у Сомбору је распуштено. Међутим, основан је Одбор чији је задатак био да организује још неколико представа како би се измирили дугови. Рад је настављен под називом Друштво србских добровољаца, да би на последњој седници 8/20. јануара 1851. године, сва имовина Позоришта, бина, декор, костими, позоришна дела и документа били завештани Српској читаоници у Сомбору уз речи: „Примите завештање ово, као свети аманет, који вам друштво ово још поверити и оставити може! – Примите неразвијени овај пупољак народне уметности наше, и усадите га у топлим срцима вашим! Чувајте га брижљиво од запаре туђинства, да под њим не увене, и од мраза немарности, да под њим не угине, – а негујте га росом саучешћа, грејте га сунцем родољубља вашег, да нам дично процвета, и красне мирисе своје по свем србском свету распе и растури!!!".[289]

Нови Устав

Друштва Србског Позоришта.

§. 1. Друштва овог члан може бити сваки Србин ученога реда.

§. 2. Сваки члан друштва дужан се под овај устав подписати.

§. 3. Друштво ће из своје средине изабрати управљајући одбор, кога закључену сваки члан друштва повиновати се мора.

§. 4. Одбор ће се овај састојати из Председника Друштва, Тајника друштвеног, и још тројице од друштва.

§. 5. Његова ће дужност бити комаде за представљање бирати, роле делити, време проби и представљања определивати, сва нужна набављати, за гардеробу, цедуље, билете и касу старати се, и с овима по свом благорасуђењу располагати.

§. 6. Званије у напредак ни једног члана не извињава; а болест само онда, кад је лекарски одостоверена.

§. 7. Који ролу од одбора опредељену не прими или је поврати, дужан је положити новчану казнигу од 10. ф. ср. Ако би ролу тако доцне вратио, да се због њега комад представити не би могао, дужан је платити 20. ф. ср.

§. 8. Пробе ће се само две држати, и на месец највише два комада давати.

§. 9. Ко на пробу не дође на одређено време, или од ње изостане, или ролу на првој проби не зна, дужан је 10 ф. ср. платити. —

§. 10. Ролу је сваки дужан чувати, и после представљања повратити Одбору; ко ролу не поврати, плаћа казнигу од 5. ф. ср.

§. 11. Ако се ко на проби или представљању непристојно узвлада, биће први пут од Председника строго опоменут, а други пут сместа из дворане одстрањен, у ком случају друштво ће имати право искључити га.

Дано у Сомбору 3/15 Августа 1850.

1850, Сомбор. Нови Устав *Друштва србског позоришта у Сомбору* (АВ, Ф. 35, а. ј. 17/4)

Други, веома значајан покушај оснивања српског позоришта у Војводству Србији и Тамишком Банату је спроводио Јован Кнежевић Цаца. Он је у Врањеву (Нови Бечеј) окупио дилетантско глумачко друштво, али добијање званичне дозволе за рад је било праћено великим потешкоћама. Намесништво у Темишвару је испитивало Кнежевићеву моралну и политичку подобност с обзиром на то да су се у његовој библиотеци налазили само комади српских аутора. Кнежевићеве вишеструке захтеве за рад позоришне групе Намесништво је одбијало из различитих разлога, па и с образложењем да он нема потребне научне и уметничке квалификације.[290]

[289] Исто, а. ј. 17/5.

[290] АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 16435, 16772, 17240, 18709, 24094, 24378; С. Кошничар, *Реторика позоришне историје Срба*, Позоришни музеј Војводине, Нови Сад 2007, 46–68.

Велики ентузијазам одвео је Кнежевића из Врањева у Српски Чанад, где се прикључио тамошњој позоришној дружини, која је поред Чанада наступала и у Великом Семикулшу и Великој Кикинди. Кнежевић се затим вратио у Врањево где је у октобру 1860. године основао прво српско професионално позориште с којим је гостовао широм Војводства Србије и Тамишког Баната.[291] Кнежевићево Српско театарско друштво је у новембру и децембру 1860. године наступало у Новом Саду где је постигло изузетне успехе.[292] Оно је играјући пред препуним гледалиштем пробудило код грађана Новог Сада жељу за властитим позориштем. Игране су Стеријине драме: *Ајдуци*, *Владислав* (*краљ бугарски*), *Лажа и паралажа*, *Светислав и Милева*, *Зла жена* и *Кир Јања*, затим дела Лазара Лазаревића: *Пријатељи* и *Владимир и Косара*, комади Николе Ђурковића: *Пијаница* и *Два оца*, Јоакима Вујића: *Дивљаци или Фернандо и Јарика*, Ивана Кукуљевића Сакцинског: *Стеўан Субић или краљ Бела IV*, Мојсеја Живојиновића: *Скитничка конфузија*, Јована Кнежевића: *Великодушије или благородност* и Р. Станковића: *Торете Марта*. Поред 15 представа играна су и четири таблоа: *Ајдуци против једне фамилије*, *Смрт Сократова*, *Сцена за оне који су словенским језиком занешени* и *Ослобођење Београда под Карађорђем*.

Српско театарско друштво је нарочито инспирисало Јована Ђорђевића. Он је у *Србском дневнику* отворио посебну рубрику Театар у којој је давао критички приказ позоришних представа, које је играла Кнежевићева трупа гостујући у Новом Саду.[293] Ђорђевић је такође писао програмске чланке о важности позоришта. У чланку *Србско позориште у Н. Саду* он каже: „А знамо ли ми сви, есмо ли кадгод запитали сами себе, шта значи то имати *народно* позориште? Богме нисмо, ер би га иначе одавна створили били [...] Све ово што нам треба а што немамо, без чега нисмо народ, нисмо Србљи, нити ћемо то икада бити и постати, – то што нас на достојанство самосвести узвисити, што нас саме себи повратити, са прошлости и будућности измирити, едном речи, што нас од моралне смрти сачувати може, то е народно позориште".[294] Ђорђевић је на тај начин обновио своју стару идеју када је у Сомбору, 1850. године, предлагао да се оснује стално српско позориште. Године 1861, након укидања Војводства Србије и Тамишког Баната, идеја је уродила плодом, пошто је уз помоћ новосадске Српске читаонице основано Друштво за Српско народно позориште у Новом Саду.

[291] *Исто*, 78–82.

[292] АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 28629.

[293] *Србски дневник*, бр. 95–101/1860.

[294] *Исто*, бр. 95/1860.

Штампа

Најзнаменитија особа у издаваштву за време Војводства Србије и Тамишког Баната, када је слобода штампе била гушена оштром цензуром, је био Данило Медаковић. Он је 1847. године у Карловцима отворио сопствену штампарију, коју је 1849. пренео у Земун, а одатле 1851. године у Нови Сад. Данило Медаковић је уз помоћ брата Милорада Медаковића штампао и издавао најзначајније српске листове на подручју Војводства Србије и Тамишког Баната и Војне границе. Средином августа 1859. године, Медаковићеву штампарију је купио епископ бачки Платон Атанацковић, и која је тада названа Епископском штампаријом.[295]

Још у току Револуције, 1848. године, Данило Медаковић је покренуо лист *Напредак*,[296] који је најпре излазио у Карловцима да би 1849. године био пребачен у Земун. *Напредак* је био лист либералне, демократске интелигенције и опозиције, који је желео да упути српску јавност у политичке токове, да рашири међу Србима слободарско расположење и идеје свесловенског јединства и да створи услове за национални развој. У том смислу, *Напредак* је оштро критиковао аустријску власт, узалудно проливање српске крви за аустријске интересе, Октроисани устав, генерал-мајора Мајерхофера, Правитељство Војводовине Србије због корупције и неспособности, патријарха Рајачића, који је имао помирљив тон према гажењу политичких права Срба итд. Овај лист је стога забрањен још пре оснивања Војводства Србије и Тамишког Баната. Међутим, овај лист је био узор за све часописе који су излазили у наредном периоду и који су писали о националној слободи и напретку. Медаковић је већ 1850. године покушао да у Новом Саду поново покрене *Напредак*. Он је земаљском шефу Мајерхоферу поднео програм новог листа: расправљао би о проблемима српских школа, објављивао би донете законе, осуђивао би сваку злоупотребу државе од стране народа, незадовољство народа би усмеравао ка законитом испољавању неслагања, критиковао би злоупотребе које на штету државе чине службеници, објављивао би светске вести посматрано кроз интерес аустријске државе и сл.[297] Ипак, Медаковићева намера да обнови *Напредак* није успела све до 1863. године. У међувремену, он је издавао друге листове.

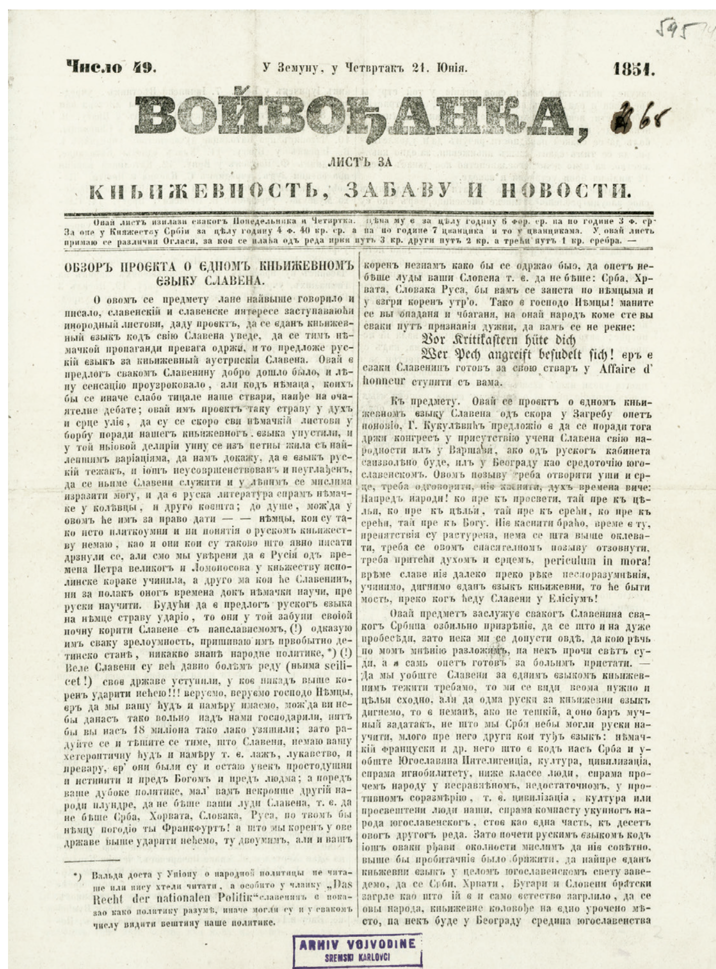
Непосредно после забране *Напретка*, али и *Весника* органа Главног српског народног одбора, 1849. године, у Земуну је у Штампарији Данила Медаковића почео да излази *Позорник*, којег је уређивао професор

---

[295] В. Ђ. Крестић, *Историја српске штампе у Угарској 1791–1914*, Завод за уџбенике и наставна средства, Историјски институт, Београд 2003, 144.

[296] http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/index/pubid:2536/id:0, 1. септембар 2014.

[297] АВ, Ф. 19, a. j. 1758.

Число 49. У Земуну, у Четвртакъ 21. Юнія. 1851.

ВОЙВОЂАНКА,

ЛИСТЪ ЗА

КНЬИЖЕВНОСТЬ, ЗАБАВУ И НОВОСТИ.

Овай листъ излази свакогъ Понедельника и Четвртка. Цѣна му е за цѣлу годину 6 фор. ср. на по године 3 ф. ср. За оне у Княжеству Србіи за цѣлу годину 4 ф. 40 кр. ср. а на по године 7 цванцика и то у цванцикама. У овай листъ примаю се различни Огласи, за кое се плаћа одъ реда први путъ 3 кр. други путъ 2 кр. а трећи путъ 1 кр. сребра. —

ОБЗОРЪ ПРОЄКТА О ЄДНОМЪ КНЬИЖЕВНОМЪ ЄЗЫКУ СЛАВЕНА.

О овомъ се предмету лане найвыше говорило и писало, славенскій и славенске интересе заступавајући инородный листови, даду проектъ, да се єданъ кньижевный єзыкъ кодъ свію Славена уведе, да се тимъ нѣмачкой пропаганди превага одржи, и то предложе рускій єзыкъ за кньижевный аустрискіи Славена. Овай є предлогъ свакомъ Славенину добро дошло было, и лѣпу сенсацію проузроковало, али кодъ нѣмаца, коихъ бы се иначе слабо тицале наше ствари, наиђе на очаятелне дебате; овай имъ проектъ таку страву у духъ и срце уліє, да су се скоро сви нѣмачкій листови у борбу поради нашегъ кньижевногъ єзыка упустили, и у той ньіовой деларіи упну се изъ петны жила съ найлепшимъ варіаціяма, да намъ докажу, да є єзыкъ рускій тежакъ, и іошъ неусовршенствованъ и неуглађенъ, да се ньиме Славени служити и у лѣпимъ се мислима изразити могу, и да є руска литература спрамъ нѣмачке у колѣвцы, и друго коєшта; до душе, мож'да у овомъ ће имъ за право дати — — нѣмцы, кои су тако исто плиткоумни и ни понятія о рускомъ кньижеству немаю, као и они кои су таково што явно писати дрзнули се, али смо мы увѣрени да є Русія одъ времена Петра великогъ и Ломоносова у кньжеству исполинске кораке учинила, а друго ма кои ће Славенинъ, ни за полакъ оногъ времена докъ нѣмачки научи, пре руски научити. Будући да є предлогъ рускогъ єзыка на нѣмце страву ударіо, то они у той забуни своіой почну корити Славене съ панслависмомъ, (!) одказую имъ сваку зрелоумность, пришивао имъ првобытно детинско станѣ, никакво знанѣ народне политике, *) (!) Веле Славени су већ давно болѣмъ реду (ньима scilicet!) свое државе уступили, у кое никадъ выше коренъ ударити нећею!!! веруємо, веруємо господо Нѣмцы, єръ да мы вашу ћудъ и намѣру имасмо, мож'да ви небы данасъ тако вольно надъ нами господарили, нитъ бы вы насъ 18 миліона тако лако узяшили; зато радуйте се и тѣшите се тиме, што Славени, немаю вашу хетеропатичну ћудъ и намѣру т. є. лажъ, лукавство, и превару, ер' они были су и остаю увекъ простодушни и истинити и предъ Богомъ и предъ людма; а поредъ ваше дубоке политике, мал' вамъ некроише другій народи плундре, да не бѣше ваши луди Славена, т. є. да не бѣше Срба, Хорвата, Словака, Руса, по твомъ бы нѣмцу погодіо ты Франкфуртъ! а што мы коренъ у ове државе выше ударити нећемо, ту двоумимъ, али и вашъ коренъ незнамъ како бы се одржао быо, да опетъ небѣше луды ваши Словена т. є. да не бѣше: Срба, Хрвата, Словака Руса, бы вамъ се заиста по нѣмцыма и у єзгри коренъ утр'о. Тако є господо Нѣмцы! маните се вы опаданя и чбаганя, на онай народъ коме сте вы сваки путъ признанія дужни, да вамъ се не рекне:

Vor Kritikastern hüte dich
Wer Pech angreift besudelt sich! єръ є сваки Славенинъ готовъ за свою ствар у Affaire d' honneur ступити съ вама.

Къ предмету. Овай се проектъ о єдномъ кньижевномъ єзыку Славена одъ скора у Загребу опетъ поновіо, Г. Кукулѣвићъ предложіо є да се поради тога држи конгресъ у присутствію учени Славена свію народности илъ у Варшави, ако одъ рускогъ кабинета саизволѣно буде, илъ у Београду као средоточію югославенскомъ. Овомъ позыву треба отворити уши и срце, треба одговорити, ніє каснити, духъ времена виче: Напредъ народи! ко пре къ просвети, тай пре къ цѣльи, ко пре къ цѣльи, тай пре къ срећи, ко пре къ срећи, тай пре къ Богу. Ніє каснити браћо, време є ту, препятствія су растурена, нема се шта выше оклевати, треба се овомъ спасителномъ позыву отзовнути, треба притећи духомъ и срцемъ, periculum in mora! врѣме славе ніє далеко преко рѣке песпоразумнѣнія, учинимо, дигнимо єданъ єзыкъ кньижевни, то ће быти мость, преко когъ ћеду Славени у Елісіумъ!

Овай предметъ заслужуе свакогъ Славенина свакогъ Србина озбильно призрѣніе, да се што и на дуже пробесѣди, зато нека ми се допусти овдѣ, да кою рѣчь по момъ мнѣнію разложимъ, па некъ прочи свѣтъ суди, а я самъ опетъ готовъ за больимъ пристати. — Да мы уобште Славени за єдним єзыкомъ кньижевнимъ тежити требамо, то ми се види веома нужно и цѣльи сходно, али да одма руски за кньижевни єзыкъ дигнемо, то є неманѣ, ако не тешкій, а оно баръ мучный задатакъ, не што мы Срби небы могли руски научити, много пре него други кои туђъ єзыкъ: нѣмачкій француски и др. него што є кодъ насъ Срба и уобште Югославяна Интелигенція, култура, цивилизація, спрама игнобилитету, ниже классе люди, спрама прочемъ народу у несравнѣномъ, недостаточномъ, у противномъ соразмѣрію, т. є. цивилізація, култура или просвештени люди наши, спрама компасту укупногъ народа югославенскогъ, стое као єдна часть, къ десетъ овогъ другогъ реда. Зато почети рускимъ єзыкомъ кодъ іошъ оваки рђави околности мислимъ да ніє совѣтно, выше бы пробитачніє было бринути, да найпре єданъ кньжевни єзыкъ у целомъ югославенскомъ свету заведемо, да се Срби, Хрвати, Бугари и Словени братски загрле као што ій є и само єстество загрлило, да се овы народа, кньижевне коловође на єдно урочено мѣсто, па некъ буде у Београду средина югославенства

*) Вальда доста у Уніону о народной политицы не читаше или нису хтели читати, а особито у чланку „Das Recht der nationalen Politik" славенинъ є показао како политику разумѣ, иначе могли су и у свакомъ числу видити вештину наше политике.

Војвођанка, *лист за књижевност, забаву и новости*, бр. 49/1851, Земун. (Ф. 23, През. сп., а. ј. 1276)

Сава Јовановић. Већ од другог броја назив је проширен у *Позорник Војводства Србије*, али је врло брзо дошло до нове измене, тако да је коначни назив био *Позорник Војводине Србије*. Лист је активно учествовао у расправи око судбине Војводине супротстављајући се хрватским листовима *Славенски југ*, *Зидславише цајтунг* и *Народне новине* (*Narodne novine*). Ови листови су заступали тезу о хрватској припадности Срема, као и то да би Војводина требало да се уједини с Хрватском, а да хрватски бан уједно буде и српски војвода. Подржавајући одлуке Мајске скупштине и гледиште патријарха Јосифа Рајачића *Позорник* је писао против припадности Срема Хрватској и спајања банског и војводског достојанства, пошто Срби нису желели хрватску премоћ и гушење православља.[298] *Позорник* је дочекао оснивање Војводства Србије и Тамишког Баната, пишући да српске тежње и захтеви нису испуњени.[299] Излазио је до јануара 1850. године. Уредник последњег броја је био Константин Марковић.

Године 1851. под уредништвом Милорада Медаковића излазила је у Земуну *Војвођанка, лист за књижевност, забаву и новости*.[300] *Војвођанку* је издавала Штампарија Данила Медаковића. То је био први српски лист који се појавио на територији Аустријског царства после Револуције 1848/49. Милорад Медаковић је најпре 1850. године поднео захтев за издавање листа *Шумадинка*, у Земуну или Новом Саду, јер је овај лист био забрањен у Београду, али није добио дозволу од министра Баха.[301] Медаковић је затим тражио покретање *Посавке* у Новом Саду, новог листа умереног смера за неговање корисних обичаја и саопштавање кратких вести, међутим није наишао на разумевање код земаљског шефа Мајерхофера. Медаковић се тада обратио војним властима у Земуну, које нису биле под Мајерхоферовом управом и које су му одобриле издавање књижевног листа

298 *Позорник Војводине Србије*, бр. 36–39/1849.

299 *Исто*, бр. 65/1849.

300 АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 1276.

301 Исто, а. ј. 978.

Војвођанка, али с ограничењем да се он може пласирати само на подручју Војне границе.[302] Ипак, и поред забране, овај лист се читао и на подручју Војводства Србије и Тамишког Баната. У *Војвођанки* су своје песме објављивали црногорски владика Петар Петровић Његош и Милица Стојадиновић Српкиња. Због панславистичких текстова, тј. текстова о јединственом језику Словена, *Војвођанка* је била под ударом аустријских власти. Нарочити сукоб је постојао између *Војвођанке* и српске владе у Београду, која је оштро цензурисала овај лист и која је на крају издејствовала то да војне власти у Земуну забране *Војвођанку*.[303]

Милорад Медаковић је од 1851. године такође уређивао политички лист *Јужна пчела*, којег је у Темишвару издавала Штампарија Бајхлових наследника, а затим је лист већ у првој години пресељен, те је излазио у Штампарији Данила Медаковића у Новом Саду.[304] Лист није много писао о политици аустријске државе, већ више о привредном животу у Војводству Србији и Тамишком Банату, затим о српским школама, православним црквама и прославама, приликама у Србији, Црној Гори, Босни и Хрватској итд. *Јужна пчела* је такође објављивала чланке у којима је критикован православни клир. Тако је патријарх Рајачић прозван да не посвећује довољно бриге српским интересима, односно да се епископи и архимандрити не брину довољно о унапређењу положаја српског народа и буђењу националног духа.[305] Намесник Коронини је сматрао да Милорад Медаковић превише инсистира на националној идеји, и зато је забранио његов лист. *Јужна пчела* је забрањена 1852. године када је објављен чланак који је писао о томе да су Срби из Руме у великом националном заносу ишли да се поклоне крсту цара Душана, којег је из Дечана донео један од калуђера.[306]

За разлику од *Јужне пчеле*, листа грађанског модерног правца, у Земуну је од 1852. године, након одобрења војног и цивилног намесника Коронинија, почео да излази конзервативни лист *Српско-народни вестник*,[307] уз који је стала православна црквена јерархија. Лист, који је био намењен Србима у Војној граници и Војводству Србији и Тамишком Банату, је уређивао учитељ Милош Лазаревић, а издавала Штампарија Игњата Карла Сопрона. *Вестник* није био под ударом цензуре апсолутистичке власт, јер је на умерен начин писао о политичким догађајима и приликама у аустријској држави,

[302] В. Ђ. Крестић, *Историја српске штампе у Угарској...*, 110, 111.

[303] *Исто*, 112, 113.

[304] ИАГНС, Ф. 1, Магистрат Слободног краљевског града Новог Сада (1748–1918), 1748–1918, a. j. 3227(A)/1851.

[305] АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 1816.

[306] Исто, а. ј. 2394; *Јужна пчела*, бр. 29/1852.

[307] Л. Ћелап, „Српска штампа у Војводини за време Баховог апсолутизма (1851–1860)", у: *Зборник за друштвене науке*, бр. 23, Матица српска, Нови Сад 1959, 99, 100.

на Балкану и шире у Европи. Лист се залагао за сарадњу Срба, Хрвата, Мађара и Немаца. С друге стране, *Срūско-народни весūник* је долазио у сукоб са *Србским дневником* у вези са династичком борбом за престо у Србији. Док је *Дневник* подржавао Обреновиће, *Весūник* је стао на страну Карађорђевића.[308] Значајне несугласице између ова два листа избиле су и због различитих ставова о пресељењу Матице српске из Пеште. *Весūник* је за разлику од *Србскоī дневника* био против пресељења у Нови Сад, тј. залагао се за пресељење Матице српске у Карловце, у центар српске културе и духовности, седиште патријарха и средиште образовања, религијског и моралног васпитања.[309] Због финансијских потешкоћа, *Срūско-народни весūник* је престао да излази 1853. године.

Најзначајнији лист који је излазио за време Војводства Србије и Тамишког Баната је био политички лист *Србски дневник*,[310] којег је уређивао и издавао у својој штампарији у Новом Саду Данило Медаковић. Он је 1852. године добио концесију за издавање овог листа, као и његовог белетристичког додатка под називом *Седмица*.[311] Захваљујући текстовима Ђуре Јакшића, Јована Стерије Поповића, Лазе Костића, Јована Хаџића и других знаменитих личности *Седмица* је од додатка *Србском дневнику* прерасла у значајни књижевни лист. *Србски дневник* је врло брзо скренуо пажњу аустријских власти објавивши један чланак панславистичког садржаја. Наместник Коронини је случај пријавио Врховној полицијској управи у Бечу, а у једном од будућих писама је Медаковића назвао српским ултрашем.[312] *Србски дневник* је опомињан због начина на који је писао о односима Црне Горе и Турске, као и Аустрије и Црне Горе, тј. због чланака који су узбуњивали јавно мњење.[313] Аустријским властима је сметало што Медаковић велича црногорски народ, а с друге стране заборавља на црногорске банде, које су често чиниле и више од стотину људи, које су пљачкале, харале и убијале, како на аустријској територији, тако и у турским провинцијама. Такође, било је спорно то што су се 1848. године хиљаде Црногораца прикључили побуњеном народу у аустријској Албанији.

Лист је имао антиклирикално и обреновићевско усмерење, те је Данило Медаковић дошао у сукоб са епископом далматинским Јеротејем Мутибарићем који се жалио на повреду части. Исто тако, против уредника *Србскоī дневника*, због повреде части и клевете, тужбу је поднео Јаков Жи-

308 *Срūско-народни весūник*, бр. 5/1853.

309 *Исūо*, бр. 33/1852.

310 http://digital.bms.rs/pub.php?s=RPSr-fol-10; 3. септембар 2014.

311 АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 2440, 2497, 2532, 3017.

312 Исто, 2707; В. Ђ. Крестић, *Исūорија срūске шūамūе у Уīарској...*, 128.

313 АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 3689, 3727, 4033.

СЕДМИЦА.

ЛИСТЪ за ЗАБАВУ и НАУКУ.

БРОЙ 40. Неделя 26. октобра 1858. ГОД. VII.

Марко Кралѣвићъ и Мисирлия Ћано.*)

Диванъ чини Отмановићъ царе,
По имену Мехмеде султане,
На дивану окупио Турке,
Яничаре свое лале праве,
Све му лале на дивану стале,
А предъ нъима султанъ проговара:
„Чуете ли, мое лале праве,
Но чуете, али нехаете,
Ђе е моя азна покрадена,
Азнадари ядни изгинули?
Турци вичу: Нико него Марко!
А каури: Ние никадъ Марко!
Но има ли у Стамболъ Турчина,
Ковга е була породила,
И турскиемъ млѣкомъ задоила,
Да отиде у Прилипу Марку,
Да доведе мене жива Марка,
Я л' одъ Марка да донесе главу?
Честита ћу нъега учинити.
Даћу нъему на Босну везирство,
Безъ промѣне за деветъ година,
Да нетражимъ паре ни динара."
Ко чуяше, онъ се глувъ чиняше,
Ко гледаше, очи затвараше,
До Турчина Мисирлие Ћана.
Ћано цару 'вако одговара:
„Я ћу поћи, нашъ честити царе,
И довести тебе жива Марка."
Вели царе: „Невиђу прилике,
Но се боимъ, свезаће те Марко."
А вели му Мисирлия Ћано:
„О шта си се, царе, препануо?
А тако ми дина и имана,
И турскога поста рамазана,
Ето кажу три србске войводе,
Прво кажу Кралѣвићу Марка,
А другога Обилићъ Милоша,
А трећега Релю Босанскога,
Свой троици би свезао руке,
Да ме неби мое заболѣле,
А нек' мо ли сам' Кралѣвић' Марку.
Но ми нудай плетена гайтана,
И нудай ми паклену камџию,
Да гайтаномъ вежемъ Марку руке,
А камџиомъ да ти гонимъ Марка,
Да ти прие у Стамболу дође."
Кадъ е царе Ћана разумио,
Па му даде плетена гайтана,
И даде му паклену камџию.
Оде Ћано право у Прилипу;
Али ноћу у Прилипу дође,
Међу акшамъ и међу яцию,
Када Марко на вечери бяше.
Задрма му алкомъ на вратима,
А изъ куле Марко проговара:
„Кои ноћасъ дрма на авлию?"
А вели му Мисирлия Ћано:
„Немой тако, Кралѣвићу Марко,
Но отвори одъ авлие врата,
Тебе зове Мисирлия Ћано."
А кадъ зачу Кралѣвићу Марко,
Па оскочи на ноге лагане,
Одъ авлие отвори му врата,
Па улѣзе у авлии Ћано.
За здравлѣ се они упиташе,
Па заедно на кулу одоше.
Сѣде Марко софри вечерати,
Па говори Мисирлии Ћану:
„Сѣди, Ћано, ако пиешъ вина,
Є л' у кући много немамъ вина,
Чаша танка, а мало дубока,
Нема у ньой но двадесетъ ока,
За неволю да е диелимо,
Докле сутра друго набавимо."
А вели му Мисирлия Ћано:
„Немашъ када пити вино, Марко,
Єръ е царе мене оправио,
Да ти вежемъ руке наопако."
А вели му Кралѣвићу Марко:
„Камено ти у цара узданъ!
Него сѣди да пиемо вина."
А вели му Мисирлия Ћано:
„Устай, Марко, да ти вежемъ руке!"
Па потеже паклену камџию,
Те удари Кралѣвића Марка,
По плећима Марка ударио:
Ал' погледа попрieко Марко,
У руци му пуна чаша вина,
Жао му е пуномъ ударити,
Него на ма попи вино Марко,
Па га празномъ чашомъ ударио,
Докъ му прште чело на четворо,
Ћано паде главомъ на тавану.
Скочи Марко, па извуче Ћана,
Па отиде у свое подруме,
Па изведе Шарца дебелога,
Гони Шарца право у Стамболу.
Докле Марко у Стамболу дође,
Цареве га слуге опазише,
Отрчаше цару муштулуци:
„Муштулукъ ти, нашъ честити царе,
Ево вама Кралѣвића Марка!"
Вели царе: „А ђе ли Ћано?" —
„Марко иде, а неима Ћана."
У то Марко цару предъ сарае,
Па одяа своега Шарина,
Па привеза Шарца о диреку,
А отиде цару на дивана;
И кадъ цару дође на дивана,
Полуби га у скутъ и у руку,
Измаче се, стаде га дворити,
А вели му Отмановићъ царе:
„Синко Марко, а камо ти Ћано?"
На то цару одговара Марко:
„Чудимъ ви се, царе господаре,
Што питате, ђе су потурице,
Кои пию узъ рамазанъ вино,
А Влаинѣ на срамоту любе,
Што но турска вѣра неподноси."
А царъ Марку на то одговара:
„Неговори, я ти невѣруємъ,
Ти си Ћана погубио мога,
По извади твою саблю бритку,
Да е виђу, е ли ти крвава."
Марко цару тако проговара:
„Немогу е, царе, извадити,
Што е нећу крви напоити,
Єре самь се Богу заклиняо,
Да е нећу никадъ извадити,
Што е нећу крви напоити."
А царъ Марку тако одговара:
„Немой, Марко, Бога преварити,
Но извади твою саблю бритку,
И порежи єдно Туре младо,
Синко Марко, по руци лиевой,
Да ти неби Бога преварио."
А кадъ Марко цара разумио,
Итро Марко саблю извадио,
И omaну око себе ньоме,
Докъ исече око цара Турке,
Двие оџе, четири кадие,
И четири учтугли везира,
Пакъ и ћаю цару узъ колѣно.
А царъ скочи на ноге лагане,
Па говори Кралѣвићу Марку:
„Нека, Марко, да га Богъ убие,
Не реко ти, да сиечешъ Турке!"
Марко цару на то одговара:
„Нека, царе, шућуръ Богу хвала,
Кадъ остаде твоя здрава глава."
Царъ с' одъ Марка бѣше поплашио,
Па извади стотину дуката:
„На ти, Марко, па се напи вина,
Немогу те очима гледати."
Марко цару тако проговара:
„А што ће ми, царе господаре,
Да ихъ броимъ, брояти ихъ незнамъ,
Да ихъ мѣримъ, мѣрити неумѣмъ,
Но ми нудай твоега вермана,
Ђегодъ дођемъ, да я пиемъ вина,
Марко пити, а царъ ће платити —
Све у здравлѣ цара честитога!"
Царъ му брже направи вермана,
Па га даде Кралѣвићу Марку,
Марко цара полуби у руку,
Па улѣзе по Стамболу Марко;
Ђегодъ нађе одъ вина меане,
Свудъ онъ сврће, те онъ пие вина
Врхъ вермана цара честитога. —
Стоя Марко за петнаестъ дана,
Докъ у Стамболъ нестануло вина.

*) Ову лепу песму узели смо изъ „Црногорскихъ Гусала", валяне збирке црногорскихъ песама, кою е г. Стефанъ Поповићъ издао летосъ у Београду. Заиста заслужуе ова збирка, да е сваки Србинъ набави, а то може учинити, єрь кньига стои само 40 кр. ср.
У.

Романъ єдногъ сиромашногъ младића.

(Изъ „Revue des Deux-Mondes.")
(Продуженѣ.)

„Госпођице, ви ми се недате извући; морамъ се поверити вашой дискретии. Незнам, хоће ли вамъ бити познато име Шамси Дотривъ?"

„Да како да знамъ; Шамси Дотривъ то е єдна честита стара породица. Па шта ћете съ тимъ?"

„Данасъ я представлямъ ту породицу."

„Ви?" рече госпођица Порхое и застаде уєданпутъ; „ви сте Шамси Дотрив?"

„Єсте, госпођице."

„То е друго питанѣ," рече она; „дайте ми, синовче, руку, и приповедите ми ваша приключеня."

Кад е већ дотле дошло, то самь мислио, да немогу више ништа таити. Мучну приповедку одъ несреће мое породице башъ самь свршио, кадъ дођосмо до єдне кућице сасвим тесне и ниске, узъ кою е съ єдне стране био шилястъ голубинякъ.

„Уђите, маркеже," рече ми кћи гаелских кралѣва, зауставивши се на прагу свое ядне налате, „уђите, молимъ васъ."

Мало затимъ уведе ме у єдну малу салу опекомъ патосану; на изветрелимъ тапетима висило е десетакъ ликова нѣнихъ предака, украшени войводскимъ плаштомъ; изнад комина висио е врло лепъ сатъ. Неколико наслоняча и єдно старо канабе на танким ногама беше остали намештай у овой соби, коя е сасвимъ спретна била и где се осећао измешанъ задахъ одъ перунике, шпаньолскога бурмута и осталихъ мириса.

Седмица, *лист за забаву и науку*, бр. 40/1858, Нови Сад (Ф. 23, През. сп., а. ј. 20140)

вановић, главни секретар Савета Кнежевине Србије. Против Медаковића је вођен поступак такође и због повреде части француског конзула у Београду.[314] За време Кримског рата *Србски дневник* је био под посебним надзором због отвореног русофилског и пансловенског иступања, а насупрот

[314] Исто, а. ј. 2921, 4697, 4926, 5120, 11983, 12059, 13481, 13634, 15724, 19484

Турској и њеним савезницима.[315] Због писања о немирима у Француској и атентату на Наполеона III, Медаковић је 1858. године усмено опоменут да не објављује чланке који француској влади отежавају смиривање ситуације и спречавање револуције.[316] После низа опомена, у септембру 1858. године *Србски дневник* је забрањен, зато што је подгревао револуционарна стремљења против кнеза Александра Карађорђевића.[317]

Седмица, коју је као и *Србски дневник* од почетка 1858. године уређивао Ђорђе Поповић,[318] је стављена под посебну присмотру. Већ у новембру 1858. године забрањен је и рад *Седмице* због непоштовања Закона о штампи, тј. због писања о међународним односима између Француске, Турске и Црне Горе, односно Русије и Америке,[319] да би у децембру исте године оба листа добила дозволу да поновно излазе. Уредништво је поново преузео Данило Медаковић. Међутим, *Србски дневник* је и даље био под надзором, јер је при Намесништву у Темишвару радио посебан преводилац-ревизор, који је контролисао рад овог часописа.[320] Браћа Медаковић су такође била под нарочитом присмотром, праћено је њихово кретање и њихови послови.[321]

Од јуна 1859. године уредник *Србског дневника* је био Јован Ђорђевић,[322] а од 1860. године се овај лист штампао у Епископској штампарији. Лист је под Ђорђевићевим уредништвом опоменут од стране власти зато што је писао о лошем снабдевању војске током Рата за независност Италије. *Србски дневник* је такође добио упутство да одбије сваки чланак који би евентуално критиковао мир који је склопио аустријски цар, односно који би агитовао за присједињење Истре Венецији.[323] Ђорђевић се држао упутства и у овом преломном периоду је вешто избегавао сваку ситуацију која би изазвала реакцију власти и полиције. Штавише, *Србски дневник* је стекао наклоност власти, али с друге стране читаоци код њега више нису препознавали јасно национално и политичко усмерење. У време великих незадовољстава апсолутизмом, његовог слабљења, а затим и краха, *Дневник* је остао без икакве иницијативе. То је резултирало тиме да је овај лист изгубио готово две трећине претплатника. Тек у периоду после Октобарске дипломе, када

....

[315] В. Ђ. Крестић, *Историја српске штампе у Угарској...*, 134, 135.

[316] АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 16592.

[317] В. Ђ. Крестић, *Историја српске штампе у Угарској...*, 142, 143.

[318] *Исто*, 143.

[319] АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 19757, 20104.

[320] Исто, а. ј. 20582.

[321] Исто, а. ј. 21039, 21355, 22481, 22884, 22893, 23454, 23710, 23754, 24052, 24101, 24682, 25941, 27381, 27568.

[322] Исто, а. ј. 22861.

[323] Исто, а. ј. 23360, 23680, 24804.

је постало јасно да ће Беч игнорисати српске националне интересе за рачун мађарских, *Србски дневник* је око себе окупио српску грађанску интелигенцију, која је у овом листу активно развијала националну идеју. Одлучујућу улогу у настанку новог национално-политичког програма *Србског дневника* је имао Светозар Милетић.[324] У овом листу је објављен и његов чланак *На туцин дан 1860*.

Световид, централни лист за просвету, новости, трговину и моду је уређивао и издавао Александар Андрић. Након добијања концесије, *Световид* је покренут 1852. године у Темишвару у Штампарији Бајхлових наследника.[325] Према програму који је Андрић саставио, циљ *Световида* је био да читаоцима приближи словенску уметност и књижевност, не само тадашњу, већ и стару, древну. Међутим, Андрић се одмах оградио да словенство које ће лист неговати неће бити под утицајем пансловенских идеја. Лист је требало да има и образовну улогу, тј. да објављује садржаје из историје, географије, етике и пољопривреде. Исто тако, кратке вести, занимљивости и енигматске садржаје: загонетке, шараде, анаграме, логогрифе и афоризме. У прво време, *Световид* је привукао знамените сараднике. Објављивани су радови Вука Караџића, Јована Стерије Поповића, Димитрија Тирола, Исидора Николића, Ђорђа Рајковића и других. Ипак, почетни успех је кратко трајао с обзиром на то да је *Световид* врло брзо остао и без сарадника и без читалаца.

Андрић је већ у децембру 1852, преселио лист у Беч, где је штампан у Штампарији Јерменског манастира,[326] с надом да ће тамо побудити веће интересовање. Међутим, материјални положај *Световида* се није поправио. Андрић је променио уређивачки концепт и оријентацију издања у политички лист, јер је мислио да ће у време велике политичке кризе и Кримског рата политички текстови бити занимљивији за читаоце. Од 1854. године лист је излазио под називом *Светoвид, централни дневник за политику и белетристику*. Овај лист је 1855. године добио свој белетристички прилог под називом *Светозор*, који је излазио до 1856. године. Исте године, Андрић је своја издања почео да штампа у својој штампарији, коју је у међувремену купио. Неопходну материјалну помоћ за даље излажење *Световида* је добио из Београда, тако да је лист постао званични орган карађорђевићевске власти.[327] *Световид* је био лист конзервативне оријентације, јер је национално-политичку идеју која се код Срба развила за време Револуције 1848/49.

....

[324] В. Ђ. Крестић, *Историја српске штампе у Угарској...*, 169–172.

[325] АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 2333, 2365, 2451, 2564.

[326] Исто, а. ј. 3641.

[327] *Светoвид*, бр. 77/1856.

године, и у периоду након ње, сматрао фантазијом.[328] Андрић је хтео да се приближи режиму, те је чак предложио министру Баху да *Светиовид* постане службено гласило Војводства Србије и Тамишког Баната на српском језику. Међутим, његов предлог су одбили и Намесништво у Темишвару и Бах.[329] Власт није хтела да прави конкуренцију свом званичном листу на немачком језику, *Темешварер цајтунгу* (*Temesvarer Zeitung*). Иако није нападао власт, *Светиовид* је као српски лист који је заступао идеју словенства, био под сталном присмотром. Режиму је сметало што се *Светиовид* позива на старе српске привилегије. Андрићу је посебно замерено што је написао књигу *Историја Кнежевине Црне Горе*, која је према оцени намесника Коронинија представљала „апотеозу разбојничком народу".[330] Од 1859. године, када је почео да слаби апсолутизам, *Светиовид* је постепено мењао курс. У њему су се све више појављивали чланци који критикују аустријску власт и централизам, због чега је овај лист био забрањен. Желећи да се склони од неприлика, Андрић се преселио у Београд, али тамо, будући да је на власт дошла династија Обреновић, није био у милости. Ипак, од 1860. године, *Светиовид* је наставио са излажењем.[331]

У јуну 1858. године темишварско Намесништво је одобрило издавање *Школског листа* у Новом Саду.[332] Уредник је био учитељ Ђорђе Рајковић, а издавач Данило Медаковић. *Школски лист* је доносио стручне чланке из области педагогије и дидактике.[333] Лист *Словенка*, који је покренут у Новом Саду 1860. године, је уређивао и издавао Емил Чакра. *Словенка* је показивала тенденције ка књижевном уједињавању Срба и Јужних Словена и ка истицању њихове славне историје.[334] *Даница*, *лист за забаву и књижевност* је излазио у Новом Саду од 1860. године. У овом листу, који је уређивао и издавао Ђорђе Поповић, штампане су песме, приповетке, позоришни комади, прикази књига и др. *Ратар*, *новине за господарство*, *радиност и трговину* су излазиле у Карловцима, од 1855. до 1856. године. Издавао их је и уређивао Димитрије Петровић. Новине су штампане у Штампарији Данила Медаковића. *Месечар*, *шаљиви лист* је излазио у Новом Саду 1860. године. Лист је уређивао и издавао Димитрије Михаиловић. Сарадници *Месечара* су били Јован Суботић и Јован Јовановић Змај.[335] *Подунавку*, *лист за науку*, *забаву*

....

[328] *Исто*, бр. 36, 39/1854.

[329] В. Ђ. Крестић, *Историја српске штампе у Угарској*..., 156, 157.

[330] АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 2564, 3427, 3641, 16035.

[331] В. Ђ. Крестић, *Историја српске штампе у Угарској*..., 162–164.

[332] АВ, Ф. 23, Одељења, фасц. 20-1167, 1858, бр. 82, 7933; АВ, Ф. 1, а. ј. 3555/1858.

[333] http://ubsm.bg.ac.rs/cirilica/zbirka/novina/skolski-list-1858-1901, 10. септембар 2014.

[334] АВ, Ф. 1, а. ј. 1425/1860.

[335] С. Новаковић, *Српска библиографија за новију књижевност 1741–1867*, Српско учено

и новости,[336] је уређивао, издавао и штампао Игњат Карло Сопрон. Лист је излазио у Земуну у периоду од 1856. до 1858. године.

На територији Војводства Србије и Тамишког Баната значајан број читалаца и претплатника[337] су имале и *Србске новине* које су излазиле у Београду.[338] Овај лист је редовно извештавао о приликама у Војводству и у Аустријском царству, али његов начин писања није одговарао властима у Темишвару и Бечу.[339] *Српске новине* су писале о лошем положају српског народа у Војводству, одсуству Срба у Земаљској управи, незадовољству у Срему због увођења новог намета, нефункционисању судова, незадовољавајућем положају Војне границе и сл. Чак је и аустријски конзул у Београду ургирао код уредника и издавача *Србских новина* Милоша Поповића поводом писања о Војводству Србији и Тамишком Банату. Недуго након тога овај лист је забрањен, али је забрана брзо укинута, уз напомену, да ће убудуће садржај чланака бити строго надгледан.[340]

Читаонице

Српске читаонице су биле оснivане непосредно пред настанак Војводства Србије и Тамишког Баната, четрдесетих година 19. века.[341] Оне су представљале грађанска удружења за неговање националне културе и традиције, сабиралишта образоване интелигенције, која су се борила за очување језика и писма, неговање националне свести и развој културног живота. Читаонице су представљале такође и вид политичког организовања Срба, те су биле под сталном присмотром аустријских власти. Тако је Читаоници у Темишвару 1853. године претила забрана рада због тенденција усмерених против Царевине и идеја о уједињењу свих Срба у један савез, које је заговарао Димитрије Тирол.[342]

Грађани су у читаоницама могли да се упознају са књигама, новинама и часописима из земље и иностранства, које су куповане од њихових чланарина и прилога. На тај начин су српске читаоница имале улогу народних

друштво, Београд 1869, 570; В. Ђ. Крестић, *Историја српске штампе у Угарској*..., 307.

336 http://ubsm.bg.ac.rs/cirilica/zbirka/novina/podunavka-1856–1858, 27. септембар 2014.

337 АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 1250.

338 http://scc.digital.bkp.nb.rs/collection/srpske-novine, 6. септембар 2014.

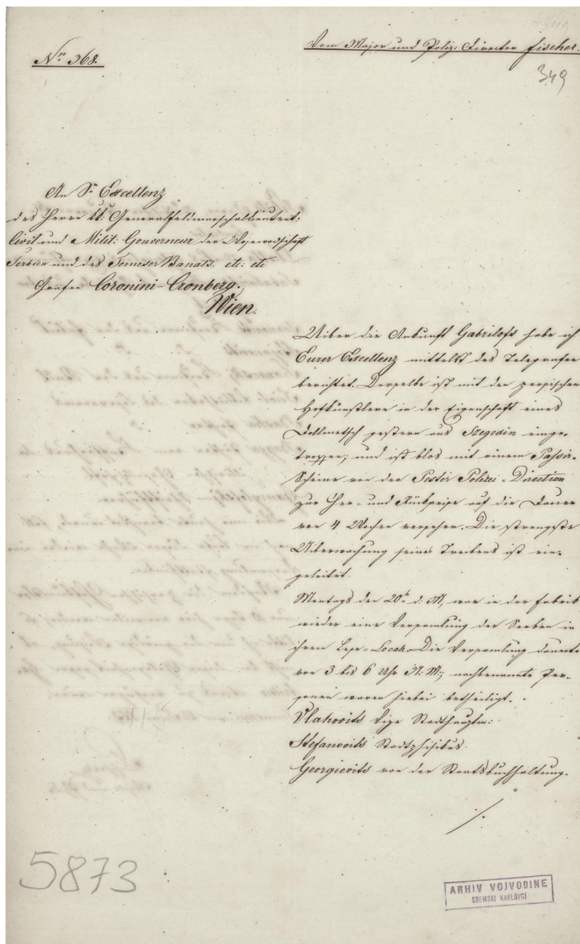
339 АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 839, 867.

340 Исто, а. ј. 987, 1977, 1978, 2164, 24297.

341 Б. Ковачек и др., „Читаонице Срба у XIX веку”, у: *Годишњак Библиотеке Матице српске за 1992*, Нови Сад 1993, 106–135.

342 АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 4209.

библиотека, а многе су касније наставиле рад као јавне библиотеке, и раде и данас. Читаонице су својим фондовима помагале и друга удружења, а неретко су организовале и различите културне и уметничке манифестације и догађаје. Тако је Сомборска читаоница пружала финансијску помоћ Друштву српског позоришта у Сомбору,[343] док је Темишварска читаоница организовала позоришне представе, игранке са беседама, балове и друге скупове.[344] На подручју Војводства Србије и Тамишког Баната српске читаонице су, поред Сомбора и Темишвара, радиле и у другим местима, Иригу, Вршцу, Новом Саду, Великој Кикинди, Баји итд.

№ 368.

349

Coronini-Cronberg

Wien

5873

ARHIV VOJVODINE
SREMSKI KARLOVCI

1853, Темишвар. Извештај да је одржана Скупштина Српске читаонице у Темишвару, са именима учесника.
(АВ, Ф. 23, През. сп., а. ј. 5873)

Делатност српских читаоница је у великој мери ослабила након Револуције 1848/49. године. Тако и најзначајнија српска читаоница 19. века, Читаоница у Новом Саду, није била активна иако је било покушаја да се њен рад обнови. На пример, 1853. године је одржана скупштина Читаонице, али са малим одзивом чланства који нису поседовали важећи Статут, већ су се само усмено подсећали његових одредби. Скупштина је расправљала о капиталу Читаонице, уз намеру да се организује нова скупштна са масовнијим одзивом чланова, чак и оних који не живе, нити су живели у Новом Саду.[345] Међутим, тек на иницијативу *Србскоī дневника*, у септембру 1859. године, се озбиљније приступило обнови Новосадске читаонице.[346]

343 АВ, Ф. 35, а. ј. 17/2, 17/5.

344 АВ, Ф. 23, Президијални списи, а. ј. 5873, 9228.

345 Исто, а. ј. 6402.

346 *Србски дневник*, бр. 69, 76, 78, 89, 101/1859; бр. 9, 35, 87/1860.

Одржано је неколико скупштина бивших чланова на челу са Јованом Хаџићем, који су саставили нацрт Устава Читаонице и који су Намесништву у Темишвару упутили захтев за обнову рада. Намесништво је 22. децембра 1860. године потврдило Устав, да би 2. марта 1861. била одржана Скупштина на којој је за председника Читаонице изабран др Светозар Милетић, а на место секретара постављен Јован Јовановић Змај.[347] Одмах након обнове, Српска читаоница у Новом Саду се активно укључила у питање политичког положаја српског народа у аустријској држави, што је јасно показано већ у *Туцинданском* чланку који је Милетић потписао као „Едан члан новосадске србске читаонице".[348]

Закључак

Војводство Србија и Тамишки Банат је настало у доба великих историјско-револуционарних промена, непосредно по окончању епохе феудализма.

Средина 19. века представља време сталних народних немира широм Европе. Либерална идеологија, која се брзо ширила, све је јаче истицала првенство права индивидуе и захтев за демократизацијом друштва. Револуција 1848/49. године је донела епохалне друштвено-економске промене ослобађајући сељаке од зависног, кметовског положаја. Тако је и у Аустријском царству, односно у Војводству Србији и Тамишком Банату, спроведен процес растерећења земљишта од феудално-вазалних и камералних односа, а нови, реформисани порески систем је важио једнако за све. Сељаци су постали власници пољопривредне земље, али је њен највећи део остао у рукама велепоседника, који су постепено прелазили на капиталистичку производњу. У овом периоду, обогатили су се и неки српски велепоседници. Развој капитализма након Револуције, донео је нова технолошка открића и напредак у индустрији: прехрамбеној, текстилној, дуванској, грађевинској, рударској итд.

Велике друштвене промене су се одвијале у сталном сукобу грађанских, верских и политичких слобода са апсолутизмом. Аустријска апсолутистичка власт је Октроисаним уставом загарантовала грађанска права, али је озакоњивању нових друштвених односа приступила с циљем да учини Царство јаком централистичком и унитарном државом с јединственим политичко-правним системом. У том смислу, слободе су загарантоване кроз

....

347 Д. Којић, *150 година Градске читаонице у Новом Саду*, http://www.gbns.rs/istorijat.html, 8. октобар 2014.

348 *Србски дневник*, бр. 102/1860.

пројекат органског законодавства Аустријског царства. Наиме, Општи грађански законик из 1811. године постао је обавезујући за све круновине, те и за Војводство Србију и Тамишки Банат, као и Кривични законик из 1803. године, који је допуњен новим одредбама. Такође, остварена је и јединственост судског поступка, како у кривичним, тако и у ванкривичним судским стварима. Даље реформе су спровођене путем различитих одлука, наредаба и закона, који су доношени мимо уставних начела, ауторитетом и применом силе.

Деветнаести век није био обележен само појавом либералне идеологије, већ и појавом национализама, који су врло брзо постали снажне реформске снаге у Европи, решене да своје циљеве остваре народним немирима и револуционарним покретима. У Аустријском царству, 1848. године, такође су били мобилисани угњетени народи постављајући националне захтеве. Тако су и Срби тражили своја национална права одржавајући на тај начин континуитет националне идеје, која је зачета још за време Велике сеобе. Национализам је израстао из романтичарске реакције на универзалност хуманизма и ренесансе. С друге стране, национализам се лако повезао с либерализмом. Наиме, етничке заједнице су се трансформисале у заједнице засноване на принципу политичког индивидуалитета, чиме је национализам добио смер од етницитета ка држављанству.

Циљ националних држава у 19. веку је био да превазиђу феудалну расцепканост територија, обухватајући под собом различита војводства, кнежевине, грофовије, бановине и сл., затим успостављање целовитог тржишта с јединственим царинским, мерним и новчаним системом, као и помирење етничких, моралних и религијских разлика. Међутим, духовна клима Европе средином 19. века је водила до тога да су се различити народи одлучили да истакну природно право на самоопредељење. Супротстављеност национално-политичких идеологија резултирала је у крвавим сукобима. Народи Аустријског царства, међу њима и Срби, хтели су више самосталности, али је то било тешко остварити у време Баховог апсолутизма. Након Револуције, на територији данашње АП Војводине дошло је до значајних промена у суверенитету. Поигравајући се националним интересима Срба и Мађара, бечки двор је за властиту корист подржавао час један, час други народ. Године 1849. један део територије Краљевине Угарске је одвојен, а од њега је формирана нова царско-краљевска круновина Војводство Србија и Тамишки Банат, која је само декларативно представљала аутономију српског народа. Међутим, Војводство је врло брзо изгубило свој суверенитет, тако што је 1860. године укинуто у територијалном, а почетком 1861. године и у институционалном смислу, интегришући се поново у Угарску.

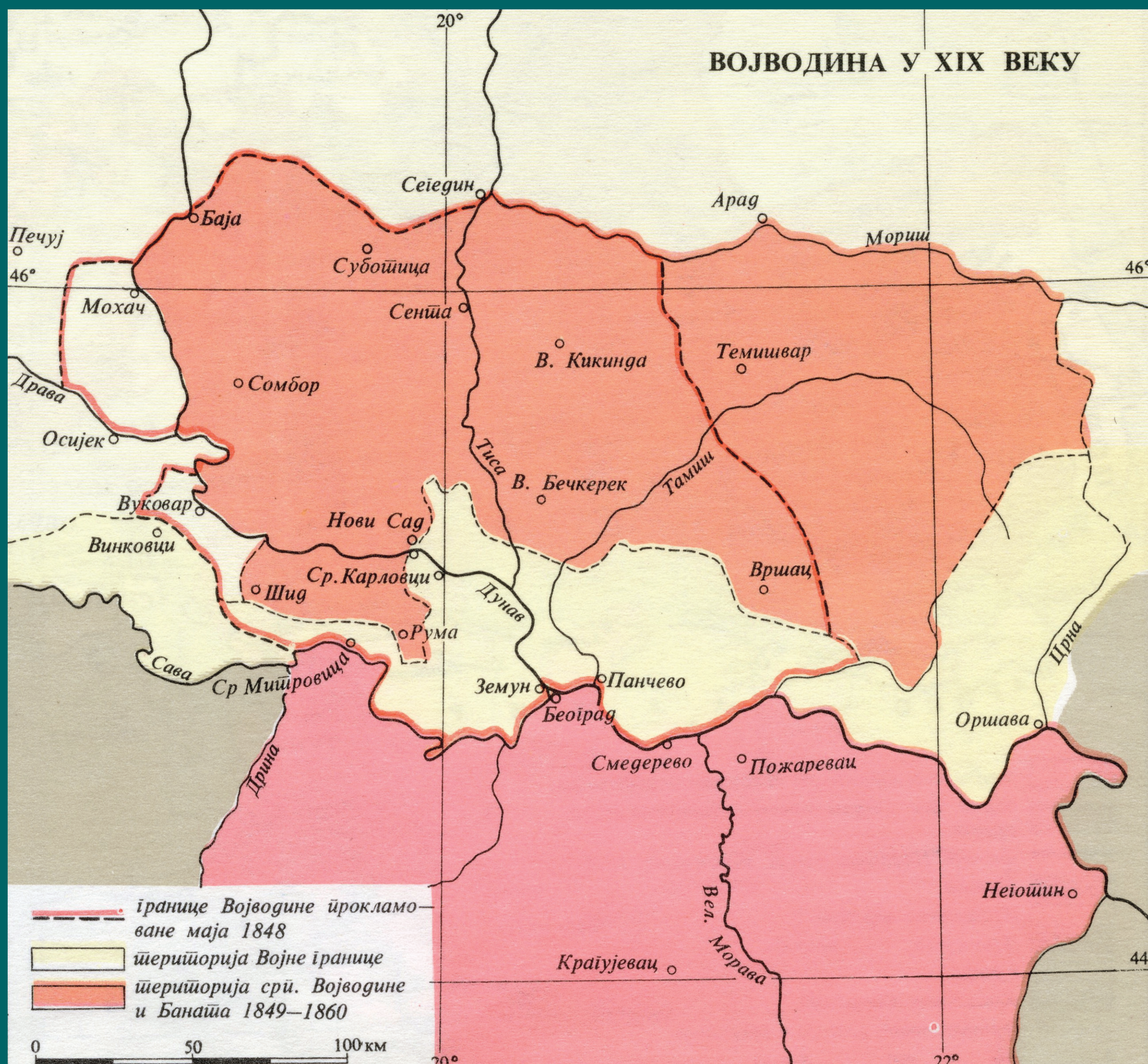
Војводство Србија и Тамишки Банат није испунило готово ниједан од најважнијих српских националних захтева, иако су Срби у извесној мери

учествовали у раду институција и јавних служби, имали неколицину значајних привредника, имали своје школе и према околностима неговали своју културу. Међутим, ова круновина је представљала реалну историјску меру српске националне идеје у апсолутистичкој држави. „Срби ни пре ни после тог једанаестогодишњег периода нису у Аустрији, а посебно у Аустроугарској имали више од оног што су од бечког двора добили тада."[349] Иако Војводством Србијом и Тамишким Банатом није управљао српски војвода, а званични административни језик је био немачки, ипак су оснивањем ове круновине била остварена два значајна циља. Омеђена је српска национална територија. „Српска Војводина била је засебна круновина, која је имала своје обележје. На međама и свуда виделе су се велике табле с натписом: Српска Војводина у три језика, па су били издавани и пасоши за српску Војводину."[350] Такође, оснивачким патентом од 18. новембра 1849. године је признато „национално и историјско сећање" српског народа. „Ко је очекивао нешто друго у Српској Војводини, није водио довољно рачуна о стварности."[351]

[349] Д. Микавица, *Михаило Полит Десанчић. Вођа српских либерала у Аустроугарској*, Филозофски факултет, Нови Сад 2007, 49.

[350] М. Полит-Десанчић у: *Браник*, бр. 159/1902.

[351] Л. М. Костић, *Српска Војводина и њене мањине. Демографско-етнографска студија*, Добрица књига, Нови Сад 1999, 13.

Војводина у XIX веку (Р. Новаковић, *Школски историјски атлас*, Београд, 1974, 35)

Voivodeship of Serbia and Banat of Temeschwar

Idea of Autonomy in Absolutist State

Zoran Stevanović

Conclusion

The Voivodeship of Serbia and Banat of Temeschwar was created in the age of great historical-revolutionary changes, immediately after the end of the age of feudalism.

The middle of the 19th century was the period of constant national unrests all around Europe. Liberal ideology, which was spreading fast, emphasised more and more the prevalence of rights of individuals and request for democratisation of the society. The revolution 1848/49 brought the epochal social-economic changes liberating peasants from the dependent, serf status. Thus, in the Austrian Empire, including the Voivodeship of Serbia and Banat of Temeschwar, the process of disburdening of land from feudal-vassal and chamber relations was carried out, and a new, reformed tax system was in force as equal for everyone. The peasants became the owners of agricultural land, but its largest portion remained in the hands of large landowner, who were gradually transiting into capitalistic production. In that period, some Serbian landowner got rich as well. The development of capitalism after the Revolution brought new technological discoveries and progress in industry: food industry, textile, tobacco, building, mining, etc.

Huge social changes were in progress in constant conflict of civil, religious, and political freedoms with absolutism. Austrian absolutist government guaranteed civil rights with the Octroyed Constitution, but commencement of legitimizing of new social relations was aimed at making the Empire a strong centralist and unitary state with a unique political-legal system. In that sense, the freedoms were guaranteed through a project of organic legislation of the Austrian Empire. Namely, the General Civic Code from 1811 became mandatory for all the crown lands, including the Voivodeship of Serbia and Banat of Temeschwar, while the Criminal Code from 1803 was supplemented with new provisions. In addition, a unification of the court procedure, in both criminal and other non-criminal court matters. Further reforms were carried out by virtue of different decision, orders, and laws, which were enacted and passed beyond the constitutional principles, based on the authority and by the use of force.

The 19th century was not marked only by the occurrence of liberal ideology, but also by the occurrence of nationalisms, which very quickly became strong reform forces in Europe, determined to achieve their goals through national unrests and revolutionary movements. In the Austrian Empire, in 1848, the oppressed peoples were also mobilised and they were setting national demands. Hence, the Serbs were requesting their national rights maintaining in such a way the continuity of a national idea, which had arisen during the Great Migration already. Nationalism grew from a romanticist reaction on universality of Humanism and Renaissance. On the other hand, national got linked with liberalism easily. Namely, ethnic communities were transformed into communities based on the principle of political individualism, based on which the nationalism got the directions from ethnicity to citizenship.

The objective of national states in the 19th century was to overcome the feudal fragmentation of territories, so as to encompass within them diverse voivodeships, principalities, counties, banovinas, etc., setting of a wholesome market with unique customs, measurement, and monetary systems, as well as establishing peace between ethnic, moral, and religious differences. However, spiritual climate of Europe by the middle of the 19th century resulted with the decision made by different nations to set out their natural right to self-determination. The opposed national-political ideologies resulted with bloody conflicts. The nations of the Austrian Empire, including the Serbs, wanted more independence, but it was difficult to achieve during Bach's absolutism. After the Revolution, in the territory of the current Autonomous Province of Vojvodina, significant changes happened related to sovereignty. Playing with national interests of the Serbs and Hungarians, the Vienna Court supported one or the other nation depending on their own benefit. In 1849, a part of the territory of the Kingdom of Hungary was separated and a new imperial-royal crown land of Voivodeship of Serbia and Banat of Temeschwar was created. It represented the autonomy of the Serbian people only in declarative sense. However, the Voivodeship lost its sovereignty very quickly since it was terminated in territorial sense in 1860 and in the beginning of 1861 in institutional sense as well, and it was re-integrated into Hungary.

The Voivodeship of Serbia and Banat of Temeschwar did not fulfil almost a single crucial Serbian national demands, even though the Serbs were participating in the work of institutions and public services up to a certain extent, they had a few of important entrepreneurs, had their schools and they managed to cherish their own culture depending on prevailing circumstances. However, this crown land represented a realistic historical measure of Serbian national idea in an absolutist state. "Neither before nor after this eleven-year period, the Serbs did not have anything more in Austria, in particular in Austro-Hungary, than what they had been given by the Vienna Court at that time." Although Serbian voivode

was not governing the Voivodeship of Serbia and Banat of Temeschwar, and the German was its official administrative language, two important objectives were accomplished with the establishment of this crown land after all. Serbian national territory got its borders. “Voivodeship of Serbia was a separate crown land which had its own marks. On the borders and everywhere else one could see large boards with the text reading: Voivodeship of Serbia written in three languages, and special passports that were issued for Voivodeship of Serbia.” In addition, based on the founding patent dated November 18th, 1849 the “national and historical memory” of Serbian people was recognised. “Those who expected anything other than the Serbian Vojvodina did not take sufficient account of reality.”

Translation into English
Dubravka Bugarski Alimpić

1853. Генерална карта Војводства Србије и Тамишког Баната са четири граничарске регименте: Петроварадинском, Немачко-банатском, Илирко-банатском и Румунско-банатском, и Тителским граничарским батаљоном, у надлежности грофа Коронини-Кронберга. (АВ, Ф.373, а. ј. 325)

Woiwodschaft Serbien und Temescher Banat
Idee der Autonomie in einem absolutistischen Staat

Zoran Stevanović

Fazit

Die Woiwodschaft Serbien und das Temescher Banat entstand in einer Zeit der großen historisch-revolutionären Veränderungen unmittelbar nach der Beendigung der Epoche des Feudalismus.

Die Mitte des 19. Jahrhunderts war eine Zeit, die von ständigen Umtrieben der Völker in ganz Europa gekennzeichnet war. Die sich schnell verbreitende liberale Ideologie unterstrich immer stärker die Vormachtstellung der Rechte des Individuums und die Forderung nach der Demokratisierung der Gesellschaft. Die Revolution von 1848/49 hatte epochale gesellschaftliche und wirtschaftliche Veränderungen zur Folge, da die Bauern von der Leibeigenschaft befreit wurden. Und so wurde auch im Kaisertum Österreich und somit auch in der Woiwodschaft Serbien und dem Temescher Banat eine Grundentlastung von den feudo-vasallistischen und kameralen Beziehungen vollzogen, während das neue und reformierte Steuersystem für alle auf identische Art und Weise galt. Die Bauern wurden zwar zu Eigentümern der landwirtschaftlichen Grundstücke, doch der größte Teil der Ländereien blieb in den Händen der Großgrundbesitzer, die allmählich zur kapitalistischen Produktion übergingen. In dieser Zeit kamen auch einige serbische Großgrundbesitzer zu großem Reichtum. Die Entwicklung des Kapitalismus nach der Revolution brachte neue technologische Entdeckungen und einen großen industriellen Fortschritt mit sich, und zwar in der Lebensmittel-, Textil-, Tabakwaren-, Bau- und Bergwerkindustrie, aber auch in vielen anderen Industriezweigen.

Die Umsetzung der großen gesellschaftlichen Veränderungen verlief parallel zu einem ständigen Konflikt zwischen den bürgerlichen, konfessionellen und politischen Freiheiten einerseits und dem Absolutismus andererseits. Die österreichische absolutistische Obrigkeit sicherte zwar mit der Oktroyierten Verfassung den Menschen Bürgerrechte zu, doch sie ging an die Legalisierung der neuen gesellschaftlichen Beziehungen mit der Zielsetzung heran, das Kaisertum zu einem starken zentralistischen und unitären Staat mit einheitlichem politisch-rechtlichen System zu machen. In diesem Sinne wurden Freiheiten durch das Projekt der organischen Gesetzgebung des Kaisertum Österreich garantiert.

Das Allgemeine Bürgerliche Gesetzbuch aus dem Jahr 1811 wurde nämlich für alle Kronländer und somit auch für die Woiwodschaft Serbien und Temescher Banat zu einem verbindlichen Gesetzeswerk. Zudem ergänzte man auch das Strafgesetzbuch aus dem Jahre 1803 durch neue Bestimmungen. Des Weiteren wurde ein einheitliches gerichtliches Verfahren eingeführt, und zwar sowohl in Straf-, als auch in anderen Rechtssachen. Weitergehende Reformen wurden in Form von unterschiedlichen Beschlüssen, Verfügungen und Gesetzen durchgeführt, die unter Missachtung der verfassungsrechtlichen Grundsätze durch Autorität und unter Gewaltanwendung durchgesetzt wurden.

Das 19. Jahrhundert war nicht nur durch die Entwicklung der liberalen Ideologie gekennzeichnet, sondern auch durch die Entwicklung unterschiedlicher Nationalismen, die sehr schnell zu überaus mächtigen Reformkräften in Europa aufstiegen und fest entschlossen waren, ihre Ziele mit Hilfe von Volksumtrieben und revolutionären Bewegungen zu verwirklichen. Im Kaisertum Österreich wurden 1848 ebenfalls die unterdrückten Völker mobilisiert, die ihre nationalen Forderungen kundtaten. So forderten auch die Serben ihre nationalen Rechte ein, indem sie auf diese Weise die Kontinuität der nationalen Idee zu wahren vermochten, die bereits zur Zeit der Großen Wanderung aufgekeimt war. Der Nationalismus entwickelte sich aus der in der Romantik entstandenen Reaktion auf die Universalität des Humanismus und der Renaissance heraus. Auf der anderen Seite gelang es dem Nationalismus, sich überaus leicht mit dem Liberalismus zu verbinden. Ethnische Gemeinschaften transformierten sich nämlich in Gemeinschaften, die auf Prinzipien der politischen Individualität basierten, wodurch der Nationalismus sich von der Ethnizität hin in Richtung Staatsbürgerschaft entwickelte.

Das Ziel der Nationalstaaten des 19. Jahrhunderts war die Überwindung der feudalen Aufteilung in kleine territoriale Einheiten und das Verbinden von unterschiedlichen Woiwodschaften, Fürstentümern, Grafschaften, Banschaften u. Ä. zu einem Ganzen sowie die Schaffung eines ganzheitlichen Marktes mit einem einheitlichen Zoll-, Maß- und Geldsystem, aber auch die Versöhnung ethnischer, moralischer und religiöser Differenzen. Das geistige Klima, welches in Europa Mitte des 19. Jahrhunderts herrschte, führte jedoch dazu, dass unterschiedliche Völker sich schließlich dazu entschlossen, ihr natürliches Recht auf Selbstbestimmung zu artikulieren. Gegensätzliche national-politische Ideologien resultierten jedoch in blutigen Konflikten. Die zum Kaisertum Österreich gehörenden Völker, und somit auch die Serben, wollten mehr Selbstständigkeit, doch dies war während der Zeit des Bachschen Absolutismus nur schwer zu verwirklichen. Auf dem Territorium der heutigen Autonomen Provinz Vojvodina kam es zu wesentlichen Veränderungen im Hinblick auf die Frage der Souveränität. Indem er mit den nationalen Interessen der Serben und Ungarn sein Spiel trieb, unterstützte der Wiener Hof seiner eigenen Interessen wegen mal das eine und mal das andere

Volk. Im Jahre 1849 wurde aus einem Teil des Territoriums des Königreichs Ungarn das neue kaiserlich-königliche Kronland die Woiwodschaft Serbien und das Temescher Banat geformt, welches nur deklarativ eine Autonomie des serbischen Volkes darstellte. Die Woiwodschaft verlor jedoch sehr schnell ihre Souveränität, und zwar indem sie 1860 im territorialen und anfangs 1861 auch im institutionellen Sinne aufgelöst und erneut ins Königreich Ungarn integriert wurde.

Die Woiwodschaft Serbien und das Temescher Banat vermochte nahezu keine der wichtigsten serbischen nationalen Forderungen zu erfüllen, obwohl die Serben in einem bestimmten Maße sich an der Arbeit der Institutionen und öffentlichen Ämter beteiligten, einige bedeutende Unternehmer vorzuweisen hatten, ihre eigenen Schulen besaßen und den Umständen entsprechend ihre eigene Kultur pflegten. Dieses Kronland stellte jedoch das reale historische Maß der serbischen nationalen Idee in einem absolutistischen Staat dar. „Die Serben besaßen weder vor noch nach dieser elf Jahre währenden Periode in Österreich, und insbesondere in Österreich-Ungarn mehr als das, was ihnen damals vom Wiener Hof zugestanden wurde." Und obwohl die Woiwodschaft Serbien und das Temescher Banat nicht von einem serbischen Woiwoden verwaltet wurde und Deutsch die Amtssprache war, konnten mit der Gründung dieses Kronlandes dennoch zwei bedeutende Ziele verwirklicht werden. Zum einen wurde das nationale Territorium der Serben abgesteckt. „Die Serbische Vojvodina war ein eigenständiges Kronland, das sein eigenes Merkzeichen besaß. An den Grenzen und vielerorts waren große Tafeln mit der in drei Sprachen verfassten Aufschrift Woiwodschaft Serbien zu sehen, es wurden zudem aber auch Reisepässe für die Woiwodschaft Serbien ausgestellt." Des Weiteren wurde durch das Kaiserliche Patent vom 18. November 1949 die „nationale und historische Erinnerung" des serbischen Volkes anerkannt. „Wer in der Woiwodschaft Serbien etwas anderes erwartet hatte, vermochte nicht in genügendem Maße der Realität Rechnung zu tragen."

Übersetzung ins Deutsche
Zoran Velikić

ИЗЛОЖБЕНИ МАТЕРИЈАЛ

Kaiserliches Patent vom 18. November 1849,

womit das, die Bacska und das Banat, den Rumáer und Illokér Bezirk umfassende Territorium vorläufig zu einem eigenen Verwaltungsgebiete unter der Benennung: „Woiwodschaft von Serbien und Temeser Banat" gebildet, dessen Untertheilung in Kreise und Bezirke angeordnet, und dem kaiserlichen Titel Sr. Majestät der eines „Großwoiwoden der Woiwodschaft Serbien" beigefügt wird.

Wir Franz Joseph der Erste,

von Gottes Gnaden Kaiser von Oesterreich,

König von Hungarn und Böhmen, König der Lombardei und Venedigs, von Dalmatien, Croatien, Slavonien, Galizien, Lodomerien und Illirien, König von Jerusalem ꝛc.; Erzherzog von Oesterreich; Großherzog von Toscana und Krakau; Herzog von Lothringen, von Salzburg, Steyer, Kärnthen, Krain und der Bukowina; Großfürst von Siebenbürgen, Markgraf von Mähren; Herzog von Ober- und Nieder-Schlesien, von Modena, Parma, Piacenza und Guastalla, von Auschwitz und Zator, von Teschen, Friaul, Ragusa und Zara; gefürsteter Graf von Habsburg, von Tirol, von Kyburg, Görz und Gradiska; Fürst von Trient und Brixen; Markgraf von Ober- und Nieder-Lausitz und in Istrien; Graf von Hohenembs, Feldkirch, Bregenz, Sonnenberg ꝛc.; Herr von Triest, von Cattaro und auf der windischen Mark,

haben mit Beziehung auf Unser Patent vom 15. December 1848 *) und auf die §§. 1 und 72 der Reichsverfassung **) nach dem Antrage Unseres Ministerrathes beschlossen und verordnen wie folgt:

Aus dem, die bisherigen Comitate Bacs-Bodrogh, Torontal, Temes und Krasso (die Bacska und das Banat) und den Rumáer und Illokér Bezirk, des Syrmier Comitates umfassenden Territorium wird vorläufig, in so lange nicht über die künftige organische Stellung dieses Landestheiles in Unserem Reiche, oder über dessen Vereinigung mit einem andern Kronlande im verfassungsmäßigen Wege definitiv entschieden seyn wird, ein eigenes Verwaltungsgebiet gebildet, dessen Administration, unabhängig von jener Ungarns, durch unmittelbar Unserem Ministerium unterstehende Landesbehörden zu leiten ist.

Dieses Gebiet hat die Benennung „Woiwodschaft Serbien und Temeser Banat" zu führen.

Wir behalten Uns vor, die Landesvertretung in diesem Gebiete so wie die Theilnahme seiner Bewohner an der Reichsvertretung analog den Einrichtungen anderer Kronländer nach den Grundsätzen der Reichsverfassung durch eine besondere Verfügung provisorisch zu regeln.

Die administrative Oberleitung des Landes finden Wir vorläufig einem provisorischen Landeschef mit dem Sitze in Temeswar zu übertragen, dem für die Organisirung der Civilverwaltung ein Ministerial-Commissär zur Seite gestellt wird.

---

*) Im Ergänzungsbande dieses Gesetzblattes Nr. 25.

**) Ebendaselbst Nr. 150.

In Berücksichtigung der eigenthümlichen Interessen der verschiedenen, dieses Gebiet bewohnenden Völkerschaften verordnen Wir, daß das Land nach den Hauptstämmen seiner Bevölkerung in drei größere Verwaltungsdistricte (Kreise) und jeder dieser Kreise in Bezirke untergetheilt und Uns der Entwurf einer Verordnung über die Einrichtung und den Wirkungskreis ihrer administrativen und repräsentativen Organe, Kreis- und Bezirksvorsteher, Kreis- und Bezirksvertretungen zur Sanction vorgelegt werde.

Die syrmischen Bezirke von Rúma und Illok und die, vorzugsweise von den Serben bewohnten Theile der Bacska so wie des Temescher- und Torontaler Comitats haben vorläufig als ein besonderer Kreis dieses Gebietes die „Woiwodschaft Serbien" zu bilden.

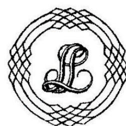
Ueber die Vereinigung der Woiwodschaft Serbien mit einem anderen Kronlande wird dem §. 72 der Reichsverfassung zu Folge nach Einvernehmung der Kreisvertretung derselben entschieden werden.

Um der serbischen Nation in Unserem Reiche den Uns vorgetragenen Wünschen gemäß eine, ihre nationalen und historischen Erinnerungen ehrende Anerkennung zu gewähren, finden Wir Uns bewogen, Unserem kaiserlichen Titel den eines „Großwoiwoden der Woiwodschaft Serbien" beizufügen und dem jeweilig von Uns ernannten Verwaltungsvorstande des Gebietes der Woiwodschaft den Titel eines Vice-Woiwoden zu verleihen.

Wir versehen Uns von dem Volksstamme der Serben, daß er durch den gegenwärtigen bleibenden Beweis Unserer kaiserlichen Huld und Gnade in seiner treuen Anhänglichkeit an Unser Kaiserhaus bestärkt, in dem innigen Verbande mit der Gesammtmonarchie, in dem friedlichen und geordneten Beisammensein gleichberechtigter Nationalitäten und in der gleichmäßigen Betheilung an den, allen Völkern Unseres Reiches gewährten Institutionen die sicherste Bürgschaft für seine und des Landes, das er bewohnt, gedeihliche Entwicklung und fortschreitende Kräftigung erkennen werde.

So gegeben in Unserer Haupt- und Residenzstadt Wien, den 18. November 1849.

Franz Joseph.

Schwarzenberg. Krauß. Bach. Bruck. Thinnfeld. Gyulai.
Schmerling. Thun. Kulmer.

Оснивачки патент Војводства Србије и Тамишког Баната од 18. новембра 1849. године
(*Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für Kaiserthum Oesterreich*, Jahrgang 1849; **Nov–Dez 49**, Stc. VI, № 25)

Царски патент од 18. новембра 1849. године
Којим се територија обухваћена Бачком и Банатом, Румским и Илочким срезом привремено образује у посебно управно подручје под називом: „Војводство Србије и Тамишког Баната”, које се уређује кроз поделу на округе и срезове, док се царској титули
Његовог величанства додаје „велики војвода Војводства Србије”

Ми Франц Јозеф први

Божјом милошћу цар Аустрије

краљ Угарске и Бохемије, краљ Ломбардије и Венеције, Далмације, Хрватске, Славоније, Галиције, Лондомерије и Илирије, краљ Јерусалима и, надвојвода Аустрије; велики војвода Тоскане и Кракова; војвода од Лотрингена, од Салцбурга, Штајерске, Корушке, Крањске и Буковине; велики кнез Трансилваније, маркгроф Моравске; војвода Горње и Доње Шлезије, Модене, Парме, Пјаћенце, Гваштала, Аушвица и Затора, Ћешина, Фурланије, Дубровника и Задра; владајући гроф од Хабзбурга, Тирола, Кибурга, Горице и Градишке; кнез Трентоа и Бриксена; маркгроф Горњих и Доњих Лужица и Истре; гроф Хоенемса, Фелдкирха, Брегенца, Зоненберга и, господар Трста, Котора и Словенске крајине

Смо с обзиром на Наш патент од 15. децембра 1848. (у додатку овог *Листа закона*, № 25) и §§ 1 и 72 царског Устава (исто, № 150), а према предлогу Нашег министарског савета, одлучили и наредили следеће:

Од територије коју су до сада обухватале Бачко-бодрошка, Торонталска, Тамишка и Крашовска жупанија (Бачка и Банат) и Румски и Илочки срез Сремске жупаније се привремено, док се дефинитвино не одлучи о будућем органском положају овог дела земље у Нашем царству или сагласно Уставу његовом спајању са другом круновином, образује једна посебна управна област, чија администрација ће се, независно од угарске администрације, водити посредством земаљског надлештва непосредно потчињеног Нашем министарству.

Ова област ће се водити под називом „Војводство Србија и Тамишки Банат”.

Ми задржавамо себи да на основу царског Устава, а посредством нарочите наредбе привремено уредимо земаљско заступништво у овој области, као и учешће њених становника у царском заступништву, аналогно уређењу других круновина.

Административну власт земље Ми налазимо да пренесемо на привременог земаљског шефа, чије је седиште у Темишвару, којем се ради организације цивилне управе придодаје министарски комесар.

Узимајући у обзир властите интересе различитих народа који живе у овој области, Ми наређујемо да се земља, сходно трима главнима племенима њеног становништва, подели у три велика управна дистрикта (округа), а сваки овај округ на срезове, и да Нам се поднесе на санкционисање нацрт наредбе о уређењу и делокругу њихових административних и репрезентативних органа, окружних и среских управника, окружних и среских заступништава.

Сремски срезови Рума и Илок и нарочито Србима насељени делови Бачке, Тамишке и Торонталске жупаније, као посебан округ ове области, треба привремено да сачињавају „Војводство Србију".

О уједињењу Војводства Србије са неком другом круновином ће се одлучити следствено § 72 царског Устава, након сагласности окружног заступништва.

Да би се српском народу у Нашем царству, сходно Нама поднетим жељама, дало достојно признање њиховог националног и историјског сећања, нашли смо Ми Себе подстакнутим да Нашој царској титули додамо назив „велики војвода Војводства Србије", а да дотичном од Нас именованом управнику области Војводства доделимо титулу подвојводе.

Ми очекујемо од српског народа да ће, путем стално присутног доказа Наше благонаклоности и милости и учвршћен у својој истинској привржености нашој царској кући, сигурно јемство за свој развој и развој земље коју насељава препознати у присној вези са целокупном монархијом, у мирном и уређеном заједништву равноправних народа и у равномерном учешћу у институцијама, које су свим народима Нашег царства загарантоване.

Дато у Нашем главном граду и престоници Бечу, 18. новембра 1849.

Франц Јозеф м. п.

Шварценберг. Краус. Бах. Брук. Тинфелд. Ђулаи.
Шмерлинг. Тун. Кулмер.

Напомена:
Текст Патента превео је Зоран Стевановић. Превод је дослован и потпун, и сачуване су особине немачког језика у стилу писања царских наредби, као свечаних аката. Извршена су само неопходна граматичка, синтаксичка и стилска уједначавања. Интерпункција и правопис у српском еквиваленту садрже само неопходна одступања, тако да можемо сматрати да је превод веран изворној садржини Патента.

Остали изложбени материјал

Теодор Мандић, 1824–1903.
(РОМС, 5498-23)

Ђорђе Натошевић, 1821–1887.
(ГМС/МС 45)

Ђорђе Стојаковић, 1810–1863.
(ГМС/МС 1010)

Јован Хаџић, 1799–1869.
(ГМС/У 2045)

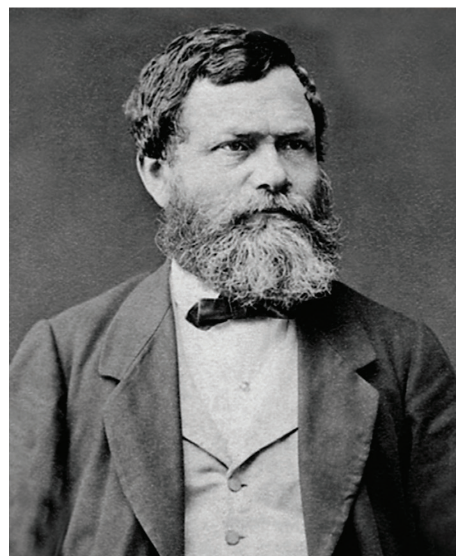
Исидор Николић, 1806–1862.
(ГМС/У 144)

Димитрије Тирол, 1793–1858.
(Архив САНУ, Београд)

Павле Јагодић, 1813–1895.
(ГМС/У 0883)

Јован Ђорђевић, 1826–1900.
(Архива СБР 4)

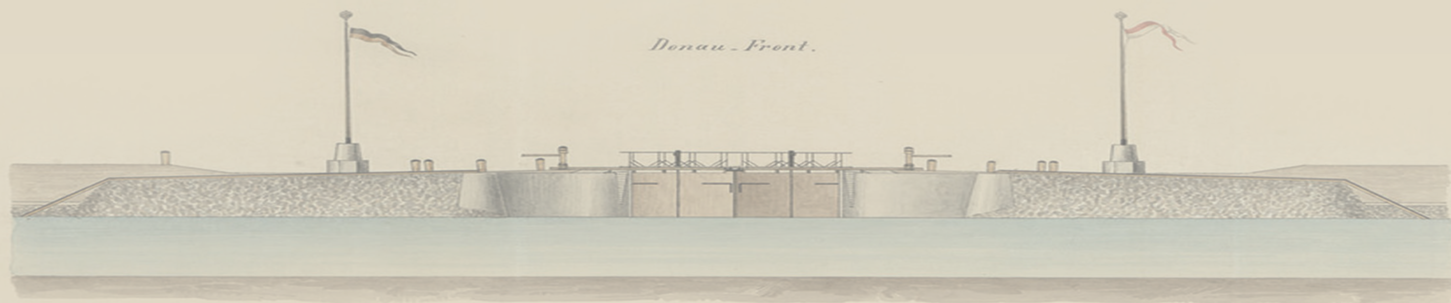

Никола Михајловић, 1811–1895.
(Архива СБР)

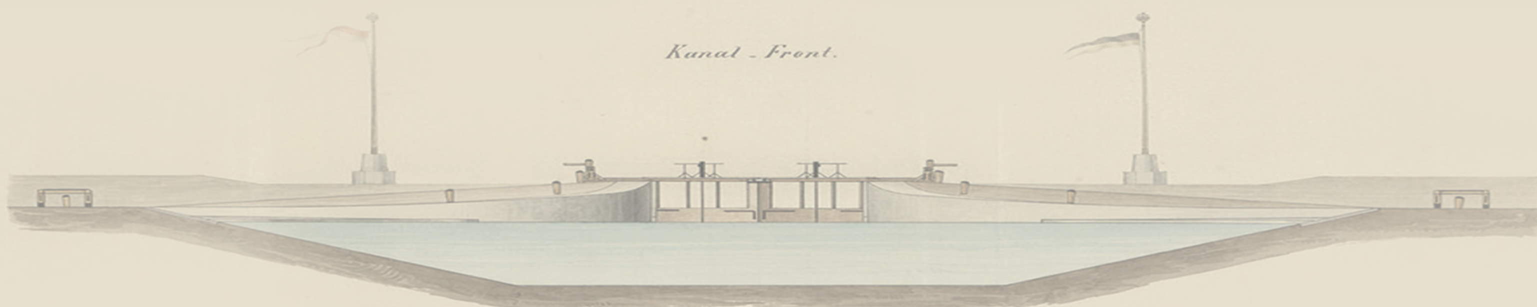

Павле Мачвански, 1821–1914.
(ГМС/У 940)

1852. Ситуација деривационог канала Доње пустаре Кула од атара Крњаја до Францовог канала. (АВ, Ф. 373, а. ј. 220)

1856, Темишвар. Шлајз на уливу Францовог канала у Дунав наспрам Батине, изграђен у потпуности од бетона 1854/55. године. (АВ, Ф. 23, През. сп., а. ј. 11727)

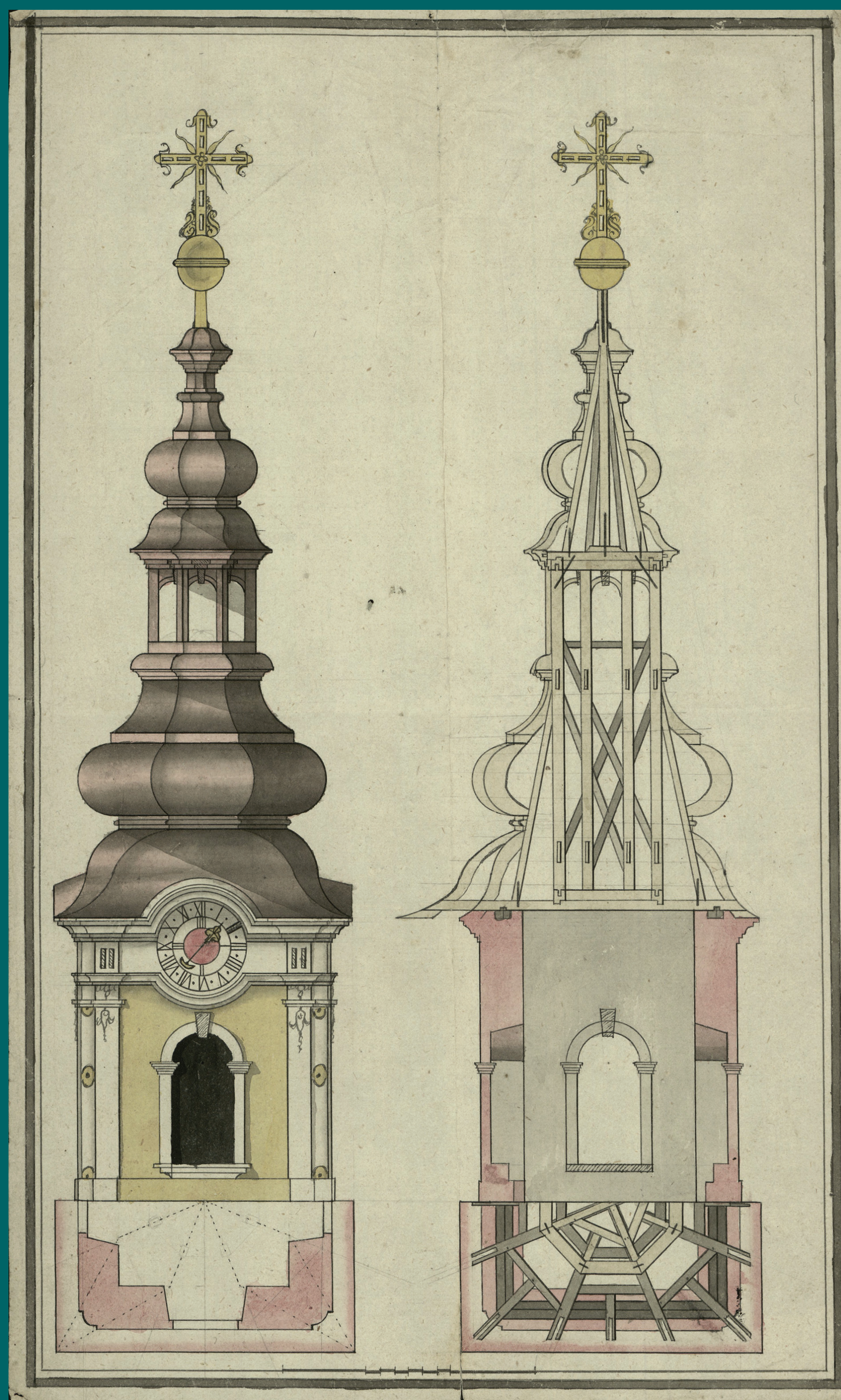
Zombor
2734
Porgany
184
Keglevichfalva
603
Kereszlur
559
Klein Béba
77

General
DER KK. STAATS-EISENBAHN vo

Tapé
SZEGEDIN
Dorozsma
Neu Szegedin
Deszk
Szöreg
Sz. Ivan
649
Gyala
1866
Kubekhaza
Klein Béba
Ó Béba
Ó Oroszlamos
Zombor
Porgany
Keglevichfalva
Kereszlur
Nagy Sz. MIKLOS
Besenyo
Dugoszello

1853, Беч. Генерална карта државне пруге Сегедин–Темишвар током градње. (АВ, Ф. 23, През. сп., а. ј. 5214)

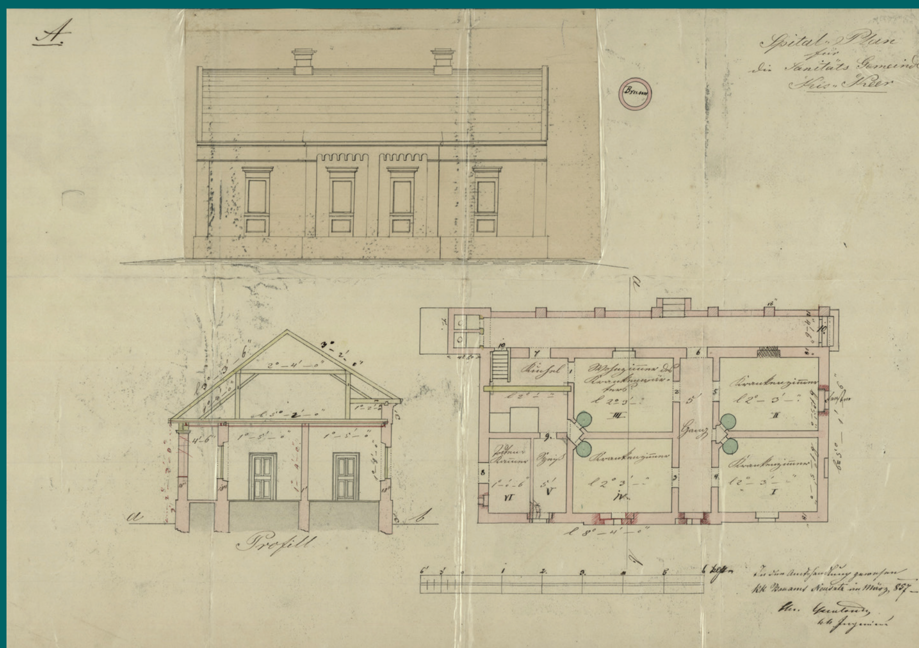
1856, Н. Сад. Ситуациони план Владичанског двора и Српске православне цркве у Новом Саду.
(АВ, Ф. 23, През. сп., а. ј. 12288)

1851. План торња Саборне цркве у Новом Саду. (АВ, Ф. 373, а. ј. 183)

1852. План куће Филипа Недељковића у Новом Саду. (АВ, Ф. 373, а. ј. 212)

1857, Н. Сад. План болнице у Малом Керу (Бачко Добро Поље). (АВ, Ф. 373, а. ј. 360)

1855, Сомбор. Карта путева у Сомборском округу (АВ, Ф. 24, Опш. сп., 1855, бр. 182)

Uibersichtskarte
der
Land und Wasserstrassen
in der serbischen Wojwodschaft und dem temeser Banate.

1855. Прегледна карта копнених и водених путева Војводства Србије и Тамишког Баната (АВ, Ф. 373, а. ј. 351)

Benenung der Strassenzüge

I. Wiener Strasse. Von Temesvar über Gr. Szt. Miklos gegen Szegedin
II. Arader " " " nach Arad
III. Siebenbürger " " " über Lugos und Facet b. z. Gränze
IV. Orsowa " Von Lugos über Karansebes gegen Orsowa
V. Weiskirchner " Von Temesvar über Werschetz bis zur Mil. Gränze
VI. Peterwardeiner " Von " über Gr. Becskereck und Tittel
VII Orawitzer " Von Werschitz über Oravitza bis zur Mil. Gränze
VIII Pancsowa " Von " bis zur M. Gränze bei Ulma
IX Zomborer " Von Lowrin über Tür. Becse bis Bezdan
X Semliner " Von M. Theresiopel über Verbasz bis zur M. Gränze
XI Mitrovitzer " Von Peterwardein über Ruma nach Mitrovitz
XII Esseyer " Von " bis Illok
XIII Rumaer " Von Tovarnik über Ruma gegen Semlin
XIV Apatiner " Von Zombor nach Apatin
XV Bajaer " Von " nach Baja
XVI M. Theresiopler " Von Baja über M. Theresiopel gegen Szegedin

1852, Беч. Карта главних путева Војводства Србије и Тамишког Баната. (АВ, Ф. 24, Опш. сп., 1852, бр. 1675)

15.
Rs. P.

k.k. Regierungs Commissariat
für Nieder und Mittel Bačka.
703

Hochlöbliche k.k. Landesregierung!

1. Punkt

Land: Serbische Woiwodschaft und temescher Banat.

Bevölkerungs ~~Sections~~-Uebersicht

Die einheimische Be… — Nach der Nationalität: Deutsche. Slaven.

Volkszählungs-Sections-Nr.	Namen des Sections-Hauptortes / des Regierungsbezirkes / des Comitates / des Stuhlbezirkes / der Ortschaften		Städte	Vorstädte	Märkte	Dörfer	Prädien und Pußten	Häuser	Wohnpartien	Nach dem Geschlechte: männlich	weiblich	Summe
1	Lugoser	Bezirk	–	–	2	58	–	9008	15261	24317	24412	48729
2	Facseter	"	–	–	3	82	–	10282	13688	25266	25459	50725
3	Oraviczer	"	–	–	–	47	2	11741	16780	33788	32516	66304
4	Bogsaner	"	–	–	2	44	–	10383	14676	27839	26872	54711
I	Lugoser District		–	–	7	231	2	41414	60405	111210	109259	220469
1		Stadtgebiet	1	3	–	–	–	2344	5093	8410	9259	17669
2	Temesvar	Bezirk	–	–	3	35	8	11064	15391	29131	29155	58286
3	Neu-Arader	"	1	–	2	34	11	11619	14887	29779	29991	59770
4	Lippaer	"	–	–	2	33	4	6746	7328	17258	17445	34703
5	Csakovaer	"	–	–	1	40	–	10724	14828	30877	30532	61409
6	Verseczer	"	1	–	1	13	–	7008	9611	18846	18538	37384
		"	–	–	4	23	6	5307	8057	15944	15643	31587
II	Temesvarer District		3	3	13	178	29	57562	75225	150245	150563	300808
1	Gross Becs-	Stadtgebiet	1	–	–	–	–	2308	3677	7047	7303	14350
2	kereker	Bezirk	–	–	–	23	2	5937	8609	18742	18747	37489
		"	–	–	2	4	1	4488	6108	12033	12009	24042
3	Modoser	"	–	–	1	15	2	4065	5979	12821	12376	25197
		"	–	–	1	15	19	4372	6647	13664	13115	26779
4	Gross Kikindaer	"	–	–	4	14	3	8699	11782	22985	23036	46021
5	Türkisch Kanizsaer	"	–	–	2	17	14	5757	8244	16360	15775	32135
6	Gross Szt. Miklosr	"	1	–	2	13	4	9074	13164	28412	28512	56924
7	Hatzfelder	"	–	–	2	20	5	5960	10417	22680	22475	45155
		"	–	–	2	15	–	3273	5378	13052	13036	26088
III	Gross Becskereker District		2	–	16	136	50	53953	80005	167796	166384	334180
1	Zombor	Stadtgebiet	1	4	–	–	13	4051	5379	10649	10952	21601
2		Bezirk	–	–	2	10	3	6541	10865	22879	22770	45649
		"	–	–	1	8	2	4718	8810	19069	18883	37952
3	Kulaer	"	–	–	2	10	4	6560	11984	23464	22687	46151
4	Bajaer	"	–	–	3	14	11	10182	16544	35014	35238	70252
5	Maria The-	Stadtgebiet	1	–	–	–	10	8932	12125	24083	24043	48126
6	resiopel	Bezirk	–	–	1	4	–	3152	6722	10938	10830	21768
		"	–	–	3	1	1	7197	9364	17836	18351	36187
IV	Zomborer District		2	4	12	47	46	51333	86853	163932	163754	327686
1	Neusatz	Stadtgebiet	1	–	–	–	–	3192	2808	4873	5134	10007
2		Bezirk	–	–	3	14	3	6928	11601	23135	23496	46631
3	O. Becseer	"	–	–	2	7	–	8958	10590	19394	18997	38391
4	Palankaer	"	–	–	3	7	–	3167	5433	11636	11702	23338
		"	–	–	2	11	–	4237	7502	15735	15723	31458
5	Rumaer	"	–	–	3	30	5	6558	8800	17921	17572	35493
6	Illoker	"	–	–	4	27	–	6215	8438	15508	15008	30516
V	Neusatzer District		1	–	17	96	8	29285	55172	108222	107632	215854
	Haup… der Bevölkerung											
I	Lugoser District				7	231	2	41,414	60,405	111,210	109,259	220,469
II	Temesvarer	"	3	3	13	178	29	57,562	75,225	150,245	150,563	300,808
III	Gross Becskereker	"	2		16	136	50	53,953	80,005	167,796	166,384	334,180
IV	Zomborer	"	2	4	12	47	46	51,333	86,853	163,932	163,754	327,686
V	Neusatzer	"	1		17	96	8	29,285	55,172	108,222	107,632	215,854
	Summe		8	7	63	688	135	233,547	357,660	701,405	697,592	1,399,997

1.

70,4…

2.

3.

fünf israelitische Synagogen;
72,638. Einwohner; …

2515

An
Eine hochlöbliche k.k. Landes
Regierung
zu
Temesvar.

vom Jahre 1850.

keine neu entstandene Ort-
schaft.
Das Hauptresumé ist daher:
daß der Regierungsbezirk für
Mittel und Nieder Bačka 12
Marktorte, 58 Dörfer; 93 Kirchen,
zwei evangelische Bethhäuser,
fünf israelitische Synagogen und
221,144 Einwohner zählt. Im
ganzen Gebiete ist jedoch keine
neue Ortschaft entstanden.
Sombor, am 20ten Juny 1852.
K. k. Regierungs Commissär

1851, Беч. Табеларни приказ резултата пописа становништва (и бројчаног стања стоке) обављеног 1850. године. (АВ, Ф. 23, През. сп., а. ј. 1725)

1852, Сомбор. Резултати пописа у срезовима Сомбор, Нови Сад и Кула (АВ, Ф. 23, През. сп., а. ј. 2515)

2.

XI. Ministerium für Handel, Gewerbe u. öffentliche Bauten. Erforderniss. 1852.

7. Baubehörden in den Kronländern.

Kronländer.	Erforderniß: für die Baubehörden	für den Strassenbau	für den Wasserbau, u. z.: für Flussbauten	für Hafenbauten	Summe	Zusammen
	Gulden in Conventions-Münze					
Oesterreich unter der Enns	80.549	886.208	309.014	.	309.014	1,275.771
Oesterreich ob der Enns	37.854	227.027	222.849	.	222.849	487.730
Salzburg	19.747	187.818	62.428	.	62.428	269.993
Steiermark	69.821	333.812	77.343	.	77.343	480.976
Kärnthen	28.842	361.667	46.224	.	46.224	436.733
Krain	30.619	231.970	54.521	.	54.521	317.110
Böhmen	194.269	736.164	189.061	.	189.061	1,119.494
Mähren	63.702	266.603	900	.	900	331.205
Schlesien	15.705	112.351	4.000	.	4.000	132.056
Galizien mit Krakau	159.609	780.746	94.797	.	94.797	1,035.152
Bucowina	19.450	45.783	2.956	. .	2.956	68.189
Tirol und Vorarlberg	97.738	532.418	194.020	.	194.020	824.176
Triest (reichsunmittelbare Stadt)	10.722	14.624	.	202.266	202.266	227.612
Görz, Gradisca und Istrien	39.836	162.061	54.930	49.205	104.135	306.032
Dalmatien	36.640	99.732	21.356	21.580	42.936	179.308
Lombardie	183.251	662.513	256.749	.	256.749	1,102.513
Venedig	183.466	442.843	721.945	210.000	931.945	1,558.254
Ungarn	235.131	630.000	349.100	.	349.100	1,214.231
Croatien und Slavonien	58.022	185.796	46.060	92.101	138.161	381.979
Woiwodina und Temescher Banat	61.600	116.200	280.800	.	280.800	458.600
Siebenbürgen	77.052	582.000	20.000	. .	20.000	679.052
Summe	1,703.625	7,598.336	3,009.053	575.152	3,584.205	12,886.166
Reserve für unvorhergesehene Fälle	.	350.000	350.000	.	350.000	700.000
Gesammtsumme des Dotationsbedürfnisses für das V. J. 1852	1,703.625	7,948.336	3,359.053	575.152	3,934.205	13,586.166
Für das V. J. 1851 waren präliminirt	1,719.575	8,691.532	3,377.931	715.964	4,093.895	14,505.002
Es zeigt sich demnach das Dotations-Bedürfniß für das V. J. 1852 kleiner um	15.950	743.196	18.878	140.812	159.690	918.836

1852, Беч. Одобрена средства за Земаљску грађевинску управу Војводства Србије и Тамишког Баната. (АВ, Ф. 24, Опш. сп., 1852, бр. 1996)

1854, Беч. Табеларни приказ нове политичке и судске административно--територијалне поделе Војводства Србије и Тамишког Баната. (АВ, Ф. 33, а. ј. 878)

№ $\frac{1376}{\text{C. G.}}$

Concurs-Ausschreibung

wegen Besetzung der Dienstposten bei der k. k. Statthalterei in der Wojwodschaft Serbien mit dem temeser Banate.

Se. k. k. apostolische Majestät haben mit Allerhöchster Entschließung vom 22. April d. J. den Personal- und Besoldungsstatus bei der für die serbische Wojwodschaft mit dem temeser Banate zu errichtenden Statthalterei allergnädigst festzusetzen und anzuordnen geruht, daß für diese Behörde zu bestellen sind, wie folgt:

Zahl der Bediensteten	Dienstes-Kategorien		Diäten-Classe	Gehalt	Anmerkung
1	Statthalter		III	—	
1	Statthalterei-Vicepräsident		IV	5000	
4	Statthalterei-Räthe	einer mit	VI	3000	
		einer mit	VI	2500	
		zwei mit	VI	2000	
5	Statthalterei-Secretäre	zwei à	VIII	1400	
		drei à	VIII	1200	
7	Statthalterei-Concipisten	drei à	IX	800	
		vier à	IX	700	
2	Translatoren mit Concipisten-Rang		IX	700	
8	Concepts-Prakticanten		XII	300*)	*) Können ohne Anspruch auf Diäten oder Uebersiedlungskosten bei allen politischen Stellen des Landes verwendet werden.
1	Director der Hilfsämter		VIII	1200	
2	Adjuncten	einer à	IX	900	
		einer à	IX	800	
6	Officiale	zwei à	X	700	
		zwei à	X	600	
		zwei à	X	500	
6	Accessisten	drei à	XII	400	
		drei à	XII	350	
1	Thürhüter			400	
6	Kanzleidiener	drei à		300	Erhalten die Amtskleidung in natura.
		drei à		250	
4	Gehilfen			216	
1	Portier			216	
1	Drucker	für die Lithographie		400	
1	Gehilfe	für die Lithographie		216	

Zur Bewerbung um alle diese Dienstposten, mit Ausnahme jener des Statthalters, des Vicepräsidenten, der Statthalterei-Räthe, der Statthalterei-Secretäre und des Directors der Hilfsämter, wird die Concursfrist bis **15. Juni 1853** festgesetzt.

Die Competenten haben ihre gehörig gestempelten und mit gestempelten Documenten versehenen Gesuche an die „k. k. Statthalterei in Temesvar" gelangen zu lassen, und zwar mittelst ihrer vorgesetzten Behörde, wenn sie bereits einen öffentlichen Dienst bekleiden, oder mittelst der politischen Behörde, der sie unmittelbar unterstehen, wenn sie gegenwärtig nicht angestellt sind. Bezüglich der k. k. Militärs ist sich die Circular-Verordnung des k. k. Kriegsministeriums dd. 31. December 1852, Nr. $\frac{5056}{\text{M. K.}}$ G., gegenwärtig zu halten, weil alle directe einlangenden Gesuche, und selbst jene der Invaliden, unberücksichtigt bleiben müßten.

1853. мај 3, Темишвар. Конкурс за службеничка места у новоформираном Намесништву Војводства Србије и Тамишког Баната (АВ, Ф.23, През. сп., а. ј. 4861)

Попис изложбеног материјала

Скраћенице

Установе

АВ, Архив Војводине
АНБ, Аустријска национална библиотека
АСАНУБ, Архив Српске академије наука и уметности Београд
АСАНУК, Архив Српске академије наука и уметности Сремски Карловци
ГМС, Галерија Матице српске
ИАГНС, Историјски архив Града Новог Сада
МВ, Музеј Војводине
РОМС, Рукописно одељење Матице српске
СБР, Српски биографски речник

Остало

А. ј., архивска јединица
Опш. сп., Општи списи
През. сп., Президијални списи
СНП у Вој., Српски народни покрет у Војводини
Ф., фонд
Фасц., фасцикла
Фин. заст., Финансијско заступништво

Војводовина Србија (1848–1849) као претеча Војводства Србије и Тамишког Баната (1849–1861)

Пано 1

1. 1848. мај 19, Велика Кикинда. Команда корпуса мобилних трупа у Кикинди извештава Генералну команду у Темишвару, да је у Карловцима у присуству наоружаних Срба одржана Скупштина на којој је архиепископ изабран за патријарха, а пуковник Шупљикац за војводу. Такође, биће упућена депутација у Беч која ће захтевати потпуно одвајање од Угарске.
(АВ, Ф. 18, фасц. 128-5, бр. 33)

2. 1848. мај 19, Панчево. Немачко-банатска граничарска регимента извештава Генералну команду у Темишвару, да су депутати из Перлеза, Опова и Сефкерина, који су се вратили из Карловаца са Скупштине, донели српске заставе и окачили их на црквене торњеве. (АВ, Ф. 18, фасц. 128-5, бр. 46а)

3. 1848. мај 12/24, **Карловци.** Проглас Српског народног одбора да се народ подреди новоснованој српској управи у Карловцима, тј. изабраном српском војводи и српском патријарху. (АВ, Заоставштина Јоце Вујића, а. ј. 45)

4. 1848. мај 29/јуни 10, Карловци. Позив Српског народног одбора официрима и војницима Српско-банатске регименте да стану у одбрану српског народа и цара Фердинанда I, који је спасао Патријаршију од издајника, и обновио Војводовину за српски народ. (АВ, Ф. 18, фасц. 129-6, бр. 31b)

Пано 2

5. 1848. новембар 5, **Карловци**. Заклетва коју су полагали службеници тридесетнице у Војводовини Србији. (АСАНУБ, бр. 9313/33)

6. Царски патент од **15. децембра 1848**. године, којим је цар признао Јосифа Рајачића за патријарха и Стевана Шупљикца за војводу српског народа. (*Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für Kaiserthum Oesterreich*, Jahrgang 1849, Wien, 1850; **Dez 48–Okt 49**, № 25)

7. Октроисаним уставом од **4. марта 1849**. године цар Франц Јозеф I је гарантовао будуће уређење Војводства Србије, али је оставио могућност спајања са неком другом круновином. Војна граница је Уставом била конституисана као посебна управна област. (*Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für Kaiserthum Oesterreich*, Jahrgang 1849; **Dez 48–Okt 49**, № 150, §§ 72, 75).

8. 1849. март 9/21, Велики Бечкерек. Устав Војводовине Србије састављен 9. марта 1849, у Великом Бечкереку, након што је цар Октроисаним уставом од 4. марта 1849. гарантовао будуће уређење Војводства Србије, али и оставио могућност спајања с неком другом круновином.
(АСАНУК, СНП у Вој., 1849, бр. 2242)

Пано 3

9а. *Стеван Шупљикац, витешки војвода србски*, Анастас Јовановић (ГМС/У 1762)

9б. *Ђорђе Стратимировић*, Анастас Јовановић (ГМС/У 1746)

10. *Проглашење Српске Војводине*, Павле Симић (ГМС/У 2873)

11. *Патријарх Рајачић благослови војску*, Анастас Јовановић (ГМС/У 2358)

Пано 4

12. *Патријарх Јосиф Рајачић*, Новак Радонић (МВ, 1325)

Пано 5

13. *Војвода Стеван Шупљикац*, Оља Ивањицки

Организација власти Војводства Србије и Тамишког Баната

Пано 6

14. Оснивачки патент Војводства Србије и Тамишког Баната од 18. новембра 1849. године. (*Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für Kaiserthum Oesterreich*, Jahrgang 1849; **Nov–Dez 49**, Stc. VI, № 25)

Пано 7

15. 1849. децембар 15, Сомбор. Врховни дистриктски комесар Исидор Николић саопштава да је у Бачкој укинута жупанијска управа, и да ће бити конституисани комесаријати. (АВ, Ф. 19, а. ј. 204)

16. 1851. октобар 10, Рума. Владин комесар за Срем Павле Петровић, прослеђује наменику Војводства Србије и Тамишког Баната заклетве верности јавних службеника. (АВ, Ф. 23, През. сп., а. ј. 1607)

17. 1850. октобар 11, Беч. Списак судских службеника у области под надлежношћу Земаљског суда у Великом Бечкереку. (АВ, Ф. 23, През. сп., а. ј. 763)

18. 1851. фебруар 12, Беч. Министарски комесар за правосуђе Шандор Невери подсећа Мајерхофера, земаљског шефа, да је Специјални суд у Темишвару основан 5. марта 1850, због очите неефикасности редовних судова, који су били у оснивању. С обзиром на то да је успостављен систем редовних судова, Специјални суд ће бити укинут. (АВ, Ф. 23, През. сп., а. ј. 1061)

Пано 8

19. 1854, Беч. Табеларни приказ нове политичке и судске административно-територијалне поделе Војводства Србије и Тамишког Баната на општине, градове, срезове и округе, у оквиру којих је био предвиђен рад општинских служби, среских служби, среских судова, градско-делегираних судова, окружних управа, окружних судова и Земаљског суда у Темишвару.
(АВ, Ф. 33, а. ј. 878)

20. 1853. октобар 6, Беч. Списак 29 нових среских служби са пописом службеника који је саставило Министарство унутрашњих послова у Бечу.
(АВ, Ф. 23, През. сп., а. ј. 6637)

Пано 9

21. Франц Јозеф I (Беч, 1830. – 1916), цар Аустрије и велики војвода Војводства Србије и Тамишког Баната. (АНБ, Архив слика, инв. бр. Е 2527 C/D)

22. Генерал-мајор барон Фердинанд Мајерхофер фон Гринбил (Беч, 1798. – Клагенфурт, 1869), привремени земаљски шеф Војводства Србије и Тамишког Баната, у периоду 1849–1851. (АНБ, Архив слика, инв. бр. PORT_00011945_01)

23. Подмаршал гроф Јохан Коронини фон Кронберг (Грац, 1794. – 1880), војни и цивилни намесник Војводства Србије и Тамишког Баната у периоду 1851–1859. (АНБ, Архив слика, инв. бр. PORT_00008940_01)

Пано 10

24. Генерал барон Јосип Шокчевић (Винковци, 1811. – Беч, 1896), наместник и командни генерал Војводства Србије и Тамишког Баната у периоду 1859–1860. (АНБ, Архив слика, инв. бр. 267798,48,2)

25. Подмаршал гроф Карл Виго де Сен-Кантен (Нојбург на Дунаву, 1805. – Квасице, 1884), наместник и командни генерал Војводства Србије и Тамишког Баната у периоду јули–октобар 1860. године. (АНБ, Архив слика, инв. бр. PORT_00097729_01)

26. Подмаршал гроф Александер Менздорф Пуљи (Кобург, 1813. – 1871), царски комесар и командни генерал Војводства Србије и Тамишког Баната у периоду 1860–1861. (АНБ, Архив слика, инв. бр. PORT_00098069_01)

Пано 11

27. 1850. јуни 10, Беч. Наредба Министарства унутрашњих послова у Бечу, којом су постављени најближи сарадници земаљског шефа, тј. дистриктски референти, председнички секретар, управник помоћних послова, записничари, преводиоци, пристави и лични секретари. На тај начин је формирана привремена Земаљска управа Војводства Србије и Тамишког Баната. (АВ, Ф. 23, През. сп., а. ј. 323)

28. 1850. март 3, Велики Бечкерек. Земаљски шеф Војводства Србије и Тамишког Баната обавештава министра правде у Бечу, витеза фон Шмерлинга, да је основан Врховни земаљски суд у Темишвару, тј. да су именовани чланови суда. (АВ, Ф. 23, През. сп., а. ј. 79)

29. 1856. јуни 24, Темишвар. Суви жиг Намесништва Војводства Србије и Тамишког Баната. (АВ, Ф.23, През. сп., а. ј. 15414)

30. Наредба Министарства унутрашњих послова од **17. августа 1851**, о организовању политичке управе у Војводству Србији и Тамишком Банату. „§1 На челу политичке управе Војводства Србије и Тамишког Банта стоји наместник као председник Земаљске владе са седиштем у Темишвару. Наменику се ради свршавања предстојећих извршних послова придодаје одговарајући број наместничких саветника, секретара и записничара, уз потребне помоћнике." (*Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für Kaiserthum Oesterreich*, Jahrgang 1851, Wien, 1851; Stc. LIII, № 192)

31. 1853. мај 3, Темишвар. Конкурс за службеничка места у новоформираном Намесништву Војводства Србије и Тамишког Баната. (АВ, Ф.23, През. сп., a. j. 4861)

Пано 12

32. Чланак у којем је објављена Царска одлука од **27. децембра 1860**. године о укидању Војводства Србије и Тамишког Баната. (*Србски дневник*, бр. 101/1860)

33. 1861. јануар 2, Темишвар. Полицијска управа у Темишвару извештава Намеснишвто, да је 31. децембра 1860, Угарска без икаквог отпора анектирала Војводство Србију и Тамишки Банат. (АВ, Ф.23, През. сп., a. j. 28745)

34. 1861. април 2, Карловци. Благовештенски сабор, са именима свих осамдесет и два посланика. На Сабору је изражено незадовољство због укидања Војводства Србије и Тамишког Баната и наглашена намера да се истраје на остваривању српске аутономије. (РОМС, CLXVII-4)

35. 1861. јануар 30, Темишвар. Намесништво у Темишвару саопштава Врховном земаљском суду, Земаљској финансијској управи и Земаљској генералној команди, да ће се на основу Царске одлуке од 26. јануара 1861, послови Намесништва од 1. фебруара ставити под надлежност Угарског намесничког већа. На тај начин круновина Војводство Србија и Тамишки Банат је укинута. (АВ, Ф. 23, През. сп., a. j. 28880)

36. *Туцindански* чланак у којем **Светозар Милетић** истиче да Срби укидањем Војводства Србије и Тамишког Баната нису много изгубили, јер је досадашња аутономија била само објавна, а да српском народу тек предстоји борба за истинску самосталност. (*Србски дневник*, бр. 102/1860)

Бахов апсолутизам

Пано 13

37. Барон Александер фон Бах, министар унутрашњих послова Аустријског царства од 1849. до 1859. године. (АНБ, Архив слика, инв. бр. PORT_00003116_01)

38. Царски патент од 31. децембра 1851, којим је укинут Октроисани устав и уведен апсолутизам. (*Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für Kaiserthum Oesterreich*, Jahrgang 1852, Wien, 1852; Stc. II, № 2)

39. 1856. август 23, Темишвар. Пријава Девете жандармеријске регименте против службеника који носе непрописно обликоване бркове и браду [прим. у стилу Мацинија, и Кошута]. (АВ, Ф. 23, През. сп., а. ј. 11987)

40. 1853. јули 17, Рума. Преписка између Владиног комесаријата у Руми и Намесништва у Темишвару, у вези са забрањеним српским народним календаром *Војвођанин*, који је саставио Милан Давид Рашић Православ. (АВ, Ф. 23, През. сп., а. ј. 5904)

Пано 14

41. 1859. јуни 7, Темишвар. Намесништво у Темишвару саопштава окружном управнику у Сомбору Павлу Петровићу, да не може да му објашњава разлоге забране штампања плаката позоришне представе *Бранковић Ђорђе*. (АВ, Ф. 23, През. сп., а. ј. 22601)

42. 1850. новембар 25, Беч. *Инструкција намесницима за спровођење Уредбе о позоришту*, којом је уведена строга цензура позоришних представа и генералних проба. (АВ, Ф. 23, През. сп., а. ј. 851)

43. 1860. септембар 28, Беч. Након увођења језичких слобода Министарство унутрашњих послова у Бечу обавештава Сен-Кантена, командног генерала Војводства Србије и Тамишког Баната, да је дозвољена употреба ћириличког писма у службеним актима. (АВ, Ф. 23, През. сп., а. ј. 28986)

44. 1859. август 22, Беч. Обавештење послато у Темишвар, да је на „лични захтев" Александер Бах разрешен дужности министра унутрашњих послова и да је постављен за дипломату у Риму (Ватикану). За новог министра унутрашњих послова је именован гроф Голуховски. (АВ, Ф. 23, През. сп., а. ј. 23863)

Култура

Пано 15

45. 1850. август 3/15, Сомбор. Нови Устав Друштва Српског позоришта у Сомбору (АВ, Ф. 35, а. ј. 17/4)

46. 1850. мај 24, Панчево. Обавештење да ће ускоро у штампарији Данила Медаковића у Земуну бити одштампана драма у три чина *Два наредника*

или пример пријатељства, која је од 1847, играна у Београдском позоришту. Драму је с италијанског на српски језик превео и прилагодио Никола Ђурковић. (АВ, Ф. 35, а. ј. 15/3)

47. 1857. јуни 5, Темишвар. Намесништво у Темишвару извештава Полицијску управу, да је садржај представе *Црни Ђорђе или опсада Београда*, која се у Темишварском позоришту игра на мађарском језику, одговарајући. (АВ, Ф. 23, През. сп., а. ј. 14025)

48. 1860. децембар 16, Нови Сад. Окружни управник Волфарт, извештава Намесништво у Темишвару, да су представе Српског театарског друштва Јована Кнежевића, које је гостовало у Новом Саду, биле изузетно посећене. Публика се пита да ли ће Друштво успети да заживи.
(АВ, Ф. 23, През. сп., а. ј. 28629)

Пано 16

49. 1852. јуни 9, Темишвар. *Програм* новог српског белетристичког часописа *Светoвид*, чије издавање је одобрио намесник Коронини. Структуру и садржај часописа је предложио уредник и издавач Александар Андрић.
(АВ, Ф. 23, През. сп., а. ј. 2451)

50. 1852. август 21, Нови Сад. Молба Данила Медаковића Врховној полицијској управи у Бечу, ради добијања концесије за издавање српских политичких новина *Србски дневник* и белетристичког додатка *Седмица*.
(АВ, Ф. 23, През. сп., а. ј. 3017).

51. 1851. новембар 22, Темишвар. Намесник Коронини саопштава Григорију Јовшићу, градоначелнику Новог Сада, да је Милорад Медаковић добио дозволу да *Јужна пчела*, лист који је излазио у Темишвару, убудуће излази у Новом Саду. (ИАГНС, Ф. 1, а. ј. 3227(А)/1851)

52. 1858. јуни 29, Нови Сад. Окружна управа у Новом Саду саопштава Новосадском магистрату да је Намесништво у Темишвару, одобрило штампару Данилу Медаковићу издавање педагошког часописа *Школски лист*, који ће уређивати учитељ Ђорђе Рајковић. (ИАГНС, Ф. 1, а. ј. 3555/1858)

53. 1860. март 9, Нови Сад. Градоначелник Новог Сада Гаврило Ползовић извештава сенатора Рудолфа Елмриха, да су у првом броју *Словенке*, коју издаје Емил Чакра, исказане тенденције ка *књижевном уједињавању* Срба

и Јужних Словена, као и величање њихове славне историје. Ипак, ове тенденције нису прешле законске оквире, па би лист могао и даље да излази. (ИАГНС, Ф. 1, а. ј. 1425/1860)

Пано 17

54. 1851. јануар 8/20, Сомбор. Допис Друштва србских доброваљаца у Сомбору (бивше Друштво за српско позориште) Српској читаоници у Сомбору, у којем се изражава захвалност на материјалној помоћи за оснивање и рад Позоришта. Будући да престаје са радом, Друштво своју имовину завештава Читаоници. (АВ, Ф. 35, а. ј. 17/5)

55. 1853. септембар 23, Нови Сад. Новосадско градоначелништво извештава Намесништво у Темишвару да је одржана Скупштина Српске читаонице у Новом Саду, чији је рад после Револуције био прекинут. Расправљало се о имовини Читаонице, најављене су припреме за сазивање следеће скупштне са масовнијим одзивом чланства, и обнова рада Читаонице. (АВ, Ф. 23, През. сп., а. ј. 6402)

56. 1853. јуни 22, Темишвар. Извештај управника полиције у Темишвару Фишера, да је одржана Скупштина Српске читаонице у Темишвару. Наведена су имена учесника. (АВ, Ф. 23, През. сп., а. ј. 5873)

57. 1855. фебруар 13, Темишвар. Намесништво у Темишвару извештава управника полиције Фишера, да је у гостионици *Код три краља*, у предграђу Фабрика, у организацији Српске читаонице, приређен бал на којем су одржане „недопуштене здравице“ будућој великој држави Словена и руском цару. (АВ, Ф. 23, През. сп., а. ј. 9228)

Знамените личности у јавној служби Војводства Србије и Тамишког Бана

Пано 18

58. Теодор Мандић, 1824–1903. (РОМС, 5498-23)
59. Ђорђе Стојаковић, 1810–1863. (ГМС/МС 1010)
60. Ђорђе Натошевић, 1821–1887. (ГМС/МС 45)
61. Јован Хаџић, 1799–1869. (ГМС/У 2045)

62. Исидор Николић, 1806–1862. (ГМС/У 144)
63. Димитрије Тирол, 1793–1858. (Архив САНУ, Београд)
64. Јован Ђорђевић, 1826–1900. (Архива СБР 4)
65. Павле Јагодић, 1813–1895. (ГМС/У 0883)
66. Никола Михајловић, 1811–1895. (Архива СБР)
67. Павле Мачвански, 1821–1914. (ГМС/У 940)

Школство

Пано 19

68. 1851. јануар 4, Беч. Министар вера и просвете Тун, потврђује намеснику Мајерхоферу, да је примио његово саопштење од 23. 11. прошле године, о почетку рада Земаљске школске управе и да му одобрава предујам од 50 гулдена у сврху набавке канцеларијског материјала и запошљавања привремених службеника. (АВ, Ф. 22, 1850/51, бр. 173)

69. 1851. Темишвар. Суви жиг Земаљске школске управе (АВ, Ф. 22, 1850/51, бр. 552)

70. 1852. август 31. Министарство вера и просвете у Бечу налаже Земаљској школској управи у Темишвару, да предстојећа школска година у Војводству Србији и Тамишком Банату треба да почне 1. октобра.
(АВ, Ф. 22, 1851/52, бр. 1200)

71. 1854. април 11, Земун. Намесник Војводства Србије и Тамишког Баната саопштава Министарству просвете, да је после рада привремених институција у новој реорганизацији конституисано стално Намесништво, које ће преузети све послове Земаљске школске управе.
(АВ, Ф. 23, През. сп., а. ј. 7470)

Пано 20

72. 1852. јуни 25, Кулпин. Општина Кулпин предлаже Земаљској школској управи у Тамишвару, кандидате за место локалног школског управника.
(АВ, Ф. 22, 1851/52, бр. 960)

73. 1850. Стари Бечеј. Програм школских предмета Српске народне школе у Старом Бечеју за школску 1850/51. годину. (АВ, Ф. 22, 1851/52, бр. 48)

74. 1854. новембар 13, Липа. Списак ученика који похађају приватну Српску школу у Липи. Списак је саставио учитељ Васа Константиновић.
(АВ, Ф. 22, 1853–55, бр. 2244)

75. 1850, Сомбор. Распоред часова за катихетске предмете у Православној вишој основној школи у Сомбору за школску 1850. годину. Распоред је саставио катихета Георгије Којановић Стефановић. (АВ, Ф. 22, 1851/52, бр. 424)

Пано 21

76. 1851. Темишвар. Списак српских народних школа у области Доње Бачке, који је саставио школски надзорник др Петар Јовановић.
(АВ, Ф. 22, 1850/51, бр. 552)

77. 1851. август 4, Кумане. Табеларни извештај Недељка Алексијевића, учитеља Српске народне школе у Куману. Подаци о учитељевим примањима, броју деце у школи, наставним предметима, стању школе итд.
(АВ, Ф. 22, 1852/53, бр. 537)

78. 1852. октобар 4, Темишвар. На захтев школског инспектора др Петра Јовановића, Земаљска школска управа налаже локалним управама да побољшају стање у погледу српских народних школа, да се подигну и поправе зграде, попуне учитељска места, ученици снабдеју прописаним школским уџбеницима итд. (АВ, Ф. 22, 1851/52, бр. 1275)

79. 1852. август 23, Земаљска школска управа у Темишвару саопштава да ће сходно високој наредби, наставни језик у народним школама бити матерњи језик. (АВ, Ф. 22, 1851/52, бр. 1126)

Пано 22

80. Велика српска православна гимназија новосадска, фотографија из 19. века (данашња Гимназија „Јован Јовановић Змај" у Новом Саду)

Пано 23

81. 1852. октобар 15, Нови Сад. Распоред часова Велике српске православне гимназије новосадске, за школску 1852/53, прву годину рада после преки-

да током Револуције. Распоред је саставио директор Игњат Јовановић. (АВ, Ф. 22, 1852/53, бр. 289)

82. 1853/54, Нови Сад. Уписница Лазе Костића у Велику српску православну гимназију новосадску. (ИАГНС, Ф. 25, Књига 55)

83. 1850. децембар 22, Темишвар. Земаљска школска управа обавештава градоначелника Темишвара и Управу Гимназије у Темишвару, да је одобрен захтев Димитрија Тирола и да ће у овој гимназији бити основана Катедра за српски језик и књижевност. (АВ, Ф. 22, 1850/51, бр. 82)

84. 1854. новембар 3, Велики Бечкерек. Антон Марковић, директор Гимназије у Великом Бечкереку, извештава Земаљску школску управу да је опремљена још једна учионица у којој ће се два пута недељно одвијати часови српског језика. Очекује се именовање још једног наставника за српски језик. (АВ, Ф. 22, 1853–55, бр. 1430)

Пано 24

85. 1852. август 19/7, Сомбор. Извештај Јована Чокора, директора сомборске Препарандије, о успеху ученика према наставним предметима у току школске 1851/52. године. (АВ, Ф. 22, 1851/52, бр. 729)

86. 1852. мај 15, Темишвар. Предлог реформи др Петра Јовановића, школског инспектора, у погледу наставних предмета, ангажовања професора и ученика у сомборској Препарандији. (АВ, Ф. 22, 1851/52, бр. 824)

87. 1851. јули 12/24, Сомбор. Директор Препарандије у Сомбору Јован Чокор, саопштава Земаљској школској управи, да су јавни полугодишњи испити планирани за 30. и 31. јули. (АВ, Ф. 22, 1850/51, бр. 625)

Грађевинарство

Пано 25

88. 1851, Беч. Извод из *Одредби о организму државне грађевинске управе* према којима је радила и Земаљска грађевинска управа за Војводство Србију и Тамишки Банат. (АВ, Ф. 24, Опш. сп., 1852, бр. 5691)

89. 1855. јануар 4, Темишвар. Суви жиг Земаљске грађевинске управе у Темишвару. (АВ, Ф. 24, Опш. сп., 1855, бр. 27)

90. 1852, Беч. Табеларни приказ одобрених средстава за све грађевинске управе у Аустријском царству, тј. за Земаљску грађевинску управу Војводства Србије и Тамишког Баната. Табелу је саставило Министарство трговине, привреде и јавне градње у Бечу. (АВ, Ф. 24, Опш. сп., 1852, бр. 1996)

91. 1852. септембар 29, Темишвар. Земаљска грађевинска управа обавештава инжењере и инжењерске асистенте да ће од 1. октобра њени послови бити организовани у три сектора: високоградња, нискоградња и хидроградња. (АВ, Ф. 24, Опш. сп., 1852, бр. 3995)

Пано 26

92. 1852. Ситуација деривационог канала Доње пустаре Кула од атара Крњаја до Францовог канала. (АВ, Ф. 373, а. ј. 220)

93. 1856. јули 31, Темишвар. Шлајз на уливу Францовог канал у Дунав наспрам Батине, изграђен у потпуности од бетона 1854/55. године. Грађевинске послове је водио министарски грађевински инспектор Јанош Михалик. (АВ, Ф. 23, През. сп., а. ј. 11727)

94. 1857. март, Нови Сад. План болнице у Малом Керу (Бачко Добро Поље), који је саставила Грађевинска служба у Новом Саду. (АВ, Ф. 373, а. ј. 360)

95. 1856. октобар 6, Нови Сад. Ситуациони план Владичанског двора и Српске православне цркве у Новом Саду, с обзиром на реконструкцију ових објеката. (АВ, Ф. 23, През. сп., а. ј. 12288)

96. 1851. План торња Саборне цркве у Новом Саду. (АВ, Ф. 373, а. ј. 183)

97. 1852. План куће Филипа Недељковића у Новом Саду. (АВ, Ф. 373, а. ј. 212)

98. 1853, Беч. Генерална карта државне пруге Сегедин–Темишвар током градње. Пруга је првобитно требало да пролази кроз Велики Семиклуш, али је траса касније промењена, па је пруга изграђена кроз Велику Кикинду и Жомбољ. (АВ, Ф. 23, През. сп., а. ј. 5214)

Привреда и финансије

Пано 27

99. 1850. новембар 16, Темишвар. Мајерхофер, земаљски шеф Војводства Србије и Тамишког Баната, обавештава Земаљску школску управу у Темишвару да од 1. децембра почиње са радом Земаљска финансијска управа у Темишвару. (АВ, Ф. 22, 1850/51, бр. 25)

100. 1853. август 31, Темишвар. Централни фишкалат у Темишвару моли тамошњу Земаљску финансијску управу, да упути среске судове на то, да убудуће све налоге и одлуке у споровима против државне благајне непосредно прослеђују Централном фишкалату. (АВ, Ф. 32, XVIII Фин. заст., 1854, фасц. 59, бр. 2664)

101. 1854. јануар 6, Темишвар. Пројекција трошкова среских и пореских служби и среских судова састављена у Државном књиговодству у Темишвару. (АВ, Ф. 33, а. ј. 908)

102. 1856. август 6, Темишвар. Распоред припадника финансијске страже по одељењима: Прво одељење у Новом Саду, Друго одељење у Великом Бечкереку, Треће одељење у Темишвару, Четврто одељење у Лугошу и Пето одељење у Сомбору. (АВ, Ф. 32, XVIII Фин. заст., 1856, фасц. 17, бр. 15250)

Пано 28

103. 1855. новембар 7, Беч. Министар Бах обавештава витеза фон Грица, виценамесника у Темишвару, да је Централни одбор пољопривредно-индустријске *Изложбе* у Паризу посебно тражио учешће Војводства Србије и Тамишког Баната, с обзиром на то да су пољопривредни производи из ове области мало познати у другим земљама. Централни одбор је нарочито заинтересован за презентовање пшенице, конопље и шљивовице. Бах захтева да се обезбеди и учешће врсних свилара из Вршца, удовице Херцог и Томића, а из Апатина Кауфмана и Фистера. (АВ, Ф. 23, През. сп., а. ј. 8800)

104. 1858. август 13, Темишвар. Намесништво у Темишвару одговара Морицу Диаманту да ће подржати увођење његовог патента у индустрију Војводства Србије и Тамишког Баната, тј. машина за производњу свих врста папира од кукурузовине. (АВ, Ф. 23, През. сп., а. ј. 18774)

105. 1858. новембар 29, Темишвар. Аустријско посланство у Паризу, прослеђује захтев Окружној управи у Новом Саду да се Абрахаму Фишеру, власнику Фабрике гумене робе у Новом Саду, изда пасош за пут у иностранство. (АВ, Ф.23, През. сп., а. ј. 20255)

106. 1858. фебруар 27, Оравица. Извештај рударског капетана у Оравици, Франца Нојбауера, о стању у рудницима пре и после приватизације. Рудник је приватизовало Друштво за државну железницу, а затим је дошло до сукоба рударске Управе с Друштвом, и до незадовољства рудара.
(АВ, Ф. 23, През. сп., а. ј. 16712)

Пано 29

107. 1856. мај 10, Нови Бачеј. Калфенско писмо Михаила Михаиловића из Јарковца, које је издао трговачки сталеж у Новом Бечеју.
(АВ, Ф. 468, III Трговачке дипломе, а. ј. 4)

108. 1854. новембар 11, Нови Сад. Мајсторско писмо Николе Продановића из Новог Сада, које је издао кројачки цех у Новом Саду.
(АВ, Ф. 468, II-4 Мајсторска писма, а. ј. 14)

109. 1859. мај 17, Нови Сад. Калфенско писмо Живка Јоановића из Новог Сада, које је издао обућарски цех у Новом Саду.
(АВ, Ф. 468, II-2 Калфенска писма, а. ј. 90)

110. 1850–1854. Вандровка кројачког калфе Јоце Верловића рођеног у Неузини, издата 17. августа 1850, у Великом Бечкереку.
(АВ, Ф. 470, IV Вандровке, а. ј. 52)

Пано 30

111. 1853, Беч. Нацрт закона о максимуму и минимуму земље која ће сељацима бити додељена, након распарчавања властелинстава.
(АВ, Ф. 23, През. сп., а. ј. 4672)

112. 1857. март 31, Нови Сад. Окружни управник у Новом Саду Јан Трнка, прослеђује намеснику Коронинију, један клип кинеског кукуруза који је засејан на имању у Новом Селу, са запажањем да је клип дупло већи него код домаћих сорти. (АВ, Ф. 23, През. сп., а. ј. 13513)

113. Брошура, Антон Штајн: *Кромӣир, ӣовећање ӣриноса 30 до 40 ӣуӣа*, Беч, 1856. (АВ, Ф. 23, Одељења, фасц. 13-115, 1856, бр. 1022)

114. 1854. новембар 24, Велики Бечкерек. Сумарни приказ залиха житарица, кукуруза и кромпира у Великобечкеречком округу након жетве 1854. године. (АВ, Ф. 23, През. сп., а. ј. 8819)

Пано 31

115. 1856–1859, **Нови Сад.** Пореска књижица Анете Радишић из Кулпина, која је плаћала порез код Среске службе у Новом Саду. (АВ, Ф. 469)

116. 1855. јуни 14, Нови Сад. Списак пореских обвезника који су имали преко 10.000 гулдена чистог прихода од земље. (АВ, Ф. 23, През. сп., а. ј. 9802)

117. Наредба министарстава унутрашњих послова и финансија о пројектованом уделу круновина у упису зајма. (*Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich*, Jahrgang 1854, Wien, 1854; Stc. LXXX, № 235).

118. 1854. децембар 20, Беч. Министарство унутрашњих послова у Бечу саопштава Намесништву у Темишвару да се износ од 100.876 гулдена и 20 крајцара, који је Српски народни фонд 1848. године позајмио Државној благајни ради подмиривања ратних трошкова, враћа на тај начин што ће бити уписан као садашњи државни зајам на име Српског народног фонда. (АВ, Ф. 23, През. сп., а. ј. 9032)

Карте и мапе

Пано 32

119. 1853. Генерална карта Војводства Србије и Тамишког Баната са четири граничарске регименте: Петроварадинском, Немачко-банатском, Илиркобанатском и Румунско-банатском, и Тителским граничарским батаљоном, у надлежности Његове екселенције царско-краљевског подмаршала грофа Коронини-Кронберга, војног и цивилног намесника и земаљског војног команданта. Карту је израдио Емануел фон Фридберг, капетан Царско-краљевског генералштаба. (АВ, Ф.373, а. ј. 325)

120. Карта: *Војводство Србија и Тамишки Банат* (Р. Љушић, П. В. Крестић, *Хабзбуршка монархија у XIX веку*, Београд, 2003)

121. Карта: *Војводина у XIX веку* (Р. Новаковић, *Школски историјски атлас*, Београд, 1974, 35).

122. 1855. Прегледна карта копнених и водених путева Војводства Србије и Тамишког Баната. (АВ, Ф. 373, а. ј. 351)

123. 1855, Сомбор. Карта путева у Сомборском округу, коју је израдила Грађевинска управа у Сомбору. (АВ, Ф. 24, Опш. сп., 1855, бр. 182)

124. 1852, Беч. Карта главних путева Војводства Србије и Тамишког Баната, коју је израдила Генерална грађевинска управа у Бечу.
(АВ, Ф. 24, Опш. сп., 1852, бр. 1675)

Становништво

Пано 33

125. Резултати пописа у Аустријској монархији из 1850. године. Број становника према матерњем језику. (*Tafeln zur Statistik der Österreichischen Monarchie*, Neue Folge, Bd.I, Wien, 1856; Tl. I, Hf. I, Tafel 2)

126. 1852. јуни 20, Сомбор. Владин комесаријат за Доњу и Средњу Бачку извештава Земаљску владу о резултатима пописа у срезовима Сомбор, Нови Сад и Кула, односно у области Средње и Доње Бачке: 221.144 становника, 93 цркве, две богомоље и пет синагога. (АВ, Ф. 23, През. сп., а. ј. 2515)

127. Број становника у круновинама Аустријског царства према попису из 1850. године и статистичком прегледном прорачуну из 1854. године. (*Übersichtstafeln zur Statistik der Österreichischen Monarchie nach den Ergebnissen der Jahre 1851–1855*, Hf. I, Wien, 1855, 8–9)

128. Статистички подаци за новорођенчад у 1851. години. (*Tafeln zur Statistik der Österreichischen Monarchie*, Neue Folge, Bd.I, Wien, 1856; Tl. I, Hf. I, Tafel 3)

Пано 34

129. 1858. јуни 25, Сомбор. Резултати пописа становништва (и бројчаног стања стоке) у Сомбору 1857. године. (АВ, Ф. 23, През. сп., а. ј. 18032)

130. Резултати пописа 1857. године. Старост, пол, број становника, *сумарно*. (*Србски дневник*, бр. 23/1860)

131. Број становника према националности у круновинама Аустријског царства, према статистичком прегледном прорачуну из 1860. године. (F. Schmitt, *Statistik des österreichischen Kaiserstaates*, Wien, 1860, 96)
Напомена: скраћенице за становнике Војводства: **S.** Срби, **Sk.** Словаци, **B.** Бугари, **Ruth.** Русини, **Kr.** Хрвати, **O. R.** Румуни, **Gr.** Грци и Цинцари, **J.** Јевреји, **Z.** Роми.

Пано 35

132. 1851, Беч. Табеларни приказ резултата пописа становништва (и бројчаног стања стоке) обављеног 1850. године. Резултати су расподељени према планираним дистриктима и срезовима. Подаци о становништву садрже: националну припадност, вероисповест, пол, брачно стање, старост итд. (АВ, Ф. 23, През. сп., а. ј. 1725)

Витрине

1. **1859. децембар 7, Беч**. Министар унутрашњих послова Голуховски обавештава Намесника Шокчевића да је др Теодор Мандић, дотадашњи министарски комесар Министарства унутрашњих послова у Бечу, именован за намесничког саветника при Намесништву у Темишвару. (Ф. 23, През. сп., а. ј. 25066)

2. **1856. март 23, Беч**. Министарство унутрашњих послова у Бечу обавештава Намесништво у Темишвару, да је цар издао диплому којом је др Ђорђе Стојаковић, саветник Врховног земаљског суда у Темишвару и носилац Ордена гвоздене круне III реда, уврштен у витешки сталеж Аустријског царства. (Ф. 23, През. сп., а. ј. 11304)

3. **1853. септембар 11/23, Нови Сад**. Епископ бачки Платон Атанацковић, члан Патроната Велике српске православне гимназије новосадске, саопшта-

ва Земаљској школској управи да је за директора Гимназије путем конкурса, изабран др Ђорђе Натошевић. (Ф. 22, 1853–55, бр. 62)

4. **1854. август 10/22, Нови Сад**. Др Ђорђе Натошевић, директор Велике српске православне гимназије новосадске, подноси Земаљској школској управи завршни извештај за школску 1854. годину. Извештај садржи податке о гимназијским професорима, ученицима, наставним средствима и извођењу наставе. (Ф. 22, 1853–55, бр. 1177)

5. **1850. јуни 3, Темишвар**. Јован Хаџић, заступник комесара за правосуђе, извештава земаљског шефа да је био у службеној посети у Руми, Новом Саду, Кули, Новом Бечеју и Сомбору. С обзиром на то да је судство у врло лошем стању, неопходна је одговарајућа подршка у реорганизацији.
(Ф. 23, През. сп., а. ј. 324)

6. **1851. август 23, Беч**. Министарство унутрашњих послова у Бечу саопштава наместнику Коронинију, да је Исидору Николићу, као замена за изгубљену племићку диплому његове породице од 1. марта 1751, издат *трансумпт* и да му је уједно одобрено коришћење предиката „од Србограда".
(Ф. 23, През. сп., а. ј. 1439)

7. **1850. децембар 19, Темишвар**. Захтев Димитрија Тирола Земаљској школској управи да се у Темишвару оснује Институт за изучавање српског језика и књижевности, где би се изучавали следећи предмети: *Словенски и српски језик, историја српске књижевности, вежбе читања и тумачење словенских и српских класика*. (Ф. 22, 1850/51, бр. 82)

8. **1853. фебруар 24, Темишвар**. Друго крило Девете жандармеријске регименте саопштава Команди Регименте, да Српско читалачко друштво ради против државног поретка и заговара уједињење свих Срба. Заговорник оваквих идеја је Димитрије Тирол. Рад Друштва треба забранити.
(Ф. 23, През. сп., а. ј. 4209)

9. **1859. јуни 17, Нови Сад**. Окружна управа у Новом Саду саопштава Намесништву у Темишвару, да је Јован Ђорђевић, досадашњи уредник Матице српске, постављен на место уредника *Србског дневника*.
(Ф. 23, През. сп., а. ј. 22861)

10. **1851. октобар 11, Вршац**. Заклетва верности Павла Јагодића, владиног комесара за Вршац. (Ф. 23, През. сп., а. ј. 1603)

11. **1857. март 23, Беч**. Министарство унутрашњих послова у Бечу обавештава Намесништво у Темишвару, да је витез др Ђорђе Стојаковић наименован на место дворског саветника Врховног суда у Бечу, а да је уместо њега на место саветника Врховног земаљског суда у Темишвару, постављен Никола Михајловић. (Ф. 23, През. сп., а. ј. 13350)

12. **1858. септембар 27, Беч**. Главна полицијска управа у Бечу обавештава Намесништво у Темишвару, да Павле Мачвански, државни тужилац Окружног суда у Новом Саду, на упадљив начин следи интересе Словена. (Ф. 23, През. сп., а. ј. 19573)

13. ***Црквене песме***, Нови Сад, 1846. Одлуком Министарства вера и просвете у Бечу од 1854, *Црквене песме*, које је приредио новосадски учитељ Јоан Милошевић, нису дозвољене за употребу у српским народним школама. (Ф. 22, 1853–55, бр. 756)

14. **1851, Стари Бечеј**. Ђачка *Вежбанка за писање* у Српској народној школи у Старом Бечеју. (Ф. 22, 1851/52, бр. 48)

15. **1851**, **Беч**. *Царски закон о школским књигама у народним школама*, којим је дозвољена употреба само оних школских књига, које је прописало Министарство вера и просвете у Бечу. (Ф. 22, 1852/53, бр. 1231)

16. **1853**, **Беч.** *Објава из области статистике*. Статистички подаци о националном саставу ђака који похађају народне школе, које је 1851. године прикупило и обрадило Министарство трговине у Бечу. (Ф. 22, 1853–55, бр. 579)

17. ***Седмица***, *лист за забаву и науку*, бр. 40/1858, Нови Сад. (Ф. 23, През. сп., а. ј. 20140)

18. ***Војвођанка***, *лист за књижевност, забаву и новости*, бр. 49/1851, Земун. (Ф. 23, През. сп., а. ј. 1276)

19. ***Земаљско-законски и правитељствени лист за Србску Војводовину и Тамишки Банат***, 1852. (АВ, Биб., Р-1969)

20. ***Спомени народа сербског*** (…), Исидор Николић, Будим, 1848. (АВ, Биб., Р-1379)

IV-52

Vándorló Könyv,

ama' Rendelés szerint, mellyet a' Felséges

Kir. Magyar Helytartó Tanács

Juliusnak 16 napján az 1816 esztendőben a' 21080 szám alatt közre bocsátott.

Áll 64 számmal jegyzett oldalból.

Pesten,

Nyomatott Beimel Józsefnél 1846.

Wanderbuch

nach der

hohen königl. ungarischen Statthalterey

Verordnung

vom 16-ten Juli 1816. Nr. 21080.

64 paginirte Seiten enthaltend.

Temesvar,

zu haben bei Gebrüder Eckstein.

— 5 —

Bezeichnung des Inhabers.

Vornahme

Zunahme

Geburts-Ort

Alter

Stand

Profession

Religion

Statur

Haare

Augen

Nase

Besondere Kennzeichen

Eigene Unterschrift

— 12 —

1850–1854. Вандровка кројачког калфе Јоце Верловића, издата у Великом Бечкереку. (АВ, Ф. 470, IV Вандровке, а. ј. 52)

Војводство Србија и Тамишки Банат (1849–1861)
Поводом 165 година од оснивања Војводства Србије и Тамишког Баната

Издавач
Архив Војводине
www.arhivvojvodine.org.rs

За издавача
Бранимир Андрић

Стручни сарадници
Жужана Мезеи, мр Дејан Јакшић, Загорка Авакумовић,
Ненад Предојевић, Олгица Трбојевић, Петар Вејиновић

Превод Закључка на енглески
Дубравка Бугарски Алимпић

Превод Закључка на немачки
Зоран Великић

Скенирање докумената
Владимир Мучибабић

Иницијали
Олгица Стефановић

Штампа
ALFA-GRAF NS, Novi Sad

Тираж
1.200 примерака

2014. године

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

930.253(497.113)(083.82)
94(497.113+498.5)"1849/1861"(093.2)

СТЕВАНОВИЋ, Зоран
Војводство Србија и Тамишки Банат: (1849–1861) / Зоран Стевановић; [превод Дубравка Бугарски Алимпић (енглески), Зоран Великић (немачки)]. – Нови Сад: Архив Војводине, 2014 (Novi Sad: Alfa-graf NS). – 150 стр.: илустр.; 24 cm. – (Библиотека Посебна издања)

Тираж 1.200. – Summary; Zusammenfassung.

ISBN 978-86-80017-31-0

а) Архив Војводине (Нови Сад) – Фондови – Изложбени каталози b) Војводство Србија и Тамишки Банат (Темишвар) – 1851–1854 – Историјска грађа
COBISS.SR - ID 291226119

SZEGEDIN
XVI.
Baja
Theresianopel.
I
XV.
Theiss-Fl:
Bezdan
ZOMBOR
IX
X
Nag
XIV
Franzens-Canal
IX
IX
Apatin
Kula
O. Becse
Török Becs
Esseg
Verbasz
IX
X.
Vukovar
NEUSATZ
VI
Peterwardein
Tovarnik
Illok
XII
Titel
Karlowitz
Csalma
XIII
XI
Ruma
XIII
Mitrowitz
Semlin

MAKO
Arad
Maros Fl.
N. Szt. Miklos
Vinga
I
II
Lovrin
Komlos
Facet
III
Kis Becskerek
I
III
Pekas
Kikinda
TEMESVAR
III
X
Lugos
Bega Canal
IV.
VI
V
N. Becskerek
Karansebes
Denta
Temes Fl.
Werschitz
VII.
Alibunar
VIII
V.
Oravicza
Ulma
Weisskirchen
Mehadia
Pancsowa
Donau Strom
BELGRAD
Orsova

ISBN 978-86-80017-31-0